

Megkötések nélkül 1956-ról

Megkötések nélkül 1956-ról

Kárpát-medencei tudományos konferencia
Beregszász, 2016. november 4.

II. Rákóczi Ferenc Kárpáti Magyar Főiskola
Beregszász, 2017

УДК: 061:943.9 «1956»

ББК: 63.3 (4 Уго)

M-50

A kiadvány a II. Rákóczi Ferenc Kárpátjai Magyar Főiskola és a Genius Jótékonyági Alapítvány által szervezett *Megkötések nélkül 1956-ról* című Kárpát-medencei tudományos konferencián, 2016. november 4-én, Beregszászon elhangzott előadások anyagának egy részét tartalmazza, valamint a konferencián készült fotókat.

Szerkesztette: dr. Váradi Natália

A kiadvány megjelenését támogatta:
1956-os Emlékbizottság
Magyarország Beregszászi Főkonzulátusa
II. Rákóczi Ferenc Kárpátjai Magyar Főiskola

ISBN 978-617-7404-39-1

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátjai Magyar Főiskola

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
Dr. Bocskor Andrea Ünnepi beszéd a <i>Megkötések nélkül 1956-ról</i> c. konferencia megnyitóján.....	9
Dr. Palasik Mária „Fontosabb dolgok van ma nektek, mint a mechanika” A budapesti műegyetemisták az 1956-os forradalomban	10
Dr. Völgyesi Zoltán A magyar vidék 1956-os társadalmi programja a követelések tükrében	31
Eörsi László Szabadságharc Csepelen	47
Dr. Krahulcsán Zsolt A megtorlás arcai. A BM Politikai Nyomozó Főosztálya Vizsgálati Osztályának személyi állománya a megtorlások éveiben (1956–1962).....	54
Somlai Katalin Kettős hatalom a megszállás után: munkástanácsok és forradalmi bizottságok utóvédharcai Magyarországon 1956-ban, különös tekintettel Békés megyére	78
Dr. Tófalvi Zoltán A magyar forradalom hatására alakult erdélyi szervezkedések. A magyar forradalom leverését követő romániai retorzió	100
Milován Sándor Kárpátalja a forradalom árterületében	132
Dr. Váradi Natália Kárpátalja az egyetértés, szolidaritás és rettegés árnyékában 1956-ban.....	136
Függelék A konferencia programja.....	159
Válogatás a konferencia fényképanyagából.....	161

ELŐSZÓ

Történelmünk szabadságharcai hangsúlyozzák, hogy a magyar nép soha nem mond le a függetlenségéről. A magyarok 1703-ban, 1848-ban és 1956. október 23-án is a szuverenitást választották. Ezáltal egy egész nemzetnek kínáltak reményt, szebb jövőt, szabadságot, élhető életet és méltóságot. „A nemzet nagysága, boldogsága mindig csak magában a nemzetben rejtezik” – írja gróf Széchenyi István. „A szabadságszerető ember bíz a közösség erejében...” – folytatja a gondolatot Bibó István, a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere.

A hatalmas szovjet túlerő ellen küzdő szabadságharcosok hősiessége mindennél máig tartó megbecsülést szerzett a magyar névnek. Az egész világ Budapestre figyelt. Örkény István, akire az 1956-os forradalomban való részvétele miatt publikációs tilalmat róttak ki, ekképpen ír a forradalom napjairól: „A kerek világon minden térképen és glóbuszon ma átírják nevedet, Budapest. Ez a szó már nem egy várost jelöl. Budapest ma annyit tesz, hogy hősiesség. Budapest minden nyelvén a világnak azt jelenti; hűség, önfeláldozás, nemzeti becsület... Büszke és bátor emberek tanyája, magyarok jó útra vezérlője, az emberi fajta csillagfénye, Budapest. Légy vendéglátója a világ minden nemzetének, de ne tűrj meg többé megszálló hordákat, idegen zászlókat e megszentelt falak között... és tedd, hogy mi, méltatlan fiad, méltók lehessünk hozzád és egymáshoz. Élj örökké, munkában és dicsőségben, Szabadság fővárosa, Budapest!”

1956 mérce volt azoknak az embereknek, akik készek voltak mindent megtenni az igazságért, mert tudták, hogy a szabadságra csak azok méltók, akik nem adják fel a saját nézeteiket. Mérce marad azok döntése, akik októberben a Párt és a Haza közül az utóbbit választották és az életükkel fizettek érte. Ők az országból hazát, a lakóhelyből szülőföldet, lakosokból polgárokat, népből nemzetet akartak építeni. Azok az '56-os hősök, akik ma még élnek, látják és érzik, hogy nem volt hiábavaló a sok-sok áldozat, a börtönben töltött napok, a hosszú kihallgatások, meghurcoltatás, a szenvedés, mert mindez az igazságra emlékeztetett, s hogy a hazugság nem tarthat örökké.

Kárpátalja jelentős szerepet töltött be az '56-os forradalom idején. Felvonulási terepként szolgált a szovjet tankoknak, Ungváron rendezkedett be az a politikai hadiszállás, amely kapcsolatot tartott fent Budapest és Moszkva között, és fogadta a deportáltakat a helyi börtönbe. A mai ember számára '56 egyik üzenete a magyar egység, összetartozás.

A Megkötések nélkül 1956-ról elnevezésű tudományos Kárpát-medencei konferencia megvalósulását az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára létrehozott 1956-os Emlékbizottság megbízásából a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány által kiírt KKETTKK – 56P – 04 jelű Sinkovits Imre pályázatból valósítottuk meg, amely program az 1956-os forradalmat és szabadságharcot, valamint a kapcsolódó történelmi eseményeket felidéz, a hősöknek és az áldozatoknak emléket állító kulturális és tudományos

programok, rendezvények és művészeti tevékenységek támogatására lett kiírva. Az '56-os események kárpátaljai meghurcoltjai is jelen voltak a rendezvényen. A forradalom napjait és a megtorlás időszakát megélt emberektől szerzett adatok, az általuk megtapasztalt események ismertetése, köztudatba építése ma, míg még ők közöttünk vannak, lényeges feladat.

Az 1956-os forradalom eseményeiről, hatásáról, visszhangjáról beszélni, a témában konferenciát szervezni, szakmai társalgást folytatni ma is aktuális és fontos feladat. A konferenciával és a konferenciakötettel a szervezők és előadók tisztelettel adóznak azoknak, akik 1956-ban a magyar szabadságért harcoltak.

A forradalom igaz eseményeinek kutatása, igaz történetének bemutatása és a forradalmárok nevének ismertetése a 21. század történéseinek erkölcsi és szakmai kötelessége. Fontos, hogy a jövő generációjának a teljes igazságot tartalmazó történelmet adhassunk át. Mi, történészek még adósok vagyunk a hétköznapi emberek '56-os szerepvállalásának bemutatásával, mert ők bátrak voltak kiállni a forradalom eszméiért, amiért nagy árat fizettek.

„A magyar forradalom... győzelem a vereségben, mindörökre egyike marad azoknak a ritka eseményeknek, amelyek visszaadják az embernek önmagába vetett hitét, és emlékeztetik... sorsa értelmére, az igazságra” – vélekedett Raymond Aron.

„A múlt a jövő tükré” – tanítja Kossuth Lajos. Élünk hát úgy, hogy mi se hozzunk szégyent nemzetünkre.

Dr. Váradi Natália,
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék,
docens, a konferencia szakmai szervezője

DR. BOCSKOR ANDREA EP-KÉPVISELŐ

ÜNNEPI BESZÉDE A MEGKÖTÉSEK NÉLKÜL 1956-RÓL C. KONFERENCIA MEGNYITÓJÁN

Tisztelt Elnök Urak, Képviselők, Rektor Asszony, Főkonzul Urak, kedves Kollégák, Vendégek!

Tisztelettel köszöntök mindenkit **az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésének és a szovjet csapatok bevonulásának 60. évfordulója** alkalmából rendezett emlékkonferencián. Nagy megtiszteltetés számomra, hogy a Fidesz–KDNP európai parlamenti delegációja nevében köszönhetem e jeles tudományos fórum résztvevőit.

A magyar történelemben számos jeles dátum és esemény van, melyek összekötik a nemzetet, s évről évre fontosnak tartjuk megemlékezni róluk. Ezek sorában kiemelkedő 1956. október 23-a, a magyar múlt azon fényes felvillanása, amikor a szabadságvágy és az igazságérzet fiatalok ezreit vitte utcára félelem és kételyek nélkül, hogy felemeljék szavukat az elnyomó szovjetrendszer ellen. Az októberi dicsőséges napok mámoren azonban hamar szertefoszlott, hisz november 4-én hajnalban megindult a szovjet hadsereg magyarországi inváziója, aminek célja a forradalom leverése, a szocialista blokkból kilépni szándékozó, Nagy Imre vezette kormány megdöntése és a demokratikus rendszer felszámolása volt. A következő napokban a világ felháborodva, ám tétlenül figyelte, ahogy a szovjetek páncélosaikkal megszállják Magyarország városait, lefegyverzik hadseregét, és hatalomra juttatják Kádár János Munkás-Paraszt Forradalmi Kormányát. A forradalom hívei nem nézték tétlenül ezt a megszállást, Budapesten és az ország számos pontján elkeseredett fegyveres harc kezdődött a szocialista szuperhatalom bevonuló erőivel szemben. Így lett november 4-e a magyar nemzet gyásznapja, vagy mondhatnánk úgy is, az emlékezés napja, amikor fejet hajtunk a hősök előtt, akik – akár életük árán is – kiálltak a szabadság eszménye és az önrendelkezés mellett.

1956 üzenete ma is nagyon fontos, hisz napjainkban is alapvető érték a szabadság, az önrendelkezés és a magyar nemzet egysége. Az 1956-os forradalom és szabadságharc volt az első olyan esemény Trianon után, mely szimbolikus értelemben egybeolvasztotta a megcsonkított Magyarországgal a tőle elszakított nemzetrészeket, hisz az anyaországi események hírére minden elcsatolt területen szimpátiamozgalmak ütötték fel a fejüket, melyek résztvevői később osztoztak a forradalom leverése utáni megtorlásokban is.

Emlékezzünk tehát együtt 1956 hőseire, őrizzük meg őket emlékezetünkben, és tegyünk róla, hogy az utókor is büszkén vállalja 1956 örökségét!

DR. PALASIK MÁRIA

*Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
Kutatási Osztály, osztályvezető*

„FONTOSABB DOLGOTOK VAN MA NEKTEK, MINT A MECHANIKA”

A budapesti műegyetemisták az 1956-os forradalomban

1956 októberének–novemberének forradalmi napjait mind a mai napig a 20. század magyar történelmének leghősiesebb időszakaként tartja számon a társadalmi emlékezet. A szabadság megélésének, a diktatúra lerázásának élménye máig közösségteremtő erővel hat. Kollektív nemzeti teljesítmény volt ez, amely az ország lakosságának a döntő többségét megérintette: azokat, akik a forradalom célkitűzéseivel azonosultak, részesei voltak, életüket adták érte, közvetlen szenvedői és hosszú távú elszennedői voltak a bukásnak. S miközben Magyarországot több mint egy évszázada szokás közhelyszerűen „a jogászok országának” tekinteni, tevőlegesen mégsem a rebellisnek elkönnyvelt jurátusok (és bölcsészek) intézményeinek falai közül, hanem az egzaktul mérhető és számítható reáltudományokkal felvértezett fiatalokat képző Budapesti Műszaki Egyetemről indult útjára a forradalom.

Az 1956/57-es jubileumi tanév volt a Műegyetemen: alapításának 175. évfordulójáról ünnepségsorozattal kívántak megemlékezni.¹ Ráadásul a legendás egyetemi sportszervezet is fennállásának hatvanadik évfordulóját ünnepelte. Az eseményeket azonban nem az eltervezettek szerint alakította a történelem.

A forradalom előestéi a Műegyetemen

Az 1956/57-es tanév kezdése más volt a felsőoktatási intézményekben, mint a korábbi éveké. Az oktatókat és a hallgatókat egyaránt foglalkoztatta a megváltozott politikai helyzet: a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) 1956. július 18–21-i Központi Vezetőségi ülésének határozata, Rákosi Mátyás leváltása, Gerő Ernő első titkárrá történő megválasztása, majd Rajk László és társainak október 6-ára tervezett újratemetése. Az oktatói és hallgatói közgyűléseken, a párttaggyűléseken és a párt ifjúsági szervezetének, a DISZ-nek a gyűlésein megnőtt a résztvevők létszáma és

¹ Az elemzést bonyolítja, hogy az ötvenes évek strukturális átalakításának következtében ebben az időszokban a műszaki egyetem maga is két intézményként működött: a Budapesti Műszaki Egyetemenként (BME) és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetemenként (ÉKME). A szétválasztásra 1952-ben került sor. A Budapesti Műszaki Egyetemhez a Villamosmérnöki Kar, a Gépészmérnöki Kar, a Vegyészmérnöki Kar és a Hadmérnöki Kar, míg az Építőipari Műszaki Egyetemhez az Építőmérnöki Kar, az Építészmérnöki Kar tartozott. 1955-ben hozzácsatolták a Szegeden 1951-en létesített, majd 1952-ben Szolnokra költöztetett Közlekedési Műszaki Egyetemet, és Közlekedési Üzemmérnöki Kar néven új kart szerveztek. Így jött létre az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem. A Műegyetemnek ezt a kettős struktúráját 1967-ig tartották fenn úgy, hogy a két egyetem közös háttérben, többnyire közös épületeket és laboratóriumokat használva működött, és a közvélemény is egy intézményként kezelte.

aktivitása. Az ifjúság körében a „fényes szelek” nemzedéke óta nem volt ilyen fokú a politikai érdeklődés, mint ezekben a hetekben. Október közepétől a különböző típusú felsőoktatási intézményekben sorozatban tartották a diákgyűléseket. A nyári szünetről az egyetemre, illetve a diákothonokba visszatérő hallgatók egymás között cserélték ki otthoni tapasztalataikat, szembesültek azzal, hogy nem következett be a várt pozitív változás az MDP KV júliusi ülése óta.

A műegyetemisták is nagy számban vettek részt a DISZ Petőfi Körének szeptembertől újra feléledő vitáin, illetve ott voltak október 6-án Rajk László temetésén, valamint néhányan a temetés utáni egyetemista tüntetésen, és október 9-én az Egyetemi Színpadon a fiatal értelmiség problémáiról rendezett ankéton, amelyet Lukács György vezetett. Október 10-én került sor a Petőfi Körben *A műszaki fejlesztés és a fiatal értelmiség problémái* című vitára, amely felkeltette a műegyetemisták érdeklődését is. Ugyancsak a Petőfi Körben *A magyar nevelésügy kérdései* címmel október 12-én sorra kerülő vita második fordulóját követően a műegyetemisták között is egyre népszerűbbé vált az ott felvetett követelés, hogy tegyék fakultatívvá az orosz nyelv oktatását.

Ám nem csupán a hallgatók aktivizálódtak. A Budapesti Műszaki Egyetemen az MDP végrehajtó bizottsága október 16-i ülésén szenvedélyes vita után arról döntöttek, hogy levelet küldenek az MDP Központi Vezetőségének, amelyben kifejtik aggodalmukat azzal kapcsolatban, hogy a párt politikája nem az SZKP 20. kongresszusának és a júliusi központi vezetőségi határozatnak megfelelően halad, többek között felvetették, hogy nyílt tárgyalást követelnek Farkas Mihály perében.²

Ugyanezen a napon, október 16-án este a szegedi egyetemisták létrehozták az önálló egyetemi ifjúsági szervezetüket, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét, a MEFESZ-t.³ Az egypártrendszerre épülő diktatúrában ez önmagában is forradalmi tett volt, mivel a MEFESZ eredetileg az 1945 utáni koalíciós évek rétegszervezete volt – elnevezése akkor Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége volt, ami 1948-ban Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezetére változott –, létezése a többpártrendszerhez kötődött. Az 1956-os újraalakulás ténye sokkal merészebbé tette az egyetemi ifjúságot, mint eddig bármi: fordulatot jelentett a politikai életben. A budapesti egyetemeken is felmerült egy új ifjúsági rétegszervezet megalakításának az igénye, amit nagyban segített a szegedi fiatalok döntő lépése ez ügyben. Másnap, október 17-ére az ELTE Jogi Karára hívták össze a budapesti egyetemek küldötteinek megbeszélését, de ezen elvetették nemcsak az önálló egyetemi ifjúsági szervezet megalakításának,

² Farkas Mihály 1921-től a CSKP tagja, Kassán és Prágában végzett pártmunkát, harcolt a spanyol polgárháborúban, majd a Szovjetunióba emigrált. 1937-ben igazolta át magát az MKP-ba. 1948 és 1953 között honvédelmi miniszter volt, akit az ötvenes években elkövetett törvénysértésekben való részvétele miatt 1956 nyarán kizártak a pártból és letartóztattak.

³ Programalkotó gyűlésüket október 20-án tartották, ahol elhatározták, küldöttségeket menesztettek az ország felsőoktatási intézményeibe, hogy tájékoztassák a többieket a MEFESZ céljairól, programjáról.

hanem az ifjúság követeléseinek nyomatókat adó utcai tüntetés gondolatát is. A DISZ Központi Vezetősége azonnal reagált az eseményekre, és még aznap egy nyilatkozatot tett közzé, amelyben elismerte az egyetemisták követeléseinek jogosságát. Szerepelt ebben az egyetemi nyelvoktatás fakultatívva tétele, vagyis az orosz nyelvoktatás kötelező voltának megszüntetése, a marxista-leninista tantárgyak és a honvédelmi oktatás óraszámainak csökkentése, továbbá a testnevelés fakultatívva tétele. Október 17-e estéjére a Műegyetem (az ÉKME) Bercsényi utcai diákothonában hívtak össze diákgyűlést, amelyen az egyetem vezetői is megjelentek. A hangsúly a diákság tanulmányi és szociális problémáin volt, de már felmerült a két egyetem újraegyesítésének a gondolata is.⁴

A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága is kénytelen volt az egyetemisták által felvetett problémákkal foglalkozni. Orbán László, az MDP KV Tudományos Osztályának vezetőhelyettese a következőképpen fogalmazta meg ezt a PB-hez írt előterjesztésében: „... az elmúlt napokban súlyos helyzet alakult ki. A helyzet kialakulásának alapját az összpolitikai helyzet mellett az adja, hogy a diákság tanulmányi terhelése nagy, jogos követeléseinek (melyekkel az egyetemek vezetői és professzorai is egyetértenek) megoldása évek óta halasztást szenved. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a szegedi egyetemen emiatt sztrájkhangulat alakult ki...”⁵ Orbán azonnali lépéseket javasolt, amelyekkel orvosolhatják az ifjúság problémáit.

Az MDP PB határozata alapján október 19-én az oktatásügyi miniszter rendkívüli értekezletet tartott az egyetemi vezetőknek, amelyen ismertette a DISZ javaslatából kiindult tervezett intézkedéseit. Azt ígérte, hogy hamarosan rendeletben szabályozza a szabad nyelvválasztás lehetőségét, fakultatívva teszi a testnevelés tantárgyat, heti két órára csökkenti a magyar párttörténet oktatását. Az értekezleten megjegyezte még, hogy a „honvédelmi oktatás óraszámát is reálisan kell megállapítani”.⁶ Szintén október 19-ére a DISZ és az Oktatási Minisztérium együttesen hívta össze a fiatal egyetemi oktatókat, hogy megvitassák a továbbképzéssel, a külföldi tanulmányutakkal, a nyelvtanulással, a publikációs lehetőségek hiányával kapcsolatos problémáikat.⁷

Az egyetemi ifjúság gondolatainak megformálására adott lehetőséget az is, hogy a DISZ Központi Vezetősége október 27-ére tervezte a budapesti diákpárlament összehívását, és ezekben az októberi napokban folyt az évfolyamgyűléseken a műegyetemi küldöttek megválasztása (is). Ezekben a gyűléseken a diákságot érintő eddig ismert aktuális követelések mellett felvetődtek messzebbre tekintő kívánalmak is, mint a Kiszgazdapárt újjászervezése Tildy Zoltánnak, Magyarország 1946–1948 közötti köztársasági elnökének vezetésével.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-J-2-f-8510-6/52/1957. 235. d. Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem beszámolója az 1956/57-es tanévről.

⁵ Ladányi Andor: Felsőoktatási politika 1949–1958. Budapest, 1986, Kossuth Kiadó.

⁶ Szabad Nép, 1956. október 20.

⁷ MNL OL XIX-J-2-j-3064-1956. 4. d.

Október 19-én este a BME Központi Diákotthona – ez volt az ún. budavári diákotthon – Diákbizottságának szervezésében diákgyűlést hívtak össze, a fiatalok küldötteseket menesztettek a budapesti főiskolai és egyetemi diákotthonokba, hogy az ottani hallgatók is menjenek el a gyűlésre. A rendezvényen bíralták a DISZ-t, hogy nem tudott következetesen síkra szállni a hallgatók érdekeiért. Műegyetemi rendezvényen itt hangzott el először, hogy a szovjet csapatokat azonnal vonják ki Magyarország területéről. 15 pontba foglalták az ifjúság követelésit, amelyek egyetlen pont kivételével mind az egyetemisták tanulási és életkörülményeit, valamint elhelyezkedési esélyeit és a mérnökök társadalmi elismerését érintették. Kitértek a mérnöki kezdő fizetésekre, a szaktudáshoz kötött előmenetelre, a szabad külföldi munkavállalásra és utazásra, a kollégiumok túlzásfoltosságának megszüntetésére, de még a menza forintnormájának a felemelésére is.⁸

A diákgyűlés két hetet adott a politikai vezetésnek, hogy teljesítse követeléseik hat pontját, kifejezték, ha erre nem kerül sor, tüntetéssel „fogják kimutatni elégedetlenségüket”. Ugyanakkor a résztvevők felhívást tettek közzé az összes egyetem hallgatóihoz, hogy szolidaritásukkal támogassák a követelések megvalósítását, viszonzásképpen kifejezték, ők is készek támogatni a többi egyetem követelését. A felhívást 20-án délelőtt sokszorosították, majd terjesztették. S valóban, a miskolci, a veszprémi és a soproni műszaki egyetem hallgatói azonnal táviratban reagáltak. A táviratok keresztezték egymást: a műegyetemisták a 20-i szegedi programadó MEFESZ-gyűlésre küldték el a szolidaritásukat jelző táviratukat. A műegyetemisták felhívásukat eljuttatták a DISZ lapjának, a *Szabad Ifjúságnak* is, amely október 21-én teljes terjedelmében közölte azt.

Értesülve a felhívásról, másnapra, október 20-ára Gillemot László, a BME rektora is diákgyűlést hívott össze, amelyen körülbelül ötszázan jelentek meg. Gillemot az egyetemi tanács nevében köszönetet mondott az ifjúságnak, hogy támogatást kapott egy sor olyan kérdésben, amiért a tanács évek óta küzdött. Kijelentette, hogy az egyetemi tanács „teljes mértékben együtt van az egyetemi ifjúsággal mindaddig, amíg az egyetem fegyelme és rendje meg nem bomlik”.⁹ Beszámolt a Kónya miniszternél zajló előző napi megbeszélésekről, ismertette a várható rendeleteket. Majd a budavári diákgyűlés 15 pontját elemezte végig. A legtöbb pont kapcsán egyetértését fejezte ki a tartalommal. A 7. pont – a menza forintnormájának napi 15 forintra való felemelése – kapcsán kért elnézést, hogy ebben a kérdésben nem tájékozott. Bár valószínűleg a hallgatók nem véletlenül vetették fel a kérdést, testsúlyuk a magasságukhoz képest 35%-kal volt alacsonyabb, mint kívánatos lett volna. A többségük alultáplált volt.¹⁰

⁸ Szabad Ifjúság, 1956. október 21. és Jövő Mérnöke 1956. október 23. Az egyetlen pont, amelyik politikai követelést tartalmazott a Farkas Mihály és társai ügyében lefolytatandó nyílt tárgyalásra vonatkozott.

⁹ A beszédet közölte a Jövő Mérnöke, 1956. október 23.

¹⁰ A gyűlésről beszámolt a Népszava 1956. október 21-i száma is.

Az október 22-i műegyetemi diákgyűlés előkészítése és lefolyása

Október 20-án estére az ÉKME Mérnöki Karának Bartók Béla úti diákothónában hívtak össze újabb diákgyűlést, amelyen szegedi egyetemisták is részt vettek. Itt elhatározták, hogy október 22-én 15 órától politikai nagygyűlést tartanak az egyetem központi épületének aulájában. A DISZ-szervezet irányításával még a nagygyűlés határozati javaslatát is előre megfogalmazták, amelyben a 19-i budavári diákgyűléshez képest már 25 pontban fogalmazták meg követeléseiket. Tartalmát tekintve az első 12 pont országos kérdéseket érintett – köztük követelték például Nagy Imre¹¹ miniszterelnökségét, a nyílt tárgyalást a Rajk-perért felelősök ügyében, valamint felelősségre vonást a külkereskedelmi deficit miatt, a többi pont az ifjúság aktuális problémáival foglalkozott. A javaslatban még emellett szóltak, hogy az egyetemi ifjúsági mozgalmat a DISZ keretei között szervezzék újjá, és nem volt szó a MEFESZ megalakításáról az egyetemen. Ebben a dokumentumban is megjelöltek hét pontot azzal, hogy ha ezeket a kormány nem teljesíti két héten belül, illetve nem ad rá választ, akkor tüntetni fognak. Ez az első műegyetemi dokumentum, ahol Nagy Imre miniszterelnökségének követelése felvetődött.¹²

Október 22-e délutánja igen mozgalmasnak ígérkezett. Diákgyűlést tartottak az ELTE-n, a Közgazdasági Egyetemen, a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen, ifjúsági nagygyűlést tartottak a debreceni, a miskolci, a pécsi, a soproni egyetemisták,¹³ de ismét diákgyűlés volt a BME budavári diákothónában is, amelyen például az egyetemi pártbizottság képviselőjében részt vett Marián István, a Műegyetem Katonai Tanszékének vezetője. Az összes délutánra meghirdetett diákgyűlésre eljutott az az álhír, hogy a Magyar Írószövetség másnap délutánra szolidaritásként a lengyel néppel tüntetést szervez az 1848–49-es forradalom és szabadságharc lengyel származású tábornokának, Bem Józsefnek a szobrához.

A legendássá vált október 22-i nagygyűlés valóban délután 3 órakor kezdődött és hajnali két óráig tartott. Az egyetem központi épületének aulája teljesen megtelt: oktatók és hallgatók egyaránt ott voltak mindkét műegyetemről. Ott voltak a budapesti egyetemek és a szegedi MEFESZ-alapítók küldöttei is. Ott voltak az Írószövetség képviselői és a környékbeli üzemek munkásai. A résztvevők számát

¹¹ Nagy Imre (1896–1958) politikus, miniszterelnök, egyetemi tanár, az 1956-os forradalom és szabadságharc későbbi vértanúja, kommunista. 1945-ben előbb földművelésügyi, majd 1946 márciusáig belügyminiszter. 1950–1952 között élelmezési miniszter, majd begyűjtési miniszter. 1953-tól majdnem két évig miniszterelnök. Hozzákapcsolódik az ellentmondásos desztalinizáció korszak, az új szakasz politikája. 1955 áprilisában tisztségétől megfosztották és a pártból is kizárták. Ezzel felszámolták az első magyar reformkísérletet. 1956. október 24-től november 12-ig ismét miniszterelnök. A forradalom után bíróság elé állították, halálra ítélték és 1958. június 16-án kivégezték. Életéről lásd Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. I–II. (I. 1896–1953; II. 1953–1958) Budapest, 1996–1999, 1956-os Intézet.

¹² Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára, iktatatlan iratok.

¹³ Lásd Némethné Dikán Nóra–Szabó Róbert–Vida István (szerk.): Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések. III. (Vidéki diákmozgalmak 56-ban.) Budapest, 2004, Nagy Imre Alapítvány.

4–5 ezerre teszi az utókor. A régebbi gyűlések kellékei eltűntek: a „korábban szokásos piros abrosz meg nagy asztal, meg díszvendégség nem volt. Csináltunk egy dobogót, két asztal volt, annak a tetején volt a mikrofon, az aula könyvtár felőli bejáratánál, a lépcsők tövében” – idézi elénk az akkori aulát Erdélyi Tibor.¹⁴ Ennél az asztalnál foglalt helyet az elnökség: a rektor, Cholnoky Tibor, mellettük néhány professzor, az egyetem párttitkára, agitációs és propaganda titkára, valamint az Építészkar ötödéves DISZ-titkára, aki mikrofonnal a kezében a gyűlést vezette.

Kezdetben a tervezett forgatókönyv szerint haladt a rendezvény: az egyetem DISZ- és MDP-vezetői kaptak szót, de őket kifütyülte a hallgatóság. Mikor a DISZ-titkár bejelentette, hogy a gyűlésen megjelentek a szegedi MEFESZ küldöttei, a tömeg követelte, hogy adjanak szót nekik – ez már eltért a programtól. A nyomásra végül is a mikrofonhoz engedték Kiss Tamást, aki a szegedi egyetemisták nevében köszöntötte a résztvevőket, és a MEFESZ-hez történő csatlakozásra buzdított.

A gyűlés nem fogadta el a rendezvényt előkészítők arra vonatkozó határozati javaslatát, hogy a műegyetemisták maradjanak a DISZ-ben, hanem a MEFESZ megalakítása mellett döntött.¹⁵ A további felszólalók között ott találhatjuk többek között Szilágyi Józsefet, a Műegyetem levelező hallgatóját, aki Nagy Imre feltétlen híve volt, a már említett Marián István alezredest és Cholnoky Tibort, az ÉKME rektorát. 17 órakor egy diák a mikrofonhoz lépve beszámolt a poznáni felkelésről és a legfrissebb lengyelországi hírekről, arról, hogy a szovjet csapatok kivonulnak Varsóból. Ezután az elnökség már nem tudta irányítani a nagygyűlést, és tüntetőleg kivonult az aulából. A továbbiakban a hallgatóság döntötte el, hogy kit kíván meghallgatni. Ha a diákok egyetértettek a szónokkal, megtapsolták, ha nem, kifütyülték – emlékezett vissza Lipták Béla.¹⁶ Szónokok követték egymást a mikrofonnál, a hangulat egyre inkább felforrósodott, az egyetemi ifjúság speciális gondjainak felvetése háttérbe szorult, és előtérbe kerültek az egyre merészebb általános politikai követelések. Több visszaemlékező szerint a hangulat 19 óra tájban kezdett radikalizálódni, miután Bálint András negyedéves mérnökhallgató szólásra jelentkezett, és megkérdezte: „Miért nem mennek ki az oroszok?”¹⁷ A kérdést döbbenetes csend, majd kirobbanó ováció fogadta: „Ruszkik haza! Ruszkik haza!” Ettől kezdve a mikrofonhoz lépők és szót kapók – egymástól nyerve bátorságot – egyre merészebbeket mondtak. Olyanokat, amiket nem is mertek volna talán még gondolni sem aznap délutánig.

¹⁴ Erdélyi Tibor: A budapesti műegyetem 1956. október 22–23-án. Az 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 152. számú interjú, készült 1983-ban, valamint 1994-ben. <http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/oha/erdme.htm> – A letöltés dátuma: 2017. január 11.

¹⁵ MNL OL XIX-J-2-f-295-1957. 4. d. A műegyetemi MEFESZ-bizottság tájékoztatója a MEFESZ eddigi munkájáról. 1957. január. Beszélgetés Szabó Ivánnal. In Amiről kevés szó esett. Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956. októberi eseményeihez. I. Szerk. és a bevezetőt írta: Pogány Mária. Budapest, 1992, Műegyetem – 56 Alapítvány, 68.

¹⁶ Lipták Béla: 1956. A MEFESZ megalakulása és a 16 pont. 1956. október 22. <http://www.freeweb.hu/mkdszl/n34/liptak561022.htm> – A letöltés dátuma: 2017. január 9.

¹⁷ Várallyay Gyula szíves közlése a szerzővel, 2006. október 9.

A késő este folyamán a nagygyűlés gyakorlatilag kollektíven fogalmazta meg a diákság követeléseit. A diákság anyagi helyzetének javítására vonatkozókat fokozatosan kiszorították az egyre radikálisabb és egyre inkább politikai jellegű követelések, amelyek érintették többek között a norma- és beszolgáltatási rendszer eltörlését, a politikai perek felülvizsgálatát, a pártkongresszus összehívását, valamint Nagy Imre vezette kormány kinevezését. „Éjfél tájra már a Kossuth-címer és a többpártrendszer visszaállítása, titkos szavazás és a szovjet csapatok kivonása került a pontok közé, utóbbiak egyre előbbre sorolva” – emlékezett vissza azokra az órákra Sohár Pál akadémikus, akkori vegyészhallgató, aki a pontok stencilezésében is részt vett.¹⁸ „A hangulat felemelő volt, miközben a diákság szavakba öntötte követeléseit, a szabadság érzésének ünnepi mámorában váltak a megfogalmazások mind merészebbekké, és a követelések mind radikálisabbakká” – számolt be ottani élményeiről Litván György történész, aki jelen volt a nagygyűlésen.¹⁹

A résztvevők szeretnék volna, ha a Rádióban beolvassák követeléseiket. Ezért Jankovich István, a Városépítési Tanszék adjunktusának a vezetésével egy háromtagú diákküldöttséget menesztettek a Rádióhoz. A Rádiónál vették észre, hogy nem hoztak magukkal semmilyen fogalmazványt, így emlékezetből szövegezték meg az aulában elhangzottakat: Jankovich FIAT Toppolino típusú személygépkocsijának szélvédőjén vetették papírra a diákság követeléseit.²⁰ Azonban nem jártak sikerrel: Benke Valéria, a Rádió elnöke csak öt pont beolvasását engedélyezte, a többi visszautasította; ezt a megoldást azonban Jankovichék nem fogadták el.

Miután Jankovichék visszaérkeztek a Műegyetemre és beszámoltak a történetekről, a nagygyűlés résztvevői további küldöttségeket menesztettek a napilapokhoz, hogy terjesszék követeléseiket. Azonban mindenhol visszautasításra találtak. A 4000–5000 fős hallgatóság még az éjszaka folyamán az utcára akart vonulni, hogy szándékának nyomatékot adjon, és komolyan vegyék azt. Marián István, a Katonai Tanszék vezetője tartotta vissza őket ettől a kiszámíthatatlan következményekkel járó cselekedettől.²¹ „Amikor Marián István a mikrofonhoz lépett, nem tudtuk, mire számíthatunk. Ahogy lejjebb állítottam számára a mikrofont, magamban azon reménykedtem, hogy ne »elvtársaknak« szólítson bennünket. Így kezdte – Fiaim! Bár a hallgatóság fele nő volt, mégis éreztük, hogy a helyes megszólítást használta, az egyetlen megfelelőt. – A ti életetek ugyanolyan értékes, mint az enyém. Én is ugyanolyan magyar vagyok, mint ti. Minden egyéb szempont másodlagos. De idősebb is vagyok nálatok, és jobban is ismerem a rendszert,

¹⁸ Sohár Pál: Kémikusok az 56-os forradalomban. <http://www.kfki.hu/chemonet/osztaly/kemia/1956.html> – A letöltés dátuma 2007. május 17.

¹⁹ Litván György történész előadása az 1956-os forradalomról egy műegyetemi történeti speciális kollégiumon. 1998. április.

²⁰ Tíz pontot sikerült emlékezetből rögzíteni. Ezeket nevezte el az utókor Toppolino-pontoknak.

²¹ Marián Istvánt 1952-ben nevezték ki a BME Katonai (páncélos) Tanszéke vezetőjévé alezredesi rangban. Tagja volt az egyetemi pártbizottságnak.

melyben élünk. Nem engedhetlek benneteket éjnek idején az ÁVO²² karmaiba. Viszont holnap, fényes nappal, hivatalos engedéllyel fogunk felvonulni. Semmi törvényteleniséget nem fogunk elkövetni. S ha jól végezzük a dolgunkat, holnap estére velünk lesz az egész város. Én az első sorban megyek majd veletek” – emlékezik szavaira Lipták Béla.²³

Végül a műegyetemi újságon, a *Jövő Mérnökén* kívül nem akadt más sajtóorgánium, amelyik akkor este felvállalta volna a másnapi terjesztést. Ezért a határozat szövegét mikrofonba diktálták, és a jelenlévők kézírással lejegyezték – vállalva a pontok másolással történő terjesztését. Így annak, mint a népmese variációinak, többféle változata vált ismertté: van dokumentum 10, 11, 14, 16, sőt 17 pontról is, de a 14 pont vált a legismertebbé. A határozat tudatta a világgal, hogy a gyűlésen egyhangúlag alakították meg a MEFESZ szervezetét, amelyhez mindkét egyetem ifjúsága csatlakozott. Az új szervezet követeléseit a következőkben foglalták össze:

1. Az MDP-kongresszus azonnali összehívása, alulról választott vezetőség, az új Központi Vezetőség megalakítása.
2. A kormány alakuljon át Nagy Imre elvtárs vezetésével.
3. Gazdaságilag és politikailag teljesen egyenrangú alapon és egymás belügyeibe be nem avatkozás elvén álló magyar–szovjet és magyar–jugoszláv barátság megalakítását.
4. Az összes szovjet csapatok kivonását Magyarországról a magyar békeszerződés értelmében.
5. Általános, egyenlő, titkos választásokat több párt részvételével, új nemzetgyűlési képviselők választásával.
6. A magyar gazdasági élet átszervezését szakemberek bevonásával, és ennek keretében a magyar uránérc magyar felhasználásával, hozzák nyilvánosságra a külkereskedelmi szerződéseket és vizsgálják felül a tervgazdaságon alapuló magyar gazdasági életet.
7. Teljes ipari munkásság azonnali normarendezését a létminimum megállapítása alapján és a munkás autonómia bevezetését az üzemekben.
8. A beszolgáltatási rendszer felülvizsgálását és az egyénileg dolgozó parasztság támogatását.
9. Az összes politikai és gazdasági perek felülvizsgálását, az ártatlanul elítélt politikai foglyok részére a teljes amnesztiát, illetve a hátrányba kerültek rehabilitálását.
10. Legyen nyilvános tárgyalás Farkas Mihály ügyében és [követeljük] Rákosi szerepének kivizsgálását, valamint az Oroszországban igazságtalanul elítélt és ott tartott magyarok hazahozatalát.

²² ÁVO – Államvédelmi Osztály: a politikai rendőrség neve 1946–1948 között, de a köznyelvben 1990-ig használták.

²³ Lipták Béla: 1956, i. m. – A letöltés dátuma: 2007. május 16.

11. A néptől idegen címer helyett a régi Kossuth-címer visszaállítását, a március 15-ét és október 6-át nyilvánítsák nemzeti ünneppé és munkaszünetté. Új egyenruhát honvédségünknek.

12. Teljes vélemény- és sajtószabadság megvalósítását, rádión is és ennek keretében külön napilapot az új MEFESZ szervezetének. A régi káderanyag nyilvánosságra hozatalát és eltörlését.

13. A zsarnokság és az önkény jelképét, a Sztálin-szobrot azonnal távolítsák el.

14. Egymásért teljes szolidaritást vállalunk. Az egyetemi ifjúság egyhangú lelkesedéssel nyilvánította ki szolidaritását a varsói munkásokkal és ifjúsággal, a lengyel függetlenségi mozgalommal.²⁴

Az előző napi határozati javaslatához képest jelentős változások történtek az elfogadott határozat szövegében. A pontokat elemezve megállapíthatjuk, hogy eltűntek belőle a diákság helyzetének javítását célzó intézkedések. Viszont megtalálhatjuk benne a jellegzetesen pártellenzéki követeléseket, mint az MDP-kongresszus összehívását, Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését, vagy a beszolgáltatási és a normarendszer eltörlését. Ugyancsak jelentős szerepet kaptak az általános demokratizálást szolgáló követelések: a szabad választások megtartása, új nemzetgyűlés összehívása, többpártrendszer, vélemény- és sajtószabadság, az összes politikai és gazdasági per felülvizsgálata, Rákosi Mátyás felelősségre vonása. Újabb csoportját képezik a követeléseknek a nemzeti függetlenséggel kapcsolatos pontok, köztük a jelképekre vonatkozóak: a Kossuth-címer és a hagyományos nemzeti ünnepek visszaállítása. Míg Magyarország függetlensége megfogalmazásának igényét az egyenrangú szovjet–magyar kapcsolatok, valamint a 4. pontba került, szovjet csapatkivonásra vonatkozó követelés tartalmazza.

Az október 22-e éjjelén mikrofonba diktált követeléseknek a 14 ponton kívül legelterjedtebbé egy 16 pontos változat vált, amely azért érdemel külön említést, mert ebben már első helyen szerepelt a szovjet csapatok kivonulásának követelése.

Az október 22-i műegyetemi nagygyűlés hangneme bátrabb volt, mint addig bármilyen fórumon vagy sajtóban megfogalmazott követelésé. Összehasonlításképpen azt mondhatjuk, hogy az ELTE Bölcsészkarán lezajlott 400–500 fős diákgyűlés hallgatósága sokkal óvatosabb volt, mint a műegyetemisták. Például a MEFESZ megalakításáról sem tudtak határozni. Ugyanakkor a műegyetemisták néma tüntetésről döntöttek, a bölcsészek pedig arról, hogy jelszavakkal és transzparenszekkel vonulnak fel a Bem-szoborhoz a lengyel átalakulás melletti rokonszenvük kinyilvánítására. De ha a jelszavakat megvizsgáljuk, akkor is azt

²⁴ Az október 22-i műegyetemi gyűlés különböző pontjait lásd, Pedroni Emma Anna (szerk.): A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem részvétele az 56-os forradalomban. I. Budapest, 1994, BME.

láthatjuk, hogy a bölcsesek még 23-a délelőttjén sem követték radikalizmusban a műegyetemistákat.²⁵

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy az október 22-i műegyetemi nagygyűlés nem véletlenül és nem érdemtelenül emelkedik ki az aznapi egyetemi nagygyűlések közül. Minden addiginál bátrabb követelése a forradalom alapvető követeléseivé váltak, és azt mondhatjuk, a nagygyűlést méltán tarthatjuk a forradalom közvetlen előzményének.

A néma tüntetés

Október 23-ára virradó hajnalra elcsendesedett a központi épület. A kollégiumokban még tovább folytak a lázas megbeszélések, kézzel másolták, illetve stencilgéppel sokszorosították a pontokat. De voltak, akik le sem feküdtek, hanem a Bartók Béla utat és környékét járva a felhívásukat helyezték el oszlopokon, házfalakon, fatörzseken, vagy osztogatták az ébredő város lakóinak.

Reggel 8 órakor elkezdődött az oktatás. Azt lehetett érezni, hogy ez a nap nem úgy indul, mint egy megszokott kedd. Az újonnan megalakult MEFESZ – provokációtól tartva – az egyetem bejárataihoz őrséget állított: csak igazoltatással lehetett belépni. Az óráközi szünetekben mindenhol csoportosulásokat lehetett látni, a fiatalok latolgatták a fejleményeket, vajon megtartható-e a tüntetés vagy sem. Volt professzor – Alexits György –, aki a matematika-előadása alatt a tüntetés megszervezésével, és az előző napi határozat pontjainak elemzésével foglalkozott. Fáber Gusztáv, a Villamosmérnöki Kar Mechanika Tanszékének vezetője csak ennyit mondott: „meghajlok a hallgatóság akarata előtt”, ezzel letette a krétát, meghajolt, és kiment a teremből. Mutnyánszky Ádám – a legendás Mutyi bácsi –, a Gépészmérnöki Kar Műszaki Mechanika Tanszékének vezetője sem tartotta végig az előadását: „Menjetez fiaim! Fontosabb dolgok van ma nektek, mint a mechanika. Menjetez, tegyétek széppé ezt a napját a magyar történelemnek” – jegyezte le Lipták Béla a professzor szavait évekkkel később.²⁶

Közben támogató táviratok érkeztek a debreceni és a szegedi egyetemistáktól, valamint műegyetemi küldöttséget menesztettek a lengyel követségre, és különféle összetételű delegációkat más egyetemekre és üzemekbe, hogy csatlakozásra bírják őket a délutáni tüntetéshez.

²⁵ Jól tükrözik ezt az ELTE központi és jogi karának DISZ-bizottsága által kiadott jelszavak: Előre pártunk júliusi határozatainak megvalósításáért! Üdvözljük a baráti Lengyelország új vezetését! Üdvözljük a lengyel ifjúság harcát a demokráciáért! Éljen az egyenjogúságon alapuló magyar–szovjet barátság! Le a szektás vezetőkkel! Le a visszahúzó erőkkel! Le a provokációs demagóg kísérletekkel! Követeljük Nagy Imre elvtársat a kormány vezetésére! Távozzanak a sztálinisták! – Lásd Beck Tibor–Germuska Pál: Forradalom a Bölcsészkaron. Budapest, 1997, 1956-os Intézet, 62–63.

²⁶ Lipták Béla: A győztesek írják a történelmet – ha engedjük. Amerikai Magyar Népszava, 1987. szeptember–október. In Amiről kevés szó esett. Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956. októberi eseményeihez. VI. Szerk. és a bevezetőt írta: Pogány Mária. Budapest, 1996, Műegyetem–56 Alapítvány, 57.

Az egyetem vezetése nem tudta lebeszélni a diákokat a tüntetésről, ezért Cholnoky Tibor rektor (ÉKME) rendkívüli egyetemi tanácsulást hívott össze. Itt tájékoztatta a jelenlévőket arról, hogy az egyetem hallgatói valamennyi budapesti egyetem hallgatóival közösen délután ki akarnak vonulni a Bem-szoborhoz, hogy a lengyel nép iránti együttérzésüket kifejezzék. Beszámolt arról, hogy mind az előző esti nagygyűlésen, mind 23-a reggelén megpróbálta lebeszélni az ifjúságot az utcára vonulás szándékáról, féltve a fiatalokat az „esetleges befurakodó ellenséges elemek” zavargásaitól. Ezért – hivatkozva a BME rektorhelyettesével történő egyeztetésre – arra tett javaslatot, hogy a két egyetem vezetése közös határozatban foglaljon állást a tüntetéssel kapcsolatban. Az Egyetemi Tanács ezzel egyetértett. Az itt elfogadott határozatban üdvözlötték az ifjúság megmozdulását, „mellyel a két egyetem tanácsa, tanári kara, oktatószemélyzete és dolgozói” teljes mértékben egyetértenek. Azonban aggályukat fejezték ki: szerintük a felvonulás alkalmat ad arra, hogy „a hallgatóság soraiba befurakodó rendbontó elemek saját céljaikra használják ki az ifjúság szépen meginduló mozgalmát...” Hivatkoztak a szegedi példára, hogy tüntetés nélkül is lehet komoly eredményeket elérni. Végezetül pedig kinyilvánították, hogy ha az ifjúság mégis a felvonulás mellett dönt, kéri, „őrizze meg nyugalma, tartózkodjék minden hangos megnyilatkozástól és rendbontástól, rendben, fegyelmezetten vonuljon fel, és koszorúzza meg az emlékművet”.²⁷ Az Egyetemi Tanács ülésén felszólalt Beke Tibor mérnökhallgató is a MEFESZ képviselőjében, és arra kérte az egyetem oktatóit és dolgozóit: csatlakozzanak hozzájuk, és segítsék a „kivonulásuk zavartalan lebonyolítását”. A kérésre az Egyetemi Tanács elhatározta, hogy a felvonuláson szervezetten és hivatalosan nem kívánnak részt venni, azonban minden oktató és dolgozó maga döntse el, hogy eleget tesz-e a hallgatók meghívásának.

A BME Diákbizottsága és az ÉKME MEFESZ szervezete is közös határozatot hozott arról, hogyan folyják a tüntetés szervezése. Tartva mindenféle provokációtól úgy döntöttek: „Zárt tízes sorokban vonulunk fel, kart karba öltve, jelszavak nélkül néma felvonulást rendezünk, mert csak egy ilyen demonstráció méltó hozzánk.” Meghatározták a felvonulás és a visszavonulás pontos rendjét is.²⁸ 12 órakor rektori rendeletre félbeszakadt az oktatás, a diákok az egyetem kertjében gyülekeztek, emelvényt állítottak, hangosítást szereltek, majd a mikrofonnál szónokok váltották egymást.

13 órakor közlemény jelent meg a rádióban a tüntetés betiltásáról. A Műegyetem kertjében gyülekező diákok Marián István tanácsára úgy döntöttek, hogy a tilalom ellenére is felvonulnak, de előbb küldöttséget menesztenek a Belügyminisztériumba, hogy megváltoztassák a döntést (nem voltak egyedül, az ELTE küldöttsége a rektor vezetésével a pártközpontba ment). A BM-ből a küldöttség

²⁷ MNL OL XIX-J-2-f-854-6/59/1956. 234. d.

²⁸ A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem részvétele az '56-os forradalomban, i. m. 35.

az egyik belügyminiszter-helyettessel tért vissza, aki közölte: engedélyezik a tüntetést. A felvonulás rendjének megállapítása az eredeti tervek szerint: tízes sorokban, kart karba öltve, zárt alakzatban vonulnak fel. Minden húsz sorhoz kijelöltek egy összekötőt, aki vitte a híreket, és figyelmeztetett: tartsák a zárt sorokat. Valóban néma, jelszavak nélküli volt a műegyetemisták felvonulása. Azonban a Bem térre csak a hallgatók fele fért be, akkora volt a tömeg. A tüntetésről történő levonulás egy darabig az eredeti tervek szerint zajlott, azonban a tömegben az egység felbomlott. Sokan visszatértek a kollégiumokba, mások egyénileg vettek részt a város különböző pontjain zajló eseményekben: többen ott voltak a Sztálin-szobor ledöntésénél, és ott a Rádiónál, ahol még mindig az volt a cél, hogy beolvastassák az egyetemisták pontokba szedett követeléseit.

Amikor kiderült, hogy a békés tüntetésből fegyveres felkelés lett, sokan csalódottakká váltak, azt érezték, hogy hiába vigyáztak soraikat zárni, és hogy tüntetésük néma maradjon.²⁹

A műegyetemisták tekintélye a forradalomban

Bár az egyetem épülete 24-én csendes volt – a többség ezt a kijárási tilalomnak tudja be –, a Rádióban közleményt olvastak fel mind a BME Diákbizottsága, mind a MEFESZ nevében, amelyben kifejezték az újonnan alakult Nagy Imre-kormány, illetve az új Központi Vezetőség iránti bizalmat, amnesztiát kértek azok számára, akik leteszik a fegyvert. A kijárási tilalom feloldása után – bár sok diákkotthonban lakó hallgató hazafele indult – lassan, de megindult az élet. Itt csak jelzesszerűen vázoljuk, hogy milyen tekintélyre tettek szert a műegyetemisták a forradalom napjaiban.³⁰ Természetesen oktatásról szó sem lehetett. Bonyolult egyeztetések során október 25-én este a Bartók Béla úti diákkotthon lakói úgy döntöttek, hogy az egyetemek forradalmi bizottságainak koordinálására megalakítják az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot két – egy pesti és egy budai – albizottsággal. A diákbizottság igyekezett kapcsolatot tartani a XI. kerületi tanáccsal (ebben a kerületben van a Műegyetem), segített az élet normalizálásában, az élelmiszerek beszerzésében és elosztásában. Ekkor került be három műegyetemista például az I. kerületi Nemzeti Bizottmányba az ottaniak megkeresésére: feladatuk az élelmiszer- és a benzinellátás megszervezése volt.

Amikor elterjedt a híre, hogy a Műegyetemen forradalmi központ működik, vidéki küldöttségek sora kereste fel a központi épületet: élelmet hoztak, támogatásukról biztosították a fiatalokat. Sokukat azzal a feladattal küldték haza vidékre, hogy váljanak a falvakban az egység kovácsolóivá, biztosítsák otthon a rendet, óvják a közbiztonságot.

²⁹ Statárium és happening. Krassó Györggyel beszélget Bozóki András. *Mozgó Világ*, 1990. január, 67.

³⁰ Horváth Zsolt: *Műegyetem 1956–57. A forradalmi tanév története* című kismonográfiája, Budapest, 2006, BME; Frivaldszky János: *Ötvenhat műegyetemistái – Ének a Lyukas zászlóról* című dokumentumkötete, Pomáz, 2006, Kráter.

Az első fegyveres csoportok a Műgyetemen a diákoththonokban alakultak. Október 27-e után már egyértelműen Marián István irányítja az egyetemi nemzetőrség szervezését.³¹ Marián október 22–23-án igen nagy tekintélyre tett szert a hallgatók között: elfogadták vezetőjüknek. A budapesti pártbizottságról október 30-án érkezett segélyhívásra Marián István két műgyetemi szakaszt vezényelt ki a Köztársaság téri vérengzések megfékezésére, de már semmit sem tudtak tenni, az ostrom befejeződött, mire odaértek. Amikor kérés érkezett a Belügyminisztériumból, akkor 60 fegyveres műgyetemista látta el annak őrszolgálatát október 31. és november 4. között. Műgyetemista járőrök akadályozták meg a Gellért-hegyen a Szabadság-szobor ledöntését.

Mutatja a műgyetemisták tekintélyét, hogy a Kelenföldi Erőmű üzemviteli igazgatója is hozzájuk fordult segítségért október 31-én azzal, hogy már csak egy napra való széntartaléka van az erőműnek, le fog állni a fűtés a fővárosban. Másnap egy műgyetemi diákküldöttség utazott le Petőfi-bányára, hogy meggyőzzék a munkásokat a munka felvételéről: ennek eredményeként a bányászok másnap beszüntették a sztrájkot.

A hallgatók mellett a dolgozók forradalmi szervei is megalakultak: az oktatók ideiglenes Forradalmi Bizottsága, illetve az egyetemi munkástanács; mindkettő október 31-én.

A Műgyetem oktatóinak reakciója a diákság követeléseire a forradalom napjaiban

A két rektor külföldön tartózkodott a forradalom első napjaiban. Gillemot László október 27-én, Cholnoky Tibor 30-án tért haza, azonnal közös egyetemi tanácsülést hívtak össze. Az ülésről még ezen a napon közös nyilatkozatot adtak ki, amelynek főbb pontjai a következők:

- A szovjet csapatok kivonása Budapestről és Magyarországról.
- A kormány helyezze székhelyét a Parlamentbe, és magát az ifjúság, a munkásság, a bányászság és a honvédség együttes védelme alá.
- Az Egyetemi Tanács a szovjet csapatok Budapestről történő kivonulása után minden szellemi és fizikai és anyagi erejét felajánlja az újjáépítésre, és ebben számít az egyetemi ifjúság támogatására is.
- Az Egyetemi Tanács 200 000 forintot ajánlott fel a „szabadságért hősi halált halt ifjúság, a munkásság és a honvédség hozzátartozóinak”.
- A kormány álljon az események élére, ne halogató politikát folytasson.
- A kormány kezdjen hozzá a demokratikus választások előkészítéséhez.
- Kapjanak autonómiát az egyetemek.

³¹ Lásd, Eörsi László: A budapesti egyetemek nemzetőrsége. In A budapesti egyetemisták és főiskolások 1956-ban. (Nagy Imre és kora V.) Szerk. Némethné Dikán Nóra, Szabó Róbert, Vida István. Budapest, 2009, Nagy Imre Alapítvány–Gondolat Kiadó, 243–273.

Végezetül pedig a tanács tagjai kinyilatkoztatták, hogy „ha akadna valaki, aki az egyetemi ifjúsággal szemben akár csoportos, akár egyénenkénti felelősségre vonást akarna megkísérelni a szabadságharcban történő bárminemű részvételért, akkor a két tanács tagjai ünnepélyesen kijelentik, hogy ilyen felelősségre vonás esetén teljes közösséget vállalva a szabadságharcos ifjúsággal saját, egyetemleges felelősségre vonásukat is követelik.”³² A professzorok elmentek a diákoththonokba, hogy ismertessék a deklarációt, míg a két rektor közösen adta át Nagy Imre miniszterelnöknek a nyilatkozatot.

Másnap, október 31-én a két egyetem közösen választotta meg az oktatók Ideiglenes Forradalmi Bizottságát, amelynek összesen három egymást követő napi üléséről maradt meg jegyzőkönyv; ezekből képet alkothatunk arról, hogyan formálódott a programja.³³ Az üléseken jelen lévőkről nincs pontos listánk, de a szövegösszefüggésből és a felszólalásokból kiderül, hogy a delegált oktatókon kívül hivatalosak voltak rá a rektorok és helyetteseik, a dékánok és helyetteseik, valamint a hallgatók nevében a diákoththonok delegáltjai. A bizottság elnökévé Taky Ferencet választották meg, aki a Gépészmérnöki Kar Elektronika Tanszéknek volt a vezetője, valamint a kar dékánhelyettese. 1927 óta oktatott a Műegyetemen.

A Forradalmi Bizottság megválasztása után Gillemot rektor bejelentette, hogy a Műszaki Egyetem Tanácsa lemondott, a továbbiakban csupán mint ideiglenes ügyvivő intézi az egyetem ügyeit, alávetik magukat a bizottság irányításának. Majd diplomatikusan hozzátette: maga a Forradalmi Bizottság is ideiglenes mindaddig, míg meg nem választják az új rektort.

A Forradalmi Bizottság az első ülésén deklaráta: legfontosabb célja, hogy Budapesten helyreálljon a rend, és bekapcsolódjon a politikai életbe, az ország építésébe, hogy az egyetemeken mihamarabb meginduljon az oktatás. Ugyanezen az ülésen többek között elhatározták, hogy fel kell kutatni a kórházba került hallgatókat, és segíteni őket; a kádernyilvántartásokat zárolni kell; a marxizmus-leninizmus tárgyat meg kell szüntetni, a tanszéken elhelyezett elnevezéseket jelölő táblákat le kell szerelni; mivel 27 oktató jelentkezett az egyetem épületeinek őrzésére, nincs szükség sem külső, sem hallgatói fegyveres erők igénybevételére; az egyetemet őrző kapuőrök csak a két egyetemhez tartozókat engedhetik be az egyetem területére; az egyetem területén belül nem működhet pártszervezet. Ezen kívül személyi kérdésekről döntöttek, arról hogy a különféle országos forradalmi szervezetekbe kiket delegálnak a Műegyetemről. Továbbá megszövegeztek egy deklarációt, amelynek angol nyelvű változatát a diplomáciai képviseltekhez szándékoztak eljuttatni, s amelyben hangsúlyozzák, hogy a magyar nemzet barátságban

³² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.1.9. V-150384/3, 643/K, (1/) A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari Egyetem szerepe az 1956. októberi–novemberi ellenforradalomban, 17052.

³³ A jegyzőkönyvek alapján kiderül, hogy esetenként Forradalmi Tanácsnak definiálták magukat. – Pedroni Emma Anna (szerk.): A Budapesti Műszaki Egyetem és az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem részvétele az 56-os forradalomban. II. Budapest, 1994, BME, 43–57.

és az egyenlőség lapján kíván együttműködni a Szovjetunióval és minden más nemzettel. Ehhez a Műegyetem dolgozóinak nevében kérik a külföldi államok közvéleményének támogatását. Közfelkiáltással itt született döntés a két egyetem újbóli egyesítéséről is.

A Forradalmi Bizottság másnapi ülésén arról döntöttek, hogy az intézmény őrzését ellátó katonák mind az egyetemhez kell hogy tartozzanak, fegyvereket csak jegyzék alapján osszanak szét, azon szerepeljen a fegyver száma, és annak a személynek a neve és címe, aki azt megkapta. A bizottság azt is elhatározta, hogy összeállítanak egy olyan szempontrendszerrel, amely az általános sztrájk elleni érveket tartalmazza, és egyben javaslatot tesznek a kormánynak arra, hogyan lehet az általános sztrájkot demonstratív sztrájkká változtatni, hogyan lehet a közművek működőképességét megőrizni. Ezen az ülésen döntöttek az egyetem kertjében található szovjet hősi emlékmű sorsáról, mégpedig úgy, hogy ponyvával le kell takarni, és ki kell tűzni rá a nemzetiszínű zászlót.

A Forradalmi Bizottság november 2-i ülésén a bizottság tudomásul vette Taky Ferenc bejelentését, hogy a bizottság a rektorokkal és a dékánokkal együttesen működik. Azt javasolta, hogy minden kar képviseltesse magát legalább egy-egy fővel. Elfogadták, hogy a sztrájkot megszüntetik, és az oktatókat és a dolgozókat értesítik, hogy november 5-én megkezdik a munkát, de az oktatás mindaddig szünetel, amíg az „ifjúságnak fegyveres készenlétben kell lennie a béke és a rend helyreállítása érdekében”. Állást foglalt arról is, hogy a pártok szervezését és a pártok melletti agitációt nem tartják időszerűnek, mert az megbontja a nemzeti egységet. Ennek érdekében a bizottság tagjai elhatározták, hogy felhívással fordulnak a kormányhoz, amelyben a következőkre irányítják a figyelmet: „Nemzeti létünk és függetlenségünk alapfeltétele semlegességünk nemzetközi elismerése, miért is fontosnak tartja a szovjet csapatok végleges kivonulásáig, valamennyi párt és szerv összes erejének erre a kérdésre összpontosítását. Ennek érdekében szükségesnek tartja, hogy minden párt és szerv sürgősen tegyen nyilatkozatot arra nézve, miszerint Nagy Imre semlegességi nyilatkozatával azonosítja magát, továbbá arra nézve, hogy e sorsdöntő cél eléréséig a nemzet teljes akcióegységének megóvása érdekében minden párt szorítsa háttérbe a széthúzás előidézésére alkalmas pártszervezési és agitációs tevékenységet.” A felhívást eljuttatták a Rádióhoz és a pártokhoz is.

Az oktatók kiállása a hallgatók mellett november 4-e után

A szovjet csapatok november 4-e és 7-e között megszállták az egyetem épületeit: fegyverek után kutattak. Miután kivonultak, a rektori hivatalok munkatársai és az épület üzemeltetésével megbízottak azonnal hozzáláttak az – addig meg nem talált – egyetemre bekerült fegyverek és hadianyagok összegyűjtéséhez. Egy csapásra az egyetemi autonómia minden reménye is odalett.

A két műegyetem vezetése november közepétől többször is levélben fordult Kónya Alberthez: az eltűntnek vélt egyetemi hallgatók és oktatók, illetve egyéb munkatársak felkutatásban kértek segítséget.³⁴ November 23-án Kónya egy megbízólevelet állított ki a BME Központi Kollégiuma igazgatójának azzal, hogy a BME hallgatóinak hollétét állapítsa meg: e „célból keresse fel a különböző budapesti kollégiumokat, kórházakat és egyéb közintézményeket, és nyugtassa meg az érdeklődő szülőket fiaik hollétét illetően.”

November 30-án Kónya Albert a felsőoktatási intézmények vezetőivel folytatott megbeszélésen azt ígérte, hogy sérelmeiket hamarosan orvosolni fogják, és helyreállítják az egyetemek önállóságát. A tárgyalás egyik központi kérdése az oktatás megszervezése, a megkezdett félév befejezésének igénye volt. Az ülésen a két műegyetem vezetői kitarítottak amellest, hogy az előadások megkezdéséről addig szó sem lehet, amíg a hallgatók biztonságát nem tudják garantálni. Gillemot László kifejtette: az „egyetem megnyitásával kapcsolatban beszélhetünk technikai kérdésekről, azonban ezzel összefügg az a tény is, hogy a letartóztatásban lévő hallgatók nélkül nem lehet megkezdeni az oktatást. Hogy tudnák megkezdeni az oktatást, amikor nem tudják, a letartóztatás nem fog-e folytatódni. A kormány tegyen nyilatkozatot, hogy ezek a forradalom hősei. Az egyetemen tudvalevőleg fasiszták, ellenforradalmárok és gyilkosok nincsenek... követeljük diákjaink szabad lábra helyezését”. Az egyetemi vezetők közölték, hogy a „budapesti egyetemekről 200 hallgató van magyar őrizet alatt letartóztatva. Az egyetemi autonómián területi autonómiát is ért, erről azonban addig nem lehet szó, amíg az egyetemeket körül lehet zárni, és onnan embereket el lehet vinni”.³⁵ Kónya válaszában elmondta, hogy a letartóztatott hallgatók ügyében már több helyen járt ő maga is, de addig eredménytelenül.

Az oktatók végig kiálltak a hallgatókért, tiltakoztak a diákszállásokon folyó karhatalmi razziák ellen, a hallgatók letartóztatása ellen, követelték szabadon bocsátásukat. Az egyetemek vezetése ennek érdekében kapcsolatot tartott az Államügyészséggel. Ígéret kaptak arra, hogy a vádiratokba betekintést nyerhetnek. De továbbra is folytak a letartóztatások. Ezért Papp Ferenc professzor, az Ásvány- és Kőzettani Tanszék vezetőjének kezdeményezésére 1957. februártól az oktatók a diákszállókban töltenek egy-egy éjszakát, hogy az esetleges házkutatáskor jelen legyenek. A két egyetem vezetése Münnich Ferencnél is járt a hallgatók ügyében, aki a Kádár-kormány elnökhelyetteseként a fegyveres erők és a közbiztonsági ügyek felelőse volt ekkor. Több professzor saját jövedelméből is felajánlott segítséget a letartóztatottaknak, illetve családtagjaiknak: titokban fizették a védőügyvédek költségeit.

A két egyetem különböző karainak tanácsuléseim is nagyon aktívak voltak az oktatók. Január 10-én elfogadták az egyesítettnek tekintett egyetem oktatói nyilatkozatát, amelyet a félévfolytatás első napján kívántak felolvasni. Ebben leközögezték: „az egyetem ifjúságának nemes céloktól vezérelt megmozdulásával

³⁴ MNL OL XIX-I-2-j-3356-1956. 4. d.; XIX-I-2-j-3371-1956. 4. d.; XIX-I-2-j-3376-1956. 4. d.

³⁵ MNL OL XIX-I-2-j-3259-1956. 4. d.

egyetértenek, azzal magukat az Universitas szellemében a tanárok és diákok megbonthatatlan szövetségének jegyében azonosítják. A tanári kar a fentieket ki nyilatkoztatva annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy az ország jelenlegi helyzetében a tanári kar egyik legfontosabb feladata fiatal mérnökök idővesztés nélküli kiképzése. Ezért célul tűzte ki, hogy az egyetem minden hallgatója számára biztosítva legyen tanulmányainak idővesztés nélküli befejezése. A tanári kar nem feledve a múltat, de szem előtt tartva a jövőt, arra kéri az ifjúságot, hogy a forradalomban elesett hallgatóinkra való emlékezés végett egyperces néma felállással emlékezzenek meg a múlttól, csendes, szívós munkával készítsék elő a független szocialista Magyarország szebb jövőjét”.³⁶

Végül az oktatás február folyamán lépcsőzetesen kezdődött meg. Ehhez mindkét egyetem vezetése irányelvekben állapodott meg. Ezek közé tartozott, hogy ki nyilatkoztatták: az egyetem falain belül politizálásnak nincs helye.³⁷ Szükségesnek tartották a kapuórság megszervezését, azt, hogy csak igazoltatás után lehessen belépni az egyetem területére. Felmerült az alagsor és csőfolyosóinak újbóli átvizsgálása, nincsenek-e ott még mindig elrejtett fegyverek. A kormánytól kapott információk szerint tudomásul vették, hogy azoktól a hallgatóktól, akik akár kisebb rendbontást is elkövetnek, meg kell vonni az ösztöndíjat, és ki kell zárni őket az egyetemről. Ezt az egyetemek vezetése tudatta az akkor még létező MEFESZ képviselőjével arra kérve őt, hogy gondoskodjon a hallgatók tájékoztatásáról.³⁸

A Mémöki Kar február 2-i rendkívüli tanácsülésén Cholnoky Tibor rektor finoman célzott arra, hogy az oktatás megkezdésekor már nem tudják felolvasni a két egyetem oktatóinak – a hallgatókkal szolidaritást vállaló – januári nyilatkozatát, mert Kónya miniszter maga készül ilyen nyilatkozat kiadására. Az volt a kérése, hogy az első órát különös gonddal kezdjék meg a professzorok: az „elesett hősről való megemlékezést feltétlenül mellőzzék, mert ez nemkívánatos következményekkel járhatna”. Majd arról beszélt, hogy a „kormány már nyíltan kijelentette, hogy proletárdiktatúrát akar, de ezt nyilván csak erélyes eszközökkel lehet megvalósítani”.³⁹

Fogalomhasználat: a forradalom elnevezésének változásai

A két műegyetem fent idézett testületi üléseinek jegyzőkönyveiből, vagy akár a Kónya Alberttel folytatott tárgyalások feljegyzéseiből is szembesülhetünk, hogy a műegyetemi oktatók lassan vettek tudomást az 1956. november 4-e után bekövetkezett fordulatról. Gyakorlatilag – egy-két kivételtől eltekintve – az október

³⁶ MNL OL XIX-I-2-f-854-6/1957. 235. d.

³⁷ MNL OL 288. f. 33/5. 1958. 147. – Ehhez képest 1957 februárjában ismételten éltre hívták az egyetemi pártszervezetet. De a jelentések szerint a taglétszám nagyon lassan gyarapodott: egy 1958. május 2-i jelentés szerint a BME 869 oktatójából összesen 250–260 MSZMP-tag van. Az egyetemi KISZ-szervezetet 1957 áprilisában hozták létre.

³⁸ MNL OL XIX-I-2-f-854-6/7-1957. 235. d.

³⁹ MNL OL XIX-I-2-f-854-6/11-1957. 235. d.

23-a és november 4-e között lezajlott eseményeket forradalomnak nevezik és tekintik egészen 1957 februárjáig. Talán a fordulópontot Cholnoky Tibor 1957. február 2-i beszéde jelentette, mikor arra utalt, hogy minden jel szerint a kormány proletárdiktatúrát „akar”. De még február 14-i dátummal is találni olyan hivatalos levelet, amely a forradalom kifejezést használja.

A félév folytatásának kezdetére, február elejére már nem lehet felolvasni az oktatók január 11-i tervezett nyilatkozatát, de fel kellett olvasni Kónya Albert felhívását: „Az események során egyetemi ifjúságuk egy része is belesodródott olyan helyzetekbe, amelyekben részvételük saját szándékaik ellenére is az ellenforradalmi elemeket támogatta.”

A testületi üléseken megjelenik egy új elnevezés: a „sajnálatos októberi események”, majd ennek egy újabb változata: a „szomorú októberi események”. Ezek variációit találjuk meg a két rektor 1957. július végi jelentésében is azzal a különbséggel, hogy időnként beletűzdelnek az értékelésbe egy-egy „ellenforradalom” vagy „ellenforradalmi események” megnevezést is. Az 1957/58-as tanév kezdésére egyre nyilvánvalóbbá válik a hatalom restaurációs és megtorló szándéka, és a kari, illetve egyetemi tanácsüléseken felszólalók óvatossága is ehhez igazodik, de a többség változatlanul bátor, és ha a forradalom kifejezés el is tűnik a szótárból, ritkán találkozunk az „ellenforradalom” megnevezéssel, a többség marad a semlegesnek tűnő, jelző nélküli „októberi események” változatnál.

Megtorlás, számonkérés és külföldre távozottak

Nincs pontos kimutatás arról, hogy a két egyetem hány alkalmazottját és hallgatóját érte utol a forradalom utáni számonkérés valamilyen fajtája, hány embert tiltottak el tanulmányai folytatásától,⁴⁰ illetve köteleztek évhalasztásra az 1956-os forradalomban játszott szerepe miatt. Sajnos, még a bíróság által elítéltekről sem áll rendelkezésre pontos lista. A Belügyminisztérium politikai nyomozó szervei által 1958 novemberében, vagyis két évvel a forradalom leverése után készített jelentés szerint „ellenforradalmi” bűncselekmények miatt két év alatt 4488 személyt tartóztattak le, köztük 134 egyetemistát tüntettek fel, ez az összes letartóztatott 3%-a.⁴¹ Más adatok is ezt erősítik meg: a fővárosban a népbíróságok által elítélteknek nem egészen 4%-a volt egyetemi hallgató.⁴²

⁴⁰ Lásd, Diák- és ifjúsági mozgalmak 1956–1958. Forradalom – ellenállás – megtorlás. Válogatott dokumentumok. Felelős szerkesztő: Vida István. Szerkesztette, az iratokat válogatta, és a jegyzeteket készítette: Némethné Dikán Nóra, Réfi Attila, Szabó Róbert. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó–Nagy Imre Alapítvány.

⁴¹ Takács Tibor: A fővárosi egyetemistákat ért megtorlás 1956 után. In Némethné Dikán Nóra, Szabó Róbert, Vida István (szerk.): A budapesti egyetemisták és főiskolások 1956-ban. (Nagy Imre és kora V.) Budapest, 2009, Nagy Imre Alapítvány–Gondolat Kiadó, 292.

⁴² Rainer M. János: Adatok az 1956-os forradalmat követő megtorláshoz. In Balassa János, Gehér József és mások (szerk.): Halottaink 1956. II. Budapest, 1989, Katalizátor Iroda, 37.

1957. április 16-án az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága az ideológiai életről hozott intézkedéssorozatot. Ekkor született döntés a forradalomban érintett egyetemi oktatóknak és hallgatóknak az egyetemről történő eltávolításáról is. Ennek végrehajtása során április 19-én valamennyi felsőoktatási intézmény vezetője utasítást kapott a fegyelmi eljárások megkezdésére, ez azonban nem vonatkozott a docensekre és a professzorokra, akik ebben a tekintetben minisztériumi hatáskörbe tartoztak.

A két műegyetemen vontatottan kezdtek az utasítás végrehajtásához. A kari keretekben megalakult fegyelmi bizottságok a hallgatók, az egyetemi fegyelmi vizsgáló bizottságok az oktatók és más alkalmazottak ügyeivel foglalkoztak május folyamán.

Az ÉKME-n az 1957. július 31-i rektori jelentés szerint 2884 hallgatót regisztráltak az összes karon és tagozaton együttesen, ez 785 fővel kevesebb, mint a szeptemberben az egyetemre beiratkozottak száma. Közülük 399 hallgató távozott külföldre: 155 mérnök-; 202 építésmérnök-; 42 közlekedési üzemmérnök-hallgató. Az itthon maradók közül 22 hallgató betegség, 77 rossz tanulmányok, 74 alsóbb évfolyam ismétlése, 203 pedig egyéb – nem részletezett – ok miatt maradt ki az egyetemről. A rektori jelentés szerint 23 oktató és 8 adminisztratív munkakörben dolgozó disszidált. 1957. július 31-ig az ÉKME-n kilenc oktató és két adminisztratív dolgozó ellen indítottak fegyelmi eljárást. Közülük a Művelődésügyi Minisztérium határozata alapján két egyetemi tanárt és egy docenst fegyelmi úton elbocsátottak, egy professzort pedig írásbeli megrovásban részesítettek. A helyben lefolytatott fegyelmi eljárás következtében egy tanársegédet bocsátottak el az állásából, két-két oktatót pedig írásbeli, illetve szóbeli feddésben részesítettek. A két adminisztratív dolgozót alacsonyabb munkakörbe helyezték. A rektor tudomása szerint – a fegyelmi eljárásokon felül – az érintettek közül három oktató hagyja el az egyetemet önként távozva a közeljövőben.⁴³

A BME 1957. július 20-i rektori jelentése szerint június 20-ig az egyetemről 63 oktató és húsz adminisztratív munkakörben alkalmazott munkatárs távozott külföldre. A karokon felállított fegyelmi bizottságok összesen hat oktató és 13 egyéb alkalmazott ügyét vizsgálták meg addig, akik közül hatot felmentettek, kettőt fegyelmi úton elbocsátottak, egy főt áthelyezésre ítélték, egy főt a bírói eljárás lefolytatásáig felfüggesztésre ítélték. A Művelődésügyi Minisztériumban az egyetemi tanárok és docensek ellen lefolytatott eljárások során egy tanszékvezető egyetemi tanárt azonnal elbocsátottak, hármat írásbeli megrovásban részesítettek, egy ügy pedig még függőben volt a jelentés készítésekor.⁴⁴ Ezenkívül az eseményekkel összefüggésben a Villamos Kar dékánját és a Gépészmérnöki Kar dékánhelyettesét felmentették megbízatásuk alól. Beszámolója szerint 1957.

⁴³ MNL OL XIX-I-2-f-854-6/52-1957. Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem rektori jelentése az 1956/57-es tanévről.

⁴⁴ MNL OL 288. f. 33/1. 1957. 117.

július végén a BME-nek 1593 alkalmazottja volt: ebből 622 oktató. Gillemot szerint a BME hallgatóinak 15%-a távozott Nyugatra. Összehasonlította az 1956/57-es tanév létszámadatait. Eszerint 1956. október 15-én 7722 nappali, esti és levelező tagozatos hallgatója volt az egyetemnek, míg 1957. július 1-jén csupán 5241. A legnagyobb veszteséget a nappali tagozatos hallgatók között regisztrált, ahol a hallgatói létszám 4327-ről 2687-re csökkent, közülük 776 fő távozott külföldre.

A karok közül a Gépészmérnöki Kar szenvedte el a legnagyobb veszteséget: nappali tagozatos hallgatóinak létszáma 2091-ről 1192-re csökkent, míg az összes tagozatán beiratkozott 4011 hallgatóból csupán 2506 maradt a tanév végére. Az adatokat tovább nem részletezte, de a veszteségeket összehasonlította az előző két tanév lemorzsolódási adataival, amelyből következtethetünk a forradalommal kapcsolatba hozható kimaradás arányára. A BME hallgatóinak az 1954/55-ös tanévben 19,8%-a, az 1955/56-os tanévben a 13,4%-a, az 1956/57-es tanévben pedig 23,9%-a maradt ki az egyetemről.⁴⁵ Ugyancsak a rektor beszámolója karok szerint részletezi a hallgatók ellen lefolytatott fegyelmi bizottsági eljárásokat is. Eszerint a Gépész Karon 15 hallgató ellen lefolytatott vizsgálatból kettőnél a vádat ejtették; egy hallgatót két félévre eltiltottak, kettőt pedig kizárásra javasoltak az egyetemről; kettőt megintettek; nyolc hallgató ügye függőben maradt. A Villamosmérnöki Karon a 16 hallgató ellen indított eljárásból három hallgatónál a vádat ejtették; öt hallgatót kizárásra javasoltak; három hallgató ennél enyhébb ítéletet kapott, de nem részletezték; öt hallgató ügye függőben maradt. A Vegyészmérnöki Karon 17 hallgató ellen kezdtek eljárást, ebből egy vádat ejtettek; kizárásra javasoltak négy hallgatót; szigorú megrovást egy, megintést három kapott; nyolc hallgató ügye függőben maradt. A Hadmérnöki Karon 12 hallgató ellen indult vizsgálat, de négy hallgató ellen a vádat ejtették. Egy hallgatót kizárásra javasoltak, az ő ügyét további kivizsgálásra a katonai ügyészségnek adták át. Ezenkívül három hallgató szigorú megrovást, kettő megrovást, egy pedig megintést kapott.

Azonban itt nem ért véget a megtorlás. Már a rektori beszámoló dátuma előtt két hónappal, 1957. május 29-i dátummal találunk egy javaslatot arra az MSZMP KV Titkárság anyagában, hogy országos viszonylatban kik azok a professzorok, akiket célszerű további felelősségre vonni. Ezeket is két csoportba osztják: a kiemelkedőbe és az egyébbe. A két műegyetemről a kiemelkedők csoportjában Csonka Pál, Verebély László és Mosonyi Emil neve szerepel a névsorban, a három professzor közül egyet nyugdíjaztak, kettőt elbocsátottak.⁴⁶

Az „egyéb” professzorok között találjuk például Taky Ferencet, akit 1957 decemberében bocsátottak el az egyetemről. A BME oktatói közül 1957 márciusában

⁴⁵ MNL OL XIX-I-2-f-854-6/61-1957. A Budapesti Műszaki Egyetem rektori jelentése az 1956/57-es tanévről.

⁴⁶ Palasik Mária: A forradalom a Műegyetemen. In Némethné Dikán Nóra, Szabó Róbert, Vida István (szerk.): A budapesti egyetemisták és főiskolások 1956-ban. (Nagy Imre és kora V.) Budapest, 2009, Nagy Imre Alapítvány–Gondolat Kiadó, 71111. A meghurcolt oktatókat 1991-ben rehabilitálták.

letartóztatták Marián Istvánt, akit a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Különtanácsa életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt.

A két rektort – Gillemot Lászlót és Cholnoky Tibort – 1957. március 15-én még Kossuth-díjjal tüntették ki, de 1957. július 31-én leváltották őket.⁴⁷

Kónya Albert a Művelődési Minisztérium éléről történt 1957. áprilisi menesztése után a BME-re került egyetemi tanárnak, a Fizikai Intézetében tanított mint elméleti fizikus. Mindkét egyetemen az adminisztratív munkakörben alkalmazottakat és a fizikai dolgozókat is utolérte a számonkérés. Az ő esetükben többnyire más, alacsonyabb munkakörbe helyezés volt a büntetés. Közülük kiemeljük Kondor Imre könyvtárigazgató ügyét, akit azért bocsátották el az egyetemről, mert a *Magyar Nemzet* november 4-i számában elítélően nyilatkozott a Rákosi-korszak egyetemi politikájáról.

Összefoglaló

A tanulmány megvizsgálja a budapesti Műegyetem szerepét az 1956-os forradalomban, ugyanis az 1956. október 22-i műegyetemi diákgyűlés kulcsszerepet játszott a forradalom kirobbanásában, és legendássá vált a forradalom előtti napok diákgyűlései között. Az értekezés bemutatja, milyen előzményei voltak az egyetemen ennek a forradalmi hangulatú gyűlésnek, milyen kapcsolatai voltak a műegyetemistáknak a többi egyetem hallgatóival ezekben a napokban. Ezt követően vázolja, milyen tekintélyt vívtak ki maguknak a műegyetemisták ezekben az október végi, november eleji napokban. Majd azt vizsgálja, hogyan foglaltak állást az oktatók a forradalom előtt és alatt, továbbá mi jellemezte magatartásukat a forradalom utáni hónapokban. Bemutatja, hogy az oktatók a különböző testületi üléseken mennyire elfogadhatatlannak tartották a forradalom ellenforradalomként történő aposztrofálását. Végezetül elemzi a megtorlások szakaszait és összegzi mikéntjét.

This study examines the role of the Technical University of Budapest in the Hungarian Revolution of 1956, since the Students' Assembly of the Technical University played a key and well-nigh legendary role in the outbreak of the revolution. The thesis describes the radicalized atmosphere at the university on the eve of the revolution, and the relations of Technical University's students to other university students in those days. It outlines the prestige achieved by the students for themselves at the end of October and early in November. It explores the actions taken by the faculty of the University before and during the revolution, as manifested by their conduct in the aftermath of the revolution. Finally, the study indicates the reprisals against the participants.

⁴⁷ MNL OL 288. f. 33/1. 1957. 124.

DR. VÖLGYESI ZOLTÁN

*Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Kutatószolgálati, Tájékoztatási és Levéltártudományi Szakkönyvtár Főosztály,
főosztályvezető*

A MAGYAR VIDÉK 1956-OS TÁRSADALMI PROGRAMJA A KÖVETELÉSEK TÜKRÉBEN

A magyar vidéknek nem volt kidolgozott, részletes és koherens társadalmi programja '56-ban, ahogy a felkelőknek és a munkástanácsoknak sem, ám a települések jelentős része megfogalmazta a maga követeléseit, amiből véleményem szerint egyfajta társadalmi program kirajzolódik. A részletes programok hiánya eleve adódott a forradalom jellegéből: váratlanul kitört, alulról szerveződő, spontán tömegmozgalom söpört végig az országon, amire leginkább Szabó Zoltán találó kifejezése, a „népforradalom” illik¹. 1956 egyszerre volt a szabadságvágy, a nemzeti hagyományokhoz való ragaszkodás, valamint a társadalmi önszerveződés szinte példa nélküli megnyilvánulása. A követeléslistákat összeállító népgyűlések, forradalmi szervek létrejöttét nem előzhette meg hosszabb programalkotási szakasz. A forradalom kitörésekor programja egyedül csak a Nagy Imre-féle irányvonalnak, az ún. reformkommunista irányzatnak volt, de ezen hamar túlhaladtak az események. Október végéig–november elejéig a forradalom napról napra radikalizálódott, amiben szerepet játszott a szovjet beavatkozás hatása, az elhúzódozó fegyveres harc, a régi hatalom és a néptömegek konfrontációja, a vidéki sortűzek, illetve a korábban háttérbe szorított csoportok, elnyomott társadalmi szereplők egyre szabadabb és bátrabb megnyilvánulása.

A vidéki települések '56-os társadalmi követeléseinek a feltárása megítélésem szerint több okból is fontos feladat. Először is a vidék forradalma sajátos, külön szint képvisel az '56-os forradalom történetében, a fővárostól elütő vonásai miatt. A forradalom kitörését követő néhány nap után vidéken egyre inkább a fővárosban történetektől függetlenül alakultak az események, mivel előbb és gyorsabban alakult át a hatalmi és az irányítási struktúra. De a vidéki lakosság törekvéseinek feltárása és dokumentálása azért is fontos, mert az október végi és november eleji napokban vidéken szabadabb és könnyebb volt az információáramlás és a véleménycsere, mint a fővárosban, ahol a lassabban haladt a hatalomváltás, és a tömegkommunikáció és a tömegpropaganda legfontosabb csatornáját, a rádiót október végéig az MDP, majd utána a Nagy Imre-kormány tartotta ellenőrzése alatt. Másrészt a fővárost forradalmi önszerveződésben megelőző vidék követései révén jelentős hatást gyakorolt a kormányra: Nagy Imre fordulatában a fegyveres felkelőkhöz és a sztrájkoló üzemekhez hasonló szerepet játszott az a politikai

¹ Szabó Zoltán többször használja a kifejezést a forradalom alatt írt cikksorozatában. Vö.: Szabó (1988): 144.

nyomás, amit a vidéki települések küldöttségei és a helyi követeléseket sugárzó, cenzúrázatlan vidéki rádióadók közvetítettek.

A kutatás mindezidáig kevés figyelmet szentelt annak a kérdésnek, hogy mit is akart a vidéki települések lakossága '56-ban, túl a közös nemzeti célokon, amelyek tartalmukat tekintve országszerte nagyfokú hasonlóságot mutattak. Bár több megye elkészítette a saját '56-os dokumentumkötetét, s a válogatott dokumentumok között számos érdekes és értékes forrás található, a dokumentumok kiértékelése és a következtetések levonása ritkán történt meg, s a kötetekben a sokféle forrás között helyenként elvész a lényeges információ. A kötetek mindenesetre cáfolják azt a nézetet, hogy a szabadságharc, a szovjetek elleni fegyveres harc háttérbe szorította volna a társadalmi követeléseket, s amiket – így érvelnek e nézet képviselői – az idő rövidsége miatt meg sem tudtak fogalmazni a résztvevők a forradalom napjaiban. Részletesen kidolgozott programok készítésére ugyan tényleg nem jutott idő, ám a dokumentumkötetek azt bizonyítják, hogy a települések jelentős része írásba foglalta, sőt pontokba is szedte követeléseit, amiket többnyire a kormánynak, vagy esetenként a megyeszékhelynek mint közelebbi központnak címeztek, és sok esetben el is küldtek.

Saját eddigi kutató-feltáró munkám során a megjelent dokumentumkötetektől, illetve közvetlenül a megyei levéltárak iratanyagából több mint háromszáz követeléslistát gyűjtöttem ki, melyeknek a feldolgozása, elemzése folyamatban van, így egyelőre az első részeredmények alapján fogalmazom meg tapasztalataimat, s teszek kísérletet egy megyei szintű és egy országos kitekintésű összegzésre.

A vidék forradalma és a társadalmi követelések

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc vidéki történetével foglalkozó szakirodalom eddig kevés figyelmet szentelt a társadalmi követelések feltárásának és bemutatásának. A megjelent könyvek, cikkek, tanulmányok sokkal inkább a lokális eseményekre, a forradalmi megmozdulásokra, a hatalomváltásra, a forradalmi szervezetek létrejöttére és működésére koncentrálnak. *A vidék forradalma, 1956* címmel megjelent kétkötetes kiadványra is igaz ez, ami megyék szerint tárgyalja a témát. Az első kötetben a Dunától keletre fekvő megyékről olvashatunk, míg a második a dunántúli megyék tanulmányait tartalmazza, s a megyéken belül főként a mintaadó megyeközpontok és nagyobb városok szerepe a hangsúlyos.² Ez a hasznos összefoglaló munka egy a sok közül, hiszen az elmúlt időszakban sok-sok publikáció, több dokumentumkötet, tanulmánykötet, eseménykrónika és településszintű feldolgozás jelent meg, aminek köszönhetően a forradalom vidéki történetével kapcsolatban sokat bővült a tudásunk. Ugyanakkor vannak még jócskán egyenetlenségek és hiányosságok a kutatás terén, lényegesen

² Sajnos a kiadványból kimaradt három megye (Nógrád, Zala, Vas), amelyeknek a tanulmánya nem készült el. Szakolczai-Á. Varga (2006), Szakolczai (2003).

többet tudunk például a megyeszékhelyekről, főként az egyetemi centrumokról, mint a kisvárosokról, és még kevesebbet a községekről, falvakról. Az egyenlenségek persze nemcsak a településhierarchiából és a regionális különbségekből adódnak, hanem a kutatásból is. A megyeszékhelyek kisugárzó hatása, mintaadó jellege országszerte megfigyelhető jelenség, ha nem is egyforma súllyal. A legnagyobb hatása azoknak a vidéki regionális központoknak volt (főleg Győrnek, továbbá például Miskolcnak), amelyek a megyeszékhelyek közül is kiemelkedtek, s megyehatárokon túlnyúló hatást tudtak kifejteni.

Azonban nemcsak a városok, a községek is sokfélék, s nem vonhatók egy kalap alá, hiszen nagy a különbség egy 300-400 fős létszámú kis zalai falu és egy 7-8 ezres alföldi nagyközség között. Ne feledjük, hogy 1956-ban még jóval kevesebb volt a városok száma a maihoz képest. Hajdú-Biharban például csak négy városi rangú település volt, Debrecen, valamint három hajdúváros, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Hajdúszoboszló. 1978-tól a rendszerváltásig négyről tízenegyre nőtt a megye városainak száma.³ Az ország más térségeiben is jellemző, hogy számos nagyközség, főként egykori járási székhelyek városi rangot kaptak az 1970-es, illetve az 1980-as években. Közülük többnek sikerült megjelentetnie a rendszerváltás után saját '56-os kiadványát, ellenben a kisebb községek, falvak '56-os története nagyrészt feltáratlan. Emellett megyénként is elég jelentős az eltérés a forrásfeltárás és a publikációk terén.

Vidéken a forradalom térnyerése egybekapcsolódott a forradalom helyi szerveinek létrejöttével. A vidéki hatalmváltás és az önszerveződés modellje tömören a következőképpen írható le: a budapesti fegyveres felkelés kitörését követően néhány nappal, a legtöbb helyen október 26-án, 27-én megtörtént a hatalmváltás: előbb tüntetésekre került sor, majd a település forradalmi szervezetének megválasztására. A magyar települések nagy részében, ahol a fővárossal szemben nem támaszkodhatott a régi hatalom jelentősebb fegyveres erőre, már a tüntetés, tömegdemonstráció önmagában elegendő volt a helyi hatalmi szervek széteséséhez, s forradalom békésen lépett át következő önszerveződő fázisába. Esetenként megfigyelhető, jellemzően a nagyobb településeken, hogy a helyi hatalom régi képviselői ideig-óráig megőrizték az egyezkedés, az alku pozícióját, és átmenetileg helyet kaptak a létrejövő új helyi hatalmi szervezetekben. Vagy a tömegtüntetés, vagy az azt követően összehívott népgyűlés, falugyűlés, nagyobb városokban küldöttekből összehívott gyűlés vált az önszerveződés jogforrása. Elfordult, hogy a tömegtüntetés nyomán, részben annak vezéralakjaiból közvetlenül választották meg a helyi forradalmi szervezetet, vagy annak előkészítő, szervező bizottságát. Többnyire azonban már a tüntetést követően megtartott szabályozottabb gyűlés választotta meg a forradalmi szervezet tagjait.

³ 1978-ban Berettyóújfalu, 1986-ban Püspökladány, 1989-ben Balmazújváros, Biharkeresztes, Hajdúhadháztéglás, Hajdúdorog és Nádudvar kapott városi rangot Hajdú-Bihar megyében.

Nagyobb településeken a munkahelyeken megtartott küldöttválasztást követően, a delegáltakból választották meg a forradalmi irányító testület tagjait. Több városban a szűkebb irányító testület mellett működött a delegáltakból álló, népe-sebb forradalmi választmány is, mint tanácskozó szerv, egyfajta képviselőtestület. A változtatni akarás szelleme magával ragadta és megmozgatta a magyar társadalom minden rétegét. A magyar forradalomra a tömegesség mellett leginkább a spontaneitás jellemző. Az önszerveződés kibontakozását elősegítette a helyi hatalmak központi vezérlés híján való gyors összeomlása vagy legalábbis cselekvés-képtelenné válása. A helyi társadalmak 1956-ban még őrizték belső kohéziójukat. Ezért volt magától értetődő, kit kell a vezető-szervező posztokra megválasztani, hogy kit kell leváltani, elkergetni, netán előzetes őrizetbe venni.

A vidéki települések lakói magukra utalva, országos irányítás nélkül is képesek voltak saját kezükbe venni sorsuk irányítását: új vezetőket választottak, döntéseket hoztak, s megszervezték szűkebb és tágabb közösségük életét. Erről a folyamatról részletes és sokszínű képet fest Standeisky Éva *Népuralom ötvenhatban* című adatgazdag és értelmezésekben is bővelkedő vaskos kötete.⁴ A kommunista helyi hatalmi szervek összeomlása folytán a vidéki városok és községek urai a települések forradalmi szervei lettek – régióként eltérő megnevezéssel: forradalmi bizottság vagy bizottmány, forradalmi tanács, nemzeti tanács, forradalmi nemzeti tanács stb. Borsodban, sőt borsodi mintára a szomszédos megyék egyes településein is a munkástanács elnevezést is használták a települést irányító forradalmi szerv megjelölésére. A gyorsabb hatalomváltás után a fővároshoz képest a konszolidációs folyamat is eredményesebben és gyorsabban haladt vidéken, amit a hagyomány, a helyi lakosság hozzáértése, tapasztalata alakított, s nemritkán egy-egy tekintéllyel bíró, újonnan megválasztott vezető is jelentős mértékben befolyásolni tudott.

Számos példa bizonyítja, hogy abban az átalakulásban, ami a forradalom napjaiban lezajlott, a településméret is számít: minél nagyobb egy település, annál összetettebb és érdektagoltabb a társadalma, annál több az intézményi különérdek, annál bonyolultabbak az ügyek, s kevésbé átláthatók a hatalmi viszonyok. A városok és a tízezres lélekszámot meghaladó, népesebb községek, az ún. „óriásfalvak” többségében a hatalomváltás két fázisban zajlott: a település első forradalmi bizottságában/tanácsában még helyet kaptak a korábbi pártállami vezetés hatalmukat átmenteni igyekvő helyi képviselői, ám a néhány nap múlva megtartott újabb választáson rendre kiszavazták őket a helyi forradalmi szervből. A kisebb településeken, ahol közvetlenebbek a kapcsolatok, mindenki ismeri a másikat, s a közösségi összetartás működött, általában elsöre stabil szervezetet tudtak létrehozni. A falvakban sokkal radikálisabban fogalmazták meg elképzeléseiket az emberek, a régi vezetőket is hamarabb eltávolították posztjukról, s általában egyből megfelelő vezetőket sikerült választaniuk, ami elősegítette a gyorsabb önszerveződést és konszolidációt.

⁴ Standeisky (2010).

A nagyvárosok és a megyeszékhelyek mellett azért is fontos a magyar községek és kisvárosok '56-os szerepének és törekvéseinek elemzése, mert 1956-ban még a községekben élt a magyar lakosság túlnyomó többsége, több mint 60%-a, s a lakosság további közel 5%-a kisvárosokban, így a kettő együtt az akkori magyar lakosság mintegy 2/3-át tette ki. A hön áhított szabadság kivívása esetén a lakosság túlnyomó többségét adó kisebb települések lakói dönthették volna el az ország sorsát, döntő módon befolyásolhatták volna szavazatukkal a parlament összetételét, s közvetve meghatározhatták volna az ország társadalmi-politikai berendezkedését. A szabad választás joga azonban nem adatott meg a magyar népnek a november 4-i szovjet megszállás és a szabadságküzdelem vérbe fojtása miatt. A forradalom napjaiban szabad választásokat csak egyetlen helyi önkormányzat területén tartottak, Kiskunhalason, ahol 1956. november 1-én, a többpárti szavazáson a Független Kisgazdapárt 76%-os abszolút többséget szerzett, míg a kommunista párt (MDP) mindössze 4%-ot kapott.⁵

A vidéki önszerveződés második szakaszában túllépett a települési szinten: a megyei és a járási székhelyek igyekeztek kapcsolatot teremteni és mintát adni tágabb környezetükben, s megszervezték a megyei és a járási forradalmi bizottságokat/tanácsokat, amelyek zöme november elejére megerősödött, s központi állami irányítás nélkül – és ahelyett! – szervezték, irányították, tájékoztatták térségük lakosságát. Sajnos járási szintű feldolgozás csak elvétve akad az '56-os szakirodalomban, pedig a járások nagyobb figyelmet érdemelnének. Egyrészt a kisebb távolságok miatt könnyebb volt a járási szintű kapcsolatteremtés, másrészt több volt a közös probléma, a hasonló megoldandó feladat, mint az egymástól távolabb fekvő, esetleg más jellegű települések között.

Az egyes társadalmi rétegek '56-os törekvéseivel kapcsolatban meglehetősen hiányos a tudásunk, mivel igen kevés az idevágó publikáció. Kivételszámba megy az olyan, egy adott rétegről átfogó képet adó kötet, mint a *Bányászok és bányászvárosok forradalma* című konferenciakiadvány.⁶ A kötet nem közöl eredeti dokumentumokat, csak helyenként idéz belőlük egyik-másik tanulmánya, ugyanakkor az írások részletesen bemutatják a bányásztársadalom korabeli helyzetét, követeléseit és megmozdulásait. A sokat ígérő cím ellenére ugyanezt nem mondhatjuk el az *1956 és a magyar agrártársadalom* című konferenciakötetről, melynek tanulmányai közül szorosabb értelemben csak egy foglalkozik a címben megjelölt témával, Varga Zsuzsanna írása.⁷ A többi tanulmány az előzményeket vagy a téma utóéletét vizsgálja, illetve az egyik Nagy Imre agrárpolitikai nézeteit állítja a középpontba. A kiadvány függelékében az eredeti dokumentumokból mindössze egy

⁵ A voksok a következőképpen oszlottak meg az induló négy párt között: FKGP 76%, SZDP 14%, NPP (Nemzeti Parasztpárt) 6%, MDP 4%. Érdemes megjegyezni, hogy az MDP-re 551 fő szavazott Halason, miközben a forradalom kitörése előtt több mint 1200 tagja volt a pártnak a városban. Tehát a párttagoknak még a fele sem szavazott a kommunistákra. Szokolczai-Á. Varga (2003): 56.

⁶ Bircher-Schuller (2006): 378.

⁷ Varga (2006): 81–104.

tucatnyit ad közre, melyek többsége a magyar falvak '56-os paraszti követeléseiből ad ízelítőt az ország több, különböző tájáról.

Bár az elmúlt időszakban jelentek meg értékes írások az agrárium és a magyar parasztság '56-os történetéről – például Valuch Tibor *Agrárkérdések és a magyar falu 1956–1957-ben* című tanulmánya⁸ –, összességében meglehetősen hézagos, mozaikos a tudásunk, s ez vonatkozik a korabeli agrárnépesség túlnyomó többségét kitevő önálló birtokosokra éppúgy, mint az erőszakosan összetakolt kollektivizált gazdaságok, valamint az állami gazdaságok dolgozóira. Még nagyobb azonban az ismerethiány a többi társadalmi réteg esetében, a kisiparosoktól és kiskereskedőktől kezdve az építőipari dolgozókon át az alkalmazotti és az értelmiségi rétegekig, s e téren nincs lényeges különbség a vidéki városok és községek között. Az agrárnépesség esetében azért is szembetűnő hiányosság, mert 1956-ban az agrárlakosság jelentette nemcsak a vidéki társadalom, hanem az egész magyar társadalom legnagyobb, legnépesebb társadalmi rétegét. A parasztságot és a falut egyesek passzív társadalmi képződménynek tekintik, s nem tartják a forradalom társadalmi bázisának. A fegyveres felkelésben valóban kevesen vettek részt a parasztság soraiból, de a vidéki társadalmi követelések közt fontos szerepet játszanak a paraszti követelések.

A forradalom bizonyos fejlődési ívet mutat, ezért az időtényezőnek, sőt a térbeli kiterjedésnek is jelentősége van. A követelések ezért nemcsak sokszínűek és változatosak, de a forradalom terjedésével és radikalizálódásával időben változtak is. A forradalom társadalmi követeléseit ezért nem azonosíthatjuk az első napok követeléseivel, pláne nem az október 23-i tüntetés követeléseivel, amit még a forradalmi megmozdulások és a fegyveres felkelés kirobbanása előtt fogalmaztak meg. Tekintetbe kell venni azt is, hogy a követelések a pillanat hevében születtek, sokszor hevenyészettek, fésületlenek, nemritkán ellentmondások, sőt elírások és gépelési hibák is jellemzőek.

A hajdú-bihari példa: mérsékelt debreceni programok, radikálisabb községek

A forradalom első napjaiban három olyan program, illetve követeléslista készült Debrecenben, amely mintát adott a megye települései számára, és hatást gyakorolhatott a saját követelésük megfogalmazására. Az első október 23-án reggel született az egyetemisták nagygyűlésén.⁹ Az egyetemisták felvonulása után a tüntetők a megyei pártbizottság elé vonultak, s követelték a egyetemista követelések közzétételét a *Néplap* különkiadásában. Ez volt 1956. október 23. első forradalmi megmozdulása, amely megelőzte a pesti tüntetést. Komócsin Zoltán megyei első tükár vezetésével a helyi hatalom engedékenynek mutatkozott, s beleegyezett a

⁸ Valuch (2000): 286–302.

⁹ Interjú Székelyhidi Ágostannal. Oral History Archívum, 486. Készítette Valuch Tibor, 1992-ben.

Néplap különkiadásába. A déli órákban megszületett a megegyezés, s a *Néplap* különkiadása a 20 pontos követeléssel megjelent a kora esti órákban. A debreceni egyetemisták húsz pontja sokban hasonlított a MEFESZ szegedi alakuló ülésén október 20-án, illetve a Budapesti Műszaki Egyetemen október 22-én megfogalmazott pontokhoz. A politikai követelések között szerepelt a sztálinista vezetők leváltása, Rákosi és Farkas felelősségre vonása, Nagy Imre visszavétele a vezetésbe, továbbá a Kossuth-címer visszaállítása, március 15. és október 6. ünnepé nyilvánítása, a sajtószabadság és a rádió zavarásainak megszüntetése. Lényeges hangsúlybeli különbségeket is találhatunk a műegyetemisták és a debreceni diákok programja között: a debreceniek óvatosabban fogalmaztak a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatban, és bár új választási rendszert követeltek, pontjaik között nem szerepeltek a többpárti szabad választások.¹⁰ A debreceniek a műegyetemistákhoz hasonlóan követelték a beadás (beszolgáltatás) eltörlését, de az egyéni parasztgazdák téesszekkel egyenrangú támogatása kimaradt a pontjaik közül. Ugyanakkor három olyan külpolitikai irányultságú követelést fogalmaztak meg, ami új a MEFESZ programjához képest. A 16. pontban felvetették, hogy „Illetékes nemzetközi fórumon foglalkozzanak a romániai és más külföldi államokban élő magyarok ügyével”, a 18. pontban a Szovjetunióban lévő hadifoglyok hazahozatalát szorgalmazták, míg a 17. pont a kormánynak ajánlotta egy közép-európai konföderáció lehetőségének megvizsgálását, illetve a kapcsolatfelvételt ebből a célból a „népi demokráciákkal”, valamint Ausztriával és Jugoszláviával.¹¹ Mindez bizonyítja egyfelől az érdeklődést, illetve az érzékenységet a kisebbségi kérdés, a határon túli magyarok ügye, s különösen az „erdélyi kérdés” iránt, másfelől a Dunai Konföderáció kossuthi eszméjének továbbélését is tanúsítja, noha ebben az időben ez legalább annyira a romantikus ábrándok közé tartozott, mint a XIX. században. A program reformkommunista ihletettségűnek mondható, ugyanis programpontjai nem mutatnak túl a szocialista rendszer keretein, legfeljebb egy pont, a sajtószabadság követelése.¹²

Komócsin Zoltán megyei párttitkár kezdeményezésére október 25-ről 26-ra virradó éjjel a megyei pártbizottság rendkívüli ülést tartott Debrecenben, a Perényi utcai MDP-székházban, ahova meghívták az egyetemisták képviselőit is, majd a tanácskozás eredményeképpen kiáltványt fogadtak el. A megyei vezetők ugyanis, nem látván más kiutat a forradalom kitörése után kialakult hatalmi válságból, úgy döntöttek, hogy élére állnak a változásoknak, s forradalmi bizottság megalakulását

¹⁰ A debreceni egyetemisták határozatának 7. pontja általános, titkos, személyre szóló választási rendszer bevezetését követeli, de nem utal több pártra, s nem konkretizálja, hogy milyen szerv(ek) re vonatkozik. *Néplap*, 1956. október 23. Különkiadás.

¹¹ A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, a Debreceni Orvostudományi Egyetem, a Debreceni Mezőgazdasági Akadémia, a debreceni középiskolák diákságának, oktatóinak, dolgozóinak követelése. *Néplap*, 1956. október 23. Különkiadás.

¹² Ez az állítás az ideális/demokratikus/humanista szocializmus-felfogás talajáról ugyan vitatható, de ilyen szocializmus sehol sem létezett a gyakorlatban.

kezdeményezik Debrecenben, majd a megye többi településén is.¹³ A kiáltványban elismerték az országban lezajlott megmozdulások forradalmi jellegét – napokkal előbb, mint a budapesti központi pártvezetés és a Nagy Imre-kormány –, s 14 pontban foglalták össze a munkásság és az egyetemi ifjúság azon követeléseit, amelyeket támogatandónak ítélték a dokumentum aláírói, a párt megyei végrehajtó bizottsága, az egyetemi pártbizottságok és az egyetemi diákbizottságok.¹⁴

A kiáltványba foglalt követelések egy része lényegét tekintve az egyetemisták október 23-án közzétett programját ismétli meg, de fontos új követelések is szerepelnek benne: a 4. pont széles alapokra támaszkodó népfrentkormányt követel, a 7. teljes amnesztiát a harcokban részt vevőknek, a 8. munkástanácsok létrehozását, a 9. a sztrájkjog biztosítását, a 12. az életszínvonal emelését és több ezer lakás építését Debrecenben. Az utolsó, 14. pont a debreceni forradalmi bizottmány megalakítását célozza Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány elnevezéssel „a párt, a tanács, a Hazafias Népfrent, az üzemek, az egyetemi ifjúság és a dolgozók egyéb rétegeinek” részvételével, „a legszélesebb demokratizmus” alapján. A követelések közül ismét kimaradt a többpártrendszer, illetve a többpárti szabad választások, ami adódik a dokumentum kompromisszumos jellegéből. Az aláírók a kiáltványban felszólították az üzemi tanácsokat, a honvédség és a „belügyi szervek” alakulatait, hogy csatlakozzanak a debreceni forradalmi bizottmányhoz.

Október 26-án délelőtt az MDP-székházban a párt megyei vezetői összeálítottak egy bővebb, 26 pontból álló követeléslistát is, amit a megye „dolgozó parasztsága” nevében adtak ki a megyei párttitkár, Komócsin Zoltán és a járási párttitkárok aláírásával. A dokumentumot eljuttatták Hajdú-Bihar megye városi, járási és községi pártbizottságaira, összhangban az éjjel megfogalmazott stratégiai célokkal.¹⁵ Komócsin azt az utasítást adta a megyei települések párt- és tanácsi vezetőinek, hogy álljanak a változások élére, vállaljanak szerepet az új helyi hatalmi szervekben és próbálják meg befolyásuk alatt tartani az eseményeket.¹⁶ A 26 pontos követeléslistát tartalmazó dokumentum másnap, október 27-én megjelent a megyei lapban, de 27 pontos változatban is ismert, ez utóbbi változat jutott el többek közt Hajdúnánásra¹⁷ és Józsára¹⁸ is. Ez a követelésjegyzék is sok olyan megfogalmazást tartalmaz, ami lényegében megismétlése az előző két program

¹³ Interjú Szilágyi Gyulával. Készítette: Völgyesi Zoltán, Debrecen, 1992. május 29. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HBML) XV. 55. Oral History Gyűjtemény.

¹⁴ Az MDP megyei vezetősége és az egyetemi diákbizottságok kiáltványa. Néplap, 1956. október 26.

¹⁵ A megye dolgozó parasztságának követelése a megújuló kormánytól. Néplap, 1956. október 27.

¹⁶ Interjú Szilágyi Gyulával. Készítette: Völgyesi Zoltán, Debrecen, 1992. május 29. MNL HBML XV. 55. Oral History Gyűjtemény.

¹⁷ Hajdúnánáson az október 26-i tüntetés idején a 27 pontos listát ismertették a helyi vezetők. Közli: Völgyesi (1993): 24–25. A dokumentum eredetije Ricsey Edit birtokában van.

¹⁸ Józsa népe csatlakozik a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmányhoz. Varjasi Imre (szerk.): Az 1956-os forradalmi bizottmányok tevékenysége és dokumentumai Hajdú-Bihar megyében. Forrásközlés. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 2010, 228–231.

pontjainak, a szovjet csapatok kivonásától a nemzeti ünnepekre és szimbólumokra vonatkozó pontokon át (4., 5. és 6. pont) a kötelező beadás eltörléséig (12. pont). Tartalmazza az új választójogi törvény igényét (3. pont), valamint hogy a helyi vezetőket is közvetlenül és titkosan választhassa meg a nép (8. pont), de többpárti választásról ebben a dokumentumban sincs szó – nem véletlenül, hiszen kommunista vezetők fogalmazták meg. Viszont sok új követelés van benne, melyek a lakosság széles rétegeinek problémáira reagáltak, illetve törekvésének, akaratának adtak hangot.

A legtöbb új pont a parasztságot ért sérelmekkel, a paraszti gazdálkodást korlátozó intézkedések megszüntetésével foglalkozott, illetve a paraszti tulajdon és a paraszti érdekek védelmét célozta: meg kell szüntetni a földadásvétel korlátozását (22. pont), a kenyérgabona vetésének kötelező előírását (25. pont), az állatvágások engedélyhez kötését (13. pont), a felvásárlás kötelező jellegét (14. pont), valamint a biztosítás kötelező rendszerét (18. pont). Felül kell vizsgálni a megfogalmazók szerint az 1956. évi tagosítást (19. pont), az adórendszert (17. pont), valamint a földek aranykorona értékét (16. pont). Továbbá létre kell hozni a parasztság érdekképviseleti testületét (10. pont), új szövetkezeti törvényt kell megalkotni, mely lehetővé teszi a szabad társulások különböző formáit, valamint a társas gazdaságok pénzügyi és termelési önállóságát (23. pont). A pontok egy másik része (9. és 7. pont) azt fogalmazza meg, hogy újra kell szervezni a falusi társadalom civil szervezeteit, művelődési intézményeit, köztük az olvasóköroket, népházakat, népkönyvtárat, valamint vissza kell állítani a hagyományos ünnepeket (pünkösöd, karácsony és húsvét másnapja).

Ugyanezen a napon, október 26-án Debrecenben megalakult a városi forradalmi bizottmány, amely ugyan a pártbizottság által javasolt nevet vette fel (Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány), de a megye párt- és tanácsi vezetői – ellentétben elképzelésükkel – kiszorultak belőle a választás során, s el is vették az új helyi hatalmi szerv létrejöttével a politikai befolyásukat. Erős támaszt jelentett a bizottmány számára, hogy melléállt a városban állomásozó katonaság, sőt a bizottmány elnökévé választották Csorba László alezredest, a helyőrség parancsnokát. Az operatív irányítást a három-három tagból álló elnökség és titkárság végezte, míg a gyárak, vállalatok, intézmények küldötteiből álló közel százfős plénum a politikai irányvonalat határozta meg. A szűk vezetés tagjai folyamatosan a városházán tartózkodnak.¹⁹

A hatalomváltás azzal lett teljessé, hogy október 27-én a korábbi vezetők lemondtak, s elhagyták helyüket. Ezen a napon Komócsin Zoltán utasítására feloszlatták a széthulló MDP megyei, városi és járási pártbizottságait, majd Komócsin néhány társával a Debrecen melletti szovjet reptérre menekült.²⁰ A pártvagyont

¹⁹ Filep (2000): 46–47; Völgyesi (2006): 30.

²⁰ Filep (2000): 53–55.

a forradalmi bizottmány lefoglalta és zárta.²¹ A várost a forradalmi bizottmány irányította október 27-étől november 4-ig. A testület politikai arculatát meghatározta, hogy létrehozásának kezdeményezői és jelentős személyiségei között több olyan MDP-tag volt (mint az egyetemi oktató Für Lajos és Dede László), akik a Nagy Imre-féle politikát támogatták. Kimutatható, hogy az egyetemi értelmiség körében jellemző reformszocialista eszmék, illúziók végigkísérték a bizottmány tevékenységét. Ugyanakkor a szélesebb rétegeket, így a munkásküldötteket is tömörítő tanácskozó szerv, a bizottmány plénuma általában radikálisabb követeléseket fogalmazott meg, mint a bizottmány irányító-végrehajtó szervei, az elnökség és a titkárság. Debreceni sajátosság, hogy a bizottmány egészen október végéig használta hivatalos elnevezésében a szocialista jelzöt, amit néhány megyei település is átvett, majd néhány nap múlva elhagyott megnevezéséből. Csak azt követően, hogy a többpártrendszerhez való visszatérést deklarálta a kormány, maradt el a szocialista jelző a debreceni forradalmi bizottmány nevéből.

A debreceni bizottmány megalakulásának másnapján, október 27-én egyetemistákkal, katonákkal, munkásokkal megrakott teherautókat, katonai járműveket indított útnak a megyeszékhelyről „vidékre” azzal a szándékkal, hogy a küldöttek segítséget nyújtsanak a helyi forradalmi bizottságok megalakításában.²² Néhány településen, Hajdúnánáson, Püspökladányban, Hajdúsámsonban már lezajlott addigra a tüntetés, több helyen a debreceni küldöttek hívtak össze népgyűlést, falugyűlést, de olyan is előfordult, hogy éppen a gyűlés közepére érkeztek meg a debreceni küldöttek. A debreceni forradalmi bizottmány segítségével és mintája alapján sorra alakultak meg a helyi forradalmi szervek. A megye településeinek többségében még ugyanezen a napon, október 27-én megalakultak a helyhatalmi szervek, beleértve a három akkori járási jogú várost (Hajdúböszörményt, Hajdúszoboszlót és Hajdúnánást), a nagyközségeket, járási székhelyeket, valamint számos falut. Földesen, Darvason, Hencidán, Bedőn s még néhány településen csak 28-án alakult meg a helyi szerv, sőt Fülöpön csak október 29-én. A településeket irányító forradalmi szervek túlnyomórészt a „forradalmi bizottmány” megjelölést használták, de egy részüknél a szocialista jelző is szerepelt a névben a „forradalmi bizottmány” előtt, legalábbis a kezdeti időszakban. Ez jellemző a három járási jogú hajdúvárosnál, továbbá többek között Berettyóújfalu, Balmazújváros, Nádudvar, Kaba, Hajdúdorog és Tiszagyulaháza esetében, Fülöp viszont az „ideiglenes” és a szocialista jelzöt felváltva használta a viszonylag későn megalakult forradalmi bizottmánya elnevezésében. Előfordultak az előbbiektől eltérő elnevezések is: Derecske „nemzeti forradalmi bizottmányt” alakított, Ebes és Sárrétudvardi „forradalmi tanácsot”, Nyíradony „ideiglenes forradalmi tanácsot”, Etyek pedig „forradalmi munkástanácsot.”²³ Földesen viszonylag későn, október 28-án „forra-

²¹ Interjú Kovács Bélával. Készítette: Valuch Tibor, 1991. Oral History Archívum, 497. sz. 78.

²² Filep (1993): 11.

²³ Vö.: Varjasi (2010).

dalmi munkásbizottság” néven alakult helyhatalmi szerv, majd másnap már itt is a megyeszerte jellemző forradalmi bizottmány elnevezést használták.²⁴

A Hajdú-Bihar megyében létrejött településirányító forradalmi szervezetek többsége a megalakulást követően követeléseit azonnal írásba is foglalta. Többnyire rövidek, tömörek, az egy-kétoldalas dokumentumoknál elvéve találunk hosszabbat, bővebbet. Az olyan követelésjegyzék, mint Józsa község négy gépelt oldal terjedelmű, 34 pontot tartalmazó dokumentuma, egészen kivételszámba megy.²⁵ De ez az irat nemcsak terjedelme, hanem tartalma miatt is különleges: a községi forradalmi bizottmány a Debrecenben készült 27 pontos követeléshez megjegyzéseket fűzött, és csaknem mindegyik pontról véleményt mondott. A helyi forradalmi szerv „Józsa község dolgozó népe” nevében hol „egyetért”, hol „kiegészít”, hol „nem ért egyet”, „elvet”, hol pedig „kér”, „óhajt”, „követel”, azaz új követelésekkel egészíti ki az eredetieket. A kiegészítések és a módosítások révén a józsbai 34 pont jóval radikálisabb, mint a reformkommunista ihletésű debreceni pontok, amit október 26-án, még a hatalomváltás előtt, tanácsi és pártvezetők fogalmaztak meg *A megye dolgozó parasztságának követelése a megújuló kormánytól* címmel.

A józsbai forradalmi bizottmány többpárti választásra épülő demokráciát és polgári szabadságot akart meghonosítani, beleértve a szabad magánvállalkozást, pontosabban a családi vállalkozások és a kisvállalkozások szabadságát, a szabad piaci értékesítést és versenyt, valamint a szabadon szerveződő civil társadalom „újjaélesztését”. Az önkormányzati, valamint az érdekképviselői választásoknál is hangsúlyozta a józsbai dokumentum a többes jelölést, továbbá a titkosság és a közvetlenség szigorú betartását. Elvetette a központilag erőltetett termelőszövetkezeteket, ugyanakkor támogatta a parasztok önkéntes társulását. Azt a javaslatot, hogy a Begyűjtési Minisztérium helyett közellátási hivatal legyen, helytelenítette: közellátási hivatalra sem lesz szükség, tekintettel arra, hogy szabad piac lesz, és a termelők szabad kereskedelem útján értékesítik terményeiket, s mindenki bármilyen terményt vagy élelmiszert meg tud majd venni. Józsa követelésjegyzéke a helyi döntések elsődlegességét hangsúlyozta, s egyetértett az egykori olvasókörök, a népházak és a népkönyvtárak újraindításával, a nemzeti és vallási ünnepek megtartásával.

Akárcsak a megye többi települése, Józsa is helyeselte a föld szabad adásvételét, ugyanakkor korlátozni kívánta a családtagonként vásárolható földterület nagyságát maximum két holdra. E korlátozás a saját munkaerőre épülő családi gazdaságok megőrzését, s a 1945 előtről ismert, polarizált birtokviszonyok kialakulásának a megakadályozását szolgálta, egyúttal elutasították a régi uradalmi világot és cselédsorsot. A földek szabad adásvételét megyszerte bizonyos korlátok közé kívánták szorítani, bár ennek mértékét különbözőképpen határozták meg:

²⁴ Varjasi (2010): 163–164.

²⁵ Varjasi (2010): 228–231.

Nádudvar konkrétan 15 holdban kívánta megszabni az egy család által birtokolható földek nagyságát, kikötve, hogy azt a család művelje meg,²⁶ míg az ebesiek úgy fogalmaztak, hogy „a dolgozó paraszt és családtagjai által megművelhető mennyiségig” szüntessék meg a föld adásvételének korlátozását.²⁷

Hajdú-Bihar megye egyes községeinek követelésében már október 27-én több helyütt megjelent a többpártrendszer és a többpárti szabad választások kívánalma, ami akkor még a debreceni forradalmi bizottmány programjából teljességgel hiányzott. Az említett józsai követelésjegyzékben is jól tetten érhető ez a különbség: az október 26-i debreceni követelésjegyzék idevágó pontját („Új választójogi törvényt kell létrehozni, melynek alapelve a egyenlő, titkos és közvetlen”) „Józsa népe” így egészítette ki: „A község dolgozó népének kérelme az, hogy legalább 3 párt induljon el, mert egy pártban választani nem tud.”²⁸ A Biharkeresztesi Forradalmi Bizottmány október 27-i jegyzőkönyvében a szovjet csapatok azonnali kivonását követelő első pont után a második így szól: „Szabad választást többpártrendszerrel.” A dokumentum e pontja azért is érdekes, mert első fele, a „Szabad választást” géppel íródott, amit a gépelést követően kézírással egészítettek ki, egyértelműsítve, hogy többpárti választásban gondolkodnak.²⁹ Komádi község hazaszerető népe” nevében ugyancsak október 27-én, a Komádi Forradalmi Bizottmány megválasztását követően közzétett követeléslista ezt a megfogalmazást tartalmazza: „Szabad pártközi választást, nemzetközi ellenőrzés mellett.”³⁰ A Derecskei Nemzeti Forradalmi Bizottmány kiáltványa így fogalmaz: „Hatvan napon belül Nemzetgyűlést összehívni és új képviselőválasztást előkészíteni, ahol minden párt állíthat képviselőket.”³¹ Konyár Község Nemzeti Forradalmi Bizottmányának programja annyival radikálisabb, hogy a szovjet csapatok kivonása és a többpártrendszer mellett már az október 27-i kiáltványában követeli az ország semlegességét: „Követeljük Magyarország semleges állammá nyilvánítását!”³² A konyáriak ugyanakkor „az ország egységének és erejének összpontosításának érdekében” azon az állásponton vannak, hogy átmenetileg „az összes párt működését azonnal függeszse fel, amíg a szabad választások ideje eljön.” Ugyanakkor követelik, hogy „a kormány 1957. január 1-én kezdjen hozzá a szabad választások előkészítéséhez és azt legkésőbb két hónapon belül fejezze be.”³³

Október 30-án, amikor Nagy Imre bejelentette a rádióban az egypártrendszer megszüntetését és a koalíciós kormányzáshoz való visszatérést, már a debreceni bizottmány szélesebb tanácskozó szerve, a plénum is egyértelműen hitet tett a többpártrendszer és a többpárti szabad választások mellett. Ugyanakkor

²⁶ Varjasi (2010): 254.

²⁷ Varjasi (2010): 152.

²⁸ Varjasi (2010): 228.

²⁹ Varjasi (2010): 102.

³⁰ Varjasi (2010): 247.

³¹ Gazdag (1993): 63.

³² Gazdag (1993): 82.

³³ Gazdag (1993): 82.

megelőzve kormányt, a debreceni bizottmány plénuma a szovjet csapatok kivonásán túl már ekkor követelte a Varsói Paktumból való kilépést. Október 30-án a debreceni plénum négyponos követelést fogadott el, amelyet aznap délután küldöttség vitt fel Budapestre a kormányhoz: „1. Hajdú-Bihar megye dolgozó népe követeli, hogy Magyarország azonnal lépjen ki a Varsói Szerződésből és ennek értelmében az összes szovjet csapatok kivonását Magyarország területéről. Követeléseink teljesítéséig a megye dolgozói ülősztrájkot folytatnak, vagyis a munkát nem veszik fel. 2. Kérjük az ENSZ-et, hogy behatóan foglalkozzon Magyarországon jelenlegi helyzetével, ugyanis a Szovjetunió belügyeinkbe való beavatkozása nemzetközi ügyé teszi belügyünket. 3. A békés rend helyreállításáig a Kormányt ideiglenesnek tekintjük. A szovjet csapatok kivonása után követeljük a többpártrendszeren alapuló szabad, demokratikus és titkos választások megtartását. 4. Hajdú-Bihar megye dolgozó népének követeléseit a Kossuth rádióban szó szerint és többszörösen közvetítsék a Kormány válaszával együtt.”³⁴

A debreceni forradalmi bizottmány nevében közzétett szöveg megjelent a *Néplap* másnapi, október 31-i számában, amikor a delegáció Losonczy Gézával tárgyalt.³⁵ Nagy Imre ugyanezen a napon, a Kossuth téri beszédében tudatta, hogy Magyarország megkezdi a Varsói Szerződésből eredő kötelmek felmondásáról a tárgyalásokat, majd a következő napon, november 1-én jelentette be kormánya a Varsói Szerződésből való kilépést, és nyilvánította semlegesnek az országot, engedve egyfelől az országszerte megnyilvánuló egyre erőteljesebb követeléseknek, s reagálva egyúttal a szovjet csapatok – ígéretükkel ellentétes – folyamatos bevonulására, s az ebből fakadó kiélezett külpolitikai helyzetre.

A debreceni bizottmány ezekben a napokban ugyanúgy, s ugyanazon elvi alapon fékezte a „pártosodást”, ahogy néhány nappal korábban például a konyáriai megfogalmazták, egyértelműen a nemzeti összefogásra intve. A megyeszékhely álláspontját, miszerint korlátozni kell az újjáalakuló pártok kampánytevékenységét, hisz nem jött el a politikai versengés ideje, több település forradalmi szerve is osztotta: előbb ki kell vonni a szovjet csapatokat, mert – vélték – a forradalmat csak így lehet megnyerni,³⁶ s a szabad választások megtartásának is ez a feltétele.

Mit akart a magyar vidék 56-ban?

1956 egyik sajátossága, hogy bár sokféle elképzelés, nézet megfogalmazódott, volt néhány nagy közös cél, ami egybekovácsolta a nemzetet a fővárostól a vidéki városokon át a falvakig. Ilyen volt a szovjet csapatok kivonása és a függetlenség helyreállítása, a kommunista diktatúra felszámolása, a szabad választások,

³⁴ HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, Csorba László és társai perirata. B258/1957. A Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány nevében közzétett szöveg megjelent a *Néplap* másnapi, október 31-i számában.

³⁵ Filep (2000): 56.

³⁶ Völgyesi (2006): 30–31.

a demokratikus politikai szabadságjogok (sajtószabadság, gyülekezési jog, véleménynyilvánítás szabadsága), valamint a sztrájkjog és a vallásszabadság, továbbá a független bírászkodás és az önálló szakszervezetek követelése, valamint a nemzeti jelképekhez (Kossuth-címer) és a nemzeti ünnepekhez (március 15.) való visszatérés. A társadalmi és a szociális jellegű programpontok között legtöbb helyen szerepelt a bérrendezés, a nyugdíjreform és az állami lakásépítések követelése, továbbá az iparban a normarendszer eltörlése, a mezőgazdaságban a beszolgáltatás és az erőszakos kollektivizálás megszüntetése, a gyermektelenségi adó eltörlése, valamint a családi pótlék kiterjesztése az egygyerekes családokra. Országszerte megfigyelhető törekvés volt a keresztény ünnepek visszaállítása (karácsony és húsvét másnapja, pünkösöd), az iskolákban a kötelező orosz nyelv eltörlése és a fakultatív hitoktatás visszaállítása.

A legfontosabb követelések viszonylag egyértelműek voltak, ám a követelések részleteiben, és a helyben megfogalmazott törekvésekben elég sok eltérés megfigyelhető. A kisebb települések lakói a fővárosban és a régió legnagyobb városaiban ismertté vált követelések közül válogattak, s ezeket egészítették ki a helyi igényekkel. A rádióadásokból, rölapokokról, újságokból, a szomszéd településektől átvett követelések, valamint a helyi törekvések sajátos keverékei keletkeztek. A követeléslisták tanulmányozása azt mutatja, hogy a később szerveződő, és kisebb települések törekvéseit tükröző községi és járási forradalmi bizottságok/tanácsok többnyire jobbra álltak a megyeszékhelyen korábban alakult, s így korábbi hatalmi viszonyokat tükröző forradalmi szervhez képest. A követelésekben megfigyelhető egy fokozatos jobbra tolódás, mivel az előző évek elnyomása után, a régi hatalmi struktúrák bomlása után, a napról napra szabadabbá váló légkörben a kezdeti óvatosság után egyre bátrabban fogalmazta meg sérelmeit, elvárásait és vágyott társadalmi céljait a lakosság. Ráadásul a közélet nem kommunista szereplői, beleértve az egykori koalíciós pártok helyi képviselőit, a Rákosi-rendszer kárvallottjait, akik nemritkán börtönből szabadultak, és a történelmi egyházakat is egyfajta történelmi késés jellemzi: a korábbi megfélemlítés miatt az első napokban inkább kivártak, s utána is gyakran visszafogottabbak voltak. Ám a hangjuk és a befolyásuk is erősödött, ami szintén egyfajta jobbratolódást eredményezett.

A legtöbb követelésben tetten érhető, domináns elképzelés egy olyan sajátos társadalmi berendezkedést rajzol ki, amely a nyugati típusú többpárti demokráciát egyes gazdasággal egészíti ki: a mezőgazdaságban, a kisiparban és a kiskereskedelemben a magántulajdon a meghatározó, míg a gyárak, bányák, bankok állami tulajdonban maradtak volna. A követeléslisták tanúsága szerint a „kapitalizmust”, amin az 1945 előtti tulajdonviszonyokat, „a nagytőke és a nagybirtok uralmát” értették, senki sem kívánta vissza, ugyanakkor a követelések teljesülése esetén valószínűleg mégis csak a szabad szerveződésen és a szabad piacon alapuló polgári társadalom bontakozhatott volna ki. Más pontok, a szociális követelések viszont azt mutatják, hogy az emberek esélyegyenlőséget akartak és a túlzott vagyoni kü-

lönbségek korlátozását. Egyértelmű kívánalom volt az állam széleskörű szociális gondoskodása, valamint az ingyenes oktatás és az ingyenes egészségügy, amiket az előző évek „vívmányai” közül megtartottak volna. A falvak, a járások és az alföldi mezővárosok követeléseiben fontos szerepet kapott az önálló mezőgazdasági termelés szabadságának vágya, az adók csökkentése és az előző évek méltánytalan tagosításainak felülvizsgálata, az elvett földek visszakövetelése, továbbá a szabad értékesítés és a föld adásvételének visszaállítása. Vidéken ezenkívül erőteljesen jelentkezett a negyvenes évek második felében felszámolt helyi civil szervezetek, a gazdakörök, olvasókörök újjászervezése, az ipartestületek visszaállítása, valamint az egyházak és a hitélet szabadságának követelése.

A vidék társadalmi vízióját jórészt a múlthoz fordulás jellemzi. Ez értelmezhető a társadalomszerveződés tekintetében részleges visszaterési kísérletnek a kommunista diktatúra előtti időszakhoz, jellemzően az 1945–47 közötti társadalmi mintákhoz, amit megszakított az erőszakos kommunista diktatúra. Ez a törekvés persze érthető: 1956-ban az embereknek még friss emlékeik és gyakorlati tapasztalataik voltak a civil szerveződésről, a politikai és a társadalmi pluralizmusról, így volt mit feleleveníteniük, sőt a diktatúra sötét éveit még meg is szépítették a múltat az emlékekben. A mögöttük hagyni kívánt, elnyomó és elnyomorító diktatúrának minden hátránya mellett volt egy előnyös vonása is: viszonylag rövid időszakot ölelt fel, s főleg a kisebb településekről mondható el, hogy javarészt meg tudták őrizni hagyományos értékrendjüket és belső kohéziójukat.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bana József (szerk.): Győr 1956. I. Dokumentumgyűjtemény. Győr, 1996. /Győri tanulmányok 18./
- Bircher Erzsébet–Schuller Balázs (szerk.): Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére. Központi Bányászati Múzeum Alapítvány, Budapest, 2006. /Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5./
- Cseh Géza: Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból. Szolnok megye. Szolnok, 2006. /Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 8./
- Filep Tibor: Az 1956-os forradalom Hajdú-Biharban. In Gazdag István (főszerk.): 1956 dokumentumai Hajdú-Biharban. Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai. Debrecen, 1993, 7–25.
- Filep Tibor: Debrecen 1956. Forradalom, nemzeti ellenállás, megtorlás. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000.
- Rásó József: 1956 dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. Miskolc, 1998. /Acta archivistica 5./

- Somfay Balázs (szerk.): Veszprém megye ötvenhatban. Források és könyvészet Veszprém megye 1956. évi történetéhez. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2012.
- Standeisky Éva: Népuralom ötvenhatban. Kalligram–1956-os Intézet, Pozsony–Budapest, 2010.
- Szabó Zoltán: A küszöbről. A magyar forradalom Angliában. Napi kommentárok 1956. október 24-től december 28-ig. Párizs, Magyar Füzetek–Atlanti Kutató és Kiadó Társulat, Párizs–New Jersey, 1988.
- Szakolczai Attila–Á. Varga László: A vidék forradalma, 1956. I. köt. 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2003.
- Szakolczai Attila (szerk.): A vidék forradalma, 1956. II. köt. 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2006.
- Szántó László: Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok. Kaposvár, 1995.
- Valuch Tibor: Agrárkérdések és a magyar falu 1956–1957-ben. Évkönyv VIII., 1956-os Intézet, Budapest, 2000, 286–302.
- Varga Zsuzsanna: Paraszti követelések 1956-ban. In Estók János (szerk.): 1956 és a magyar agrártársadalom. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2006, 81–104.
- Á. Varga László és Pásztor Cecília (szerk.): Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2001.2/1. köt. 1956. október 24–november 13.
- Varjasi Imre (szerk.): Az 1956-os forradalmi bizottmányok tevékenysége és dokumentumai Hajdú-Bihar megyében. Forrásközlés. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 2010.
- Völgyesi Zoltán: Helyi forradalom. Hajdúnánás, 1956-ban. Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala, Hajdúnánás, 1993. /Nánási füzetek 12./
- Völgyesi Zoltán: Kisvárosi történet. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Völgyesi Zoltán: Tüntetéstől a hatalomváltásig Debrecen, 1956. Debreceni Disputa, 2006. 10. sz. 25–31.

EÖRSI LÁSZLÓ

*OSZK–1956-os Intézetet–OHA,
kutató*

SZABADSÁGHARC CSEPELEN

Előzmények

Csepelen már október 24-én hajnalban véres események játszódtak le. A reggeli órákban elfoglalták a „kieg”-et – súlyos véráldozattal. A következő napokban – harc nélkül – a pártházat és a rendőrséget is megszállták, majd ellenőrzésük alá vonták az egész városrészt.

E munkáskörzet megtartását – ahol az ország legnagyobb gyára is működött – a politikai és a katonai vezetés presztízskérdésnek tartotta, sehol sem összpontosított akkora erőket hatalmas visszaszerzésére, mint itt. Győzelmük azonban pürrhoszinak bizonyult, mivel ekkor, október 28-án a politikai vezetés immár a tömegek jogos megmozdulásának értékelte az elmúlt napokat. Ezt követően országszerte – így Csepelen is – kibontakozott a társadalom önszerveződése, egyúttal a korábbi rendszer támogatóinak visszavonulása. Ennek keretében alakult meg Csepelen is a nemzetőrség.

A csepeli Nemzeti Bizottság Major Ernő segéd munkást javasolta a nemzetőrség parancsnokának, aki a 1945 előtt rendőrként zsidó családokat mentett. Ekkor azonban a felkelők küldöttsége azt követelte, hogy közülük, vagyis a Forradalmi Ifjúság részéről is válasszanak be vezetőt, és Buri Istvánt – aki kádárista források szerint csendőr volt – javasolták. Így ő is a Nemzeti Bizottság tagjává és a nemzetőrség parancsnokhelyettesévé avansált. Major mérsékelt forradalmár volt, szemben helyettesével, a nála sokkal radikálisabb Burival, aki a harcosok körében óriási tekintélynek és népszerűségnek örvendett. Major – ahogy a csepeli Nemzeti Bizottság is – inkább csak a rend fenntartását kívánta a nemzetőrséggel elérni, politikai kérdésekkel deklaráltan nem akart foglalkozni, míg Buri a bukott rendszer mihamarabbi teljes lebontására törekedett. (Arról sincs tudomásunk, hogy ők ketten milyen társadalmi rendszert tartottak kívánatosnak.)

A nemzetőrség Csepelen – csakúgy, mint szerte a városban – a legfontosabb objektumokat, raktárakat és a gyárat védte, vigyázott a közrendre a boltoknál, az utakon, megfékezte a garázdálkodást, segédkezett a lakosság ellátásában. A rendőrkapitányságon lévő parancsnokság az egész XXI. kerületet ellenőrzése alá vonta, így a Királyerdőben lévő Sorn Károly csoportját is. A 200–300 főnyi nemzetőrséget 80 százalékban fiatalok alkották.

A szovjet intervenció

A magyar hadvezetés – november 1-jétől, amikor folyamatosan friss szovjet erők szivárogtak be a határon – a főváros védelmének megerősítésére körkörös védelmet

írt elő: Budapest minden kijáratánál egy-egy ütegnyi vagy helyenként még nagyobb tüzerővel felszerelt tüzelőállást létesítettek, hogy megakadályozzák a szovjet csapatok budapesti invázióját. Az alakulatok valamennyi főutat lezárták, és azokon különböző nehéz tűzfegyverekkel tüzelőállást foglaltak el.

A Pf. 9318. sz. légvédelmi tüzérezred kilenc üteget viszont már korábban helyezték el tűzrendszerben Budapest déli részén és a fővároson kívül. Egy-egy üteg nyolc közepes (85-ös) légvédelmi löveggel rendelkezett. Az ezred harcálláspontja a királyerdei határhoz közeli szigetszentmiklósi Felsőtagon volt.

November 4-én hajnali 4.45-kor Kovács József őrnagy riadót rendelt el a harcállásponton. Egy órán belül az ütegek egymás után jelentették, hogy „az addig őket körülvevő és eléggé fenyegető magatartást tanúsító [szovjet] harckocsik behatoltak a tüzelőállás területére, ott kiugráltak a harckocsikból és a lövegeket, fegyvereket használhatatlanná tették, a személyi állományt pedig szétkergették. A negyedik, szigetszentmiklósi ütegnél a legénység körletére géppisztolytűzet zúdítottak, amelynek következtében egy halott és több sebesült lett”. Még hajnalban a szovjetek a harcálláspont és a tőle mintegy 1 km-re lévő 6-os üteg kivételével minden üteget megszálltak. Az ezredből többeket a harcálláspont megerősítésére küldtek, ahol tűzkésszé tették a lövegeket. Kovács őrnagy azt a parancsot adta, hogy amennyiben a szovjet páncélosok letérnek az útról, azonnal tüzelni kell rájuk. Később azt írta elő, hogy csak akkor kell tüzelni, ha a szovjetek támadást kezdeményeznek. Ezt pedig úgy módosította, hogy csak konkrét parancsra lehetnek. Ám végül a fegyverek letételére adtak utasítást.

Az ezred katonáinak egy része harcolni akart. Először néhányan a tisztek közül is elszántnak mutatkoztak, de végül csak Kőrösi Sándor főhadnagy tartott ki. És már hiába hívta Csepel központjába tisztársait egyre indulatosabban, erőszakosabban. „A reggeli nagy harci lelkesedés helyett tompa közöny mutatkozott rajtuk, felhívásomra senki nem jelentkezett” – vallotta később.

Kőrösi vezetésével a sorkatonák és a civilek együttes erővel bevették a lövegeket a Szent Imre térre. Kőrösi előzőleg azt hangoztatta, hogy „minden hazafinak kötelessége, hogy legalább lőszert szállítson”. Így hat közepes löveget és kb. 15 láda lőszert szállítottak a városrész központjába. A bekövetkező rendkívül erőteljes csepeli fegyveres ellenállás azért vált lehetővé, mert a szovjetek – nyilvánvalóan mulasztásból – egy üteget nem fegyvereztek le, s mert akadt egy tiszt, aki rátermettségét, képzettségét a magyar függetlenség szolgálatába állította.

Előkészületek a nemzetőr-parancsnokságon

A város egyes körzeteiben a november 4. előtti napokban számítottak az újabb szovjet beavatkozásra, de úgy tűnik, hogy Csepel központjában nem. „4-én reggel a kapitányságon mindenki el volt keseredve, ekkor tudtam meg az intervenciót” és azt, hogy „a kormány bejelentette, hogy a hadsereg és a nép egységesen harcol a

szovjet csapatok ellen...” – vallotta a parancsnokság egyik tagja. „November 4-én reggel a rádión hallottam Nagy Imre felhívását, s mint katonát, nagyon megrendített...” – közölte Somogyi Tibor tizedes, aki ekkor csatlakozott a csepeli nemzetőrséghez.

A *hogyan tovább* kérdésében markánsan eltértek az álláspontok. A Nemzeti Bizottságnak az volt a véleménye, hogy nem szabad harcba keveredni a szovjet csapatokkal, mert az a helybeliekre nézve csak káros lehet. E szervezet vezetői átmentek a nemzetőrséghez, hogy elejét vegyék bármiféle fegyveres ellenállásnak. „A harccal nem értettünk egyet, de nem volt erőnk” – közölte később Ivanics István, a bizottság elnöke. A radikálisabb forradalmárok azonban hallani sem akartak a fegyverek letételéről. A nemzetőrség irányítása ekkor végképp Buri kezébe került, harcászati tanácsadója Andi József repülő főhadnagy lett, Értékes József pedig a szárnysegéd szerepét töltötte be. Körösi Sándor főhadnagyot kinevezték a tüzérség parancsnokának, aki ragaszkodott ahhoz, hogy munkájába ne avatkozzanak bele.

A parancsnokság végső ellenállásra gondolt, mivel bízott a nyugati segítségben. Ebben osztozott a szabadságharcosok többsége, akik főleg az ENSZ-erőktől várták a támogatást.

Körösi főhadnagy felsorakoztatta a 20–25 honvédet, akik a 6-os útegből és az ezred harcálláspontjáról csatlakoztak hozzá. Elosztotta a katonákat a lövegeknél, a hiányzó helyeket pedig Buri az önként jelentkező civilekből pótolta.

A Szent Imre tér épületeiben a civil fegyveresek elfoglalták állásaikat. A királyerdei Sorn-csoportot Buri átköltöztette, és ekkortól védelmi vonalat alkottak a Csepeli Papírgyár és az Ady Endre út–Rákóczi út kereszteződése között.

Már a reggeli órákban megjelentek a szovjet katonai járművek, de szabadon cirkálhattak, mert ekkor még Buri is azon a véleményen volt, hogy tűzszünet van, nem szabad azt megsérteni, csak akkor, ha a szovjetek kezdeményezik a konfrontációt. Később viszont – valószínűleg miután informálódott a város egyéb körzeteiben zajló harcokról (sőt, az a rémhír is elterjedt, hogy a szovjetek felgyújtották a Parlamentet) – megváltoztatta álláspontját: „ne engedjük be Csepelre a szovjeteket, de ha bejönnek, ne engedjük ki őket”. Tehát a bevonuló szovjet páncélosokra tűzparancsot adott ki.

Harcok Csepelen

Az első összecsapásra 4-én, a kora délutáni órákban került sor. Tököl felől, a Rákóczi úton egy szovjet páncélautó és két harckocsi tünt fel. A célba vett páncélautó a Szent Imre téri trafik előtt kigyulladt. A benne lévő lőszeresek felrobbantak, a légnyomás betörte az ablakokat. A benne ülő három-öt katona – köztük a vezető – halálra égett, a menekülőket a civil fegyveresek több oldalról vették célba, így esett el öt-hat katona. Kettőjüket viszont kórházba vitték. Az egyik szovjet harckocsi a tér másik oldalán lévő munkásszálló előtt kapott végzetes találatot, a személyzet sorsáról nincsenek forrásaink. A harmadik páncélos elmenekült.

Éjfél felé nagy ágyúörgés ébresztette fel a környéket. Egy szovjet harckocsi – nyilván megtorlandó a veszteséget – kb. tíz lövést adott le a Szent Imre téren lakóházakra, üzletekre.

Számos sorkatonára még este eltávozott, helyüket a parancsnokság újabb civilekkel pótolta. A rendőrség közelében még két légvédelmi géppuskát (vagy páncéltörő ágyút) is felállítottak.

Másnap már az egész kerületben, a Királyerdőben, Hároson is folyt a harc, de különösen északon, az Ady Endre út környékén, ahol a Sorn-csoport küzdött nagy elszántsággal. Este a pesterzsébeti felkelők átvontatták a csepeli HÉV-végállomáshoz sorozatvetőjüket, amelyet a juta-dombi harcban zsákmányoltak, és ezzel kilőttek egy sorozatot a szovjetek tököli repülőterére, ám a megszállóknak nem okoztak veszteséget.

A katonák egyre fogytak, a civil felkelők Kőrösi főhadnagyot egyre inkább tisztelték a bátorságáért és azért, hogy kitarított velük. November 6-án a szabadságharcosok először egy harckocsi lánctalpát szakították le, de az még vissza tudott húzódni a házak közé. A következő páncélos motorházát háromszor is eltalálták, emellett valamelyik házból benzines palackot is dobtak rá, így az megsemmisült. Később újabb harckocsit gyűjtöttek fel, amely a Pöltenberg utcán keresztül próbálta megközelíteni a szabadságharcosokat.

A nyugati segítség csak nem érkezett. A corvinistáktól is kértek támogatást, de ekkoriban éppen rajtuk volt a legnagyobb nyomás. A csepeli nemzetőr-parancsnokság az addigi harci sikereket nem értékelte túl, nyilvánvaló volt, hogy a szovjet erők bármikor érvényesíthetik sokszoros fölényüket. Ennek késleltetésére – a nyugati támogatásban továbbra is bízva – a szigetre történő gyors behatolást akadályozandó, a Kvassay és a Gubacsi híd előtti útszakaszt robbantották fel, majd a szovjet páncélosok mozgását azal is akadályozták, hogy a Csepel Művek I-es kapuja elé öt-hat vasbugával megrakott vagonot húztak oda. A szovjetek így nem tudtak itt bemenni a gyár területére, másrészt a Szent Imre tér megközelítését is megnehezítették. Később a Vámmentes Kikötőből is kitolattak vagonokat, de ezeket nem vasbugákkal, hanem olajtartályokkal töltötték meg. Ezekbe a szovjetek belelőttek, négy vagon kiégett.

November 7-én a szovjetek megkezdték a szigeten az aknázást, amely komoly pusztítást végzett a városrész központi körzetében. „Bárhonnan szedj elő embereket, a kikötőben hallgattassuk el a szovjet aknavetőket, mivel tűzérési tüzet kaptunk” – adta ki az utasítást Buri helyettesének, Andinak. Nem tudjuk, voltak-e valóban aknavetők itt, vagy a Gellért-hegyről (is) lőtték ezt a városrészt. Ezenkívül még a sziget északkeleti részéről, a bolgárkertészeti környékéről is támadták őket. Az addigi sikerek és a megszervezett védelmi vonalak mit sem értek az aknatámadással szemben. A sziget északi részén ekkor többször összecsaptak a szovjet páncélos és gyalogos erőkkel, akárcsak a városrész központjában. E harcoknak magyar áldozatairól tudunk.

Kőrösi főhadnagy ezen a napon elhagyta a helyszínt, Buri hiába próbálta marasztalni. A katonatiszt kifogásolta, hogy a főparancsnoktól nem kapott megfelelő támogatást a fegyelmetlenül lövöldöző civilek megfékezéséhez. Másrészt Buri nem tudta

teljesíteni a lövegkezelők kérését a gyorstüzelő fegyverek beszerzésére. Meggyűlt a baja Andival is – akit általában ittasnak láttak –, mivel beleszólt a lövegek felállításába; egyik löveget pedig öntevékenyen el akarta vontatni; illetéktelenül parancsolgatott a személyzetnek.

Ekkoriban már – felderítési célból – nagyobb számban köröztek Csepel felett a repülőgépek. A kora délutáni órákban el is találtak egy harci gépet, amely kigyulladt, a csepeli temető környékén lezuhant, és háromfős személyzete életét veszítette.

A nap folyamán a postaépület – amelyet a Sorn-csoport egyik raja védett – telitalálatot kapott, nagy szerencsére komolyabb sérülés nem történt. A Csepeli Nyomdában sem, amelyet szintén súlyosan megrongáltak.

Az aknázás, a harcokszizók, a repülők után november 8-án megkezdődött a szovjetek gyalogsági támadása is. A sziget északi–északkeleti részéről közelítették meg a városrész magját. Ekkor ismét a Sorn-csoport, illetve annak egyik osztaga kapott utasítást a Vámmentes Kikötő környékén vélt három aknavető megsemmisítésére. A felek a bolgárföldeknél csaptak össze. A mintegy 15, géppisztolyokkal, kézigránatokkal felszerelt civil szabadságharcos került szembe három harcocsival és két teherautónyi gyalogsággal. A felkelők szétszóródtak, ketten elesetek közülük. Buri ezután az Ady Endre útra, a technikumot elfoglaló szovjet erők ellen küldte erőit. „A harcot felvettük [...] egy harcocsit kilőttünk, majd a technikumban lévő egységet elhallgattattuk” – vallotta egyikük.

Az útrobbantások, útelzárások ellenére a szovjet harcocsik november 8-án beértek a városrész központjába – dél felől ezt amúgy viszonylag könnyen megtehették. A reggel megkezdődő összecsapásban három szovjet páncélost semmisítettek meg.

A harcok következményei igen tragikusak voltak: a városrészt a szovjetek súlyosan szétrombolták, sokan a romok között lelték halálukat; a lakosság rettegett és egyre inkább nélkülözött. A még mindig kitartó ellenállóknak pedig már alig jutott muníció. De még mindig akadtak olyanok, akik nem adták fel...

Reggel a szovjetek újabb általános támadást indítottak aknatűzzel, harcocsikkal, gyalogsággal. Ekkor, 9-én itt, Csepelen volt a legerősebb az ellenállás az országban. Még néhány löveg személyzete is kitartott, bár a harcocsik már a városrész központjában cirkáltak, géppuskázták az utcákat.

Mártz József felkelő így emlékezett vissza e nap harcaira: „[Reggel] támadást jelentettek, amelynek eredményeként két harcocsijukat kilőttük. Ezután [...] aknával lőtték két órán keresztül. Az aknatűz után ismét nagy mennyiségben szovjet tankok jöttek. [...] A Kossuth Lajos utcából már nem jöhettek, az ott kilőtt harcocsik alkotta torlaszok miatt. [...] A [Gubacsi] híd felől intéztek támadást, ekkor két harcocsira is rálöttem. Az egyiket megrongáltam, de továbbhaladt. A másikat nem tudom, eltaláltam-e.” Orosz forrás szerint négy harcocsijukat semmisítették meg, és „jelentős veszteség érte gyalogságunkat is”. Sőt: „A tűzharcot követő ismételt támadás sem hozta meg a sikert.” Ennek okai: „A vezetés alábecsülte a felkelők erőit, és rossz volt a felderítés is.”

Horváth István: „Én magam még egész nap harcoltam a szovjet gyalogság ellen, csak késő délután hagytam abba a harcot, amikor már a géppisztolyomból minden töltevény kifogyott...”

Az ellenállás megszűnése

A Védgát utca és az Ady út kereszteződésénél a szovjetek áttörték a védelmi vonalat, a HÉV-végállomásnál lévő légvédelmi löveg besült, ezt a harcokcsik aztán a földre taposták.

„Hej, gyerekek, nagyon meleg a talaj!” – jelentette ki ekkor Buri. „Ha az amerikaiak nem jönnek reggelig, akkor mindannyian rövidesen lógni fogunk. Mindenkinek le kell lépni, mert aki itt marad, az lógni fog” – tette hozzá Értékes József.

Az esti órákban a Szent Imre tér környékéről a megszálló csapatok kiszorították a szabadságharcosokat, Buriék kénytelenek voltak elhagyni a kapitányság épületét. 10-én hajnalban megszűnt a kerületben a fegyveres ellenállás, avagy a megtorló hatóságok kifejezésével élve: „a szovjetek végképp felszabadították Csepelt”.

November 9-én a harcok következtében, de mindenekelőtt a szovjetek kíméletlen terrortámadása miatt összesen 55-en haltak meg Csepelen. A rendkívül szerény munkáslakások kártyavárként omlottak össze.

A városrész ostromában az intervenciók erőik 15–20 embert vesztek, megsemmisült nyolc harcokcsijuk (kettő megrongálódott), egy repülőjük, egy páncélautójuk és egy páncélozott löszerszállító járműjük. Az ellenállók közül ötről tudunk, akik a harcban estek el, de valószínűleg ennél több volt a hősi áldozat.

A megtorlás során e körzetből 12 forradalmárt végeztek ki, köztük Andi Józsefet, Horváth Istvánt, Kőrösi Sándort, Major Ernőt, Somogyi Tibort.

A legsúlyosabb börtönbüntetést Andor György, Mártz József és Hanyec András szenvedte el, akik még az 1963-as „nagy amnesztia” után sem szabadulhattak, csak 1972-ben, 1970-ben, illetve 1967-ben. A csepeli felkelők közül 71-en emigráltak, köztük Buri István, Értékes József és Sorn Károly.

FORRÁSJEJYZÉK ÉS BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

O–10321. Értékes József ügye

O–15746/1. Tóth Géza ügye

O–16802. A csepeli fegyveres ellenforradalom

V–143818. Kőrösi Sándor és társai perirata

V–150381/9. Ellenforradalom Csepelen

Budapest Főváros Levéltára

3563/59. Sente Károly és társai perirata

5089/57. Vályi Gábor perirata

972/58. Mártz József perirata

XXXV. (26) 1958. II. 13.–XII. 28. 6. ő. e. MSZMP XXI. Kerületi Bizottság 1958-as iratai

XXXV. (26) 7. ő. e. Az ellenforradalommal kapcsolatos iratok, a kerület mártírjainak személyi anyagai (1956. X. 31.–1957. XII. 13.). MSZMP XXI. Kerületi Bizottság

Hadtörténeti Levéltár

098/57. Pallós Ferenc perirata

1956-os gyűjtemény 2. ő. e. 96–110. f. 1957. I. 2. Kiskunhalasi 37. lövészezred története

2036/57. Horváth István és társai perirata

742/57. Kőrösi Sándor és társai perirata

MN Különgyűjtemény F-6/a d. 1. ő. e. A XXI. ker. „kieg.” jelentése 1956. X. 23.–1957. V. 1.

BIBLIOGRÁFIA, FILMOGRÁFIA

Bárány Tibor–Bolla Dezső (2006): Csepeliek '56-ról. Budapest–Csepel Önkormányzatának '56-os Emlékbizottsága, Budapest–Csepel.

Bolla Dezső (2005): Csepeliek '56-ról. Budapest–Csepel Önkormányzatának '56-os Emlékbizottsága, Budapest–Csepel.

Értékes József (2010): „Mindegyiket agyonlőtték” In Tanúságtevők az ENSZ előtt. Ford. Szilágyi Gál Mihály. Szerk. Mink András. Nagy Imre Alapítvány, 170–174.

„Jelcin-dosszié” (1993) Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk. Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Ford. Gál Éva, N. Goller Ágota, Páll Erna. Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1993.

Lugossy István (2000): Csepel 1956. Fórum Filmalapítvány

Malasenko, Jevgenyij Ivanovics (1996): A különleges Hadtest Budapest tüzeiben. In A szovjet katonai intervenció 1956. Szerk. Györkei Jenő és Horváth Miklós. Bp., Argumentum, 1996.

DR. KRAHULCSÁN ZSOLT

*Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
Kutatási Osztály*

A MEGTORLÁS ARCAI
A BM POLITIKAI NYOMOZÓ FŐOSZTÁLYA VIZSGÁLATI
OSZTÁLYÁNAK SZEMÉLYI ÁLLOMÁNYA
A MEGTORLÁSOK ÉVEIBEN¹
(1956–1962)

Bevezetés

Az 1956-os forradalmat követő megtorlás emlékezete, az azt feldolgozó szakirodalom érthető módon elsősorban az áldozatokra koncentrál. A forradalom 60. évfordulójának évében természetes módon az áldozatok, a meghurcoltak számára az igazság, a történések lehető legpontosabb feltárása az egyik leglényegesebb kérdés, sok esetben éppen azért, hogy a hat évtizeddel ezelőtt megszületett ítéletek hazugságait megcáfolhassák. Ezzel szemben az akkori hatalom képviselőiben eljárók számára pedig inkább a tetteik „megmagyarázása”, a motivációik elfogadtatása lehet a cél. Azonban a megtorlásban részt vettek neveit sok esetben még ma is homály fedi, nem tudjuk pontosan, kik voltak, hogyan kerültek az adott posztra, mik voltak az indítékaik, és így tovább. Szerencsére mostanra sorra születnek meg azok a munkák, amelyek a megtorlásban részt vett szerveket, intézményeket, csoportokat vagy személyeket, azok tetteit, indítékait vizsgálják, a történetek megértése érdekében.²

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a megtorló perek előkészítésében főszerepet játszó állambiztonsági szerv, a Belügyminisztérium (BM) II/8. Vizsgálati Osztályának a beosztotti állományát szervezeti, társadalom- és

¹ Az előadás, illetve a tanulmány az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) Belügyi Munkacsoportja közös támogatásával készült.

² A megtorlás és emlékezet kapcsolatára vonatkozó bőséges szakirodalomból lásd: M. Kiss Sándor: A csalóány árnya. Háttér tanulmány egy készülő könyvhöz. In Közéletek, 1956. Tanulmányok, esszék, előadások. Budapest, Kairosz Kiadó. 311–372. Szakolczai Attila: A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről. In Bak János–Hegedűs B. András–Litván György–S. Varga Katalin. (szerk.): 1956-os Intézet Évkönyve III. Budapest, 1956-os Intézet. 237–256. Szakolczai Attila: Az 1956-os forradalmat követő megtorlás dimenziói. In Szederjesi Cecília. (szerk.): Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon. Salgótarján–Budapest, Nógrád Megyei Levéltár – 1956-os Intézet. 75–90. Szakolczai Attila: Gyilkosság különös kegyetlenséggel. A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata. Budapest, 2016. Budapest Főváros Levéltára. Takács Tibor: Történelem a kihallgatósobában, Betekintő, 2010/2. sz. http://www.betekinto.hu/2010_2_takacs (utolsó letöltés: 2016. november 17.), Takács Tibor: A párttitkár halála. Egy 1956-os gyilkosság története. Budapest, 2016. Jaffa Kiadó. Tulipán Éva: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum. Tulipán Éva: Ostrom 1956-ban. A Köztársaság tér emlékezete. Budapest, Jaffa Kiadó. Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere. Budapest, 2001. Hamvas Intézet.

politikatörténeti szempontból elemezzem. Az alább közölt rövid életutak szereplőinek kiválogatása bevallottan önkényes, a csoport összeállításának egyetlen szempontja volt, mégpedig az, hogy az illető a forradalom leverését követően a BM Vizsgálati Osztályán teljesített szolgálatot. Elsősorban ezen a részlegen folyt a politikai ügyek felderítése, de a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) Vizsgálati Alosztályán és a Katonai Elhárító Vizsgálati Osztályon is folytatták az ügyészségek számára az ügyek előkészítését. A Vizsgálati Osztály szervezeti felépítése a BM Politikai Nyomozó Főosztály keretein belül 1957 májusában stabilizálódott és az alábbi szervezeti egységekre tagolódott: II/8-a (kémelhárító vizsgálati) alosztály, II/8-b (belső reakcióelhárító vizsgálati) alosztály, II/8-c (szabotázselhárító vizsgálati) alosztály, II/8-d (felügyeleti vizsgálati) alosztály, II/8-e (értékelő-tájékoztató) alosztály, II/8-f (jogügyi) alosztály, II/8-g (börtön-elhárítási operatív) alosztály, II/8-h (nyomozó/operációs) alosztály.

A Vizsgálati Osztályon belül létezett egy fizikailag is lezárt elkülönített részleg is, az ún. K-részleg, mely elsősorban a Nagy Imre és társai elleni vizsgálati eljárást végezte. Fennmaradt egy több mint 150 fős lista, egy lila színűvé fakult iskolai füzet, amely mindazok neveit tartalmazta, akik beléphettek a Nagy Imrét és társait őrző cellákba, illetve a kihallgató helyiségekbe. Ezeknek a személyeknek a döntő többsége nem a Vizsgálati Osztály beosztottja volt, ennek és a többi speciális részlegnek a munkatársait a politikai rendőrség különböző osztályairól – meghatározott időszakra – egy-egy jelentősebb ügy kivizsgálásának idejére vезényelték át.

A Vizsgálati Osztály feletti törvényességi felügyeletet a Legfőbb Ügyészség politikai osztálya látta el. A politikai irányítást, különösen a kiemelt jelentőségű perekben, elsősorban az 1958-ig tartó időszakban az MSZMP vezetői testületei által létrehozott operatív bizottság gyakorolta, amely Biszku Béla belügyminiszterből, Nezvál Ferenc igazságügy-miniszterből, Szénási Géza legfőbb ügyészből és Domokos Józsefből, a Legfelsőbb Bíróság elnökéből állt. A bizottság gyakran napi szinten intézkedett arról, hogyan történjenek a kihallgatások az egyes ügyekben, de arról is vannak adataink, hogy az egyes ítéleteket ezeken az értekezleteken megvitatták, és adott esetben jelezték, ha egy bírósági döntéssel nem értettek egyet. A fentiek egy külön szobát is kaptak – ami korábban Péter Gábor szobája volt –, egész nap ott ültek és hallgatták a kihallgatásokat. Be volt „technikázva” a szoba, így bármikor beavatkozhattak a vizsgálat menetébe, ahogy – Szalma Józsefnek, a Vizsgálati Osztály vezetőjének véleménye szerint – több alkalommal meg is tették.³ Az egész per előkészítését és lebonyolítását, így a K-részleg irányítását Rajnai Sándor végezte. Különböző vizsgálati csoportokat alakítottak ki. Az I. sz. csoport volt a Nagy Imre-üggyel foglalkozó csapat, vezetőjük Ferencsik József százados volt. Biszkuéktól Rajnai Sándoron keresz-

³ Jegyzőkönyv Szalma József tanú kihallgatásáról, 2001. június 14. Közli: Róth Miklós–Szerdahelyi Szabolcs: Kádár bűnös. 2007. Magyarok Világszövetsége, 174.

tül kapták a vizsgálók az utasításokat. A politikai „összekötő” a párt felé Biszku Béla belügyminiszter, az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának tagja volt.⁴ A lila füzet alezredestől kezdve szakaszvezetőn át mindenféle rendfokozattal rendelkező állambiztonsági tiszt, operatív beosztott, irodai segédtsízt (gépíró-nők), valamint (katonai) ügyész nevét tartalmazza. Szerepel Béres Miklós neve, aki az ügyészség felügyeleti csoportját vezette, valamint egy orvos (dr. Bencze László), vagy éppen egy fényképész (Náhlík Péter) neve is. A gépíró-nők is már 1956 előtt is a BM beosztottai voltak, sőt sokuknak a férjük, családtagjuk is belügyes volt.⁵

Jelen tanulmányban kísérletet teszek – a BM II/8. (Vizsgálati) Osztály személyi állományának hivatali pályaképei alapján – a megtorló perek előkészítésében szerepet játszó politikai rendőrségi beosztottak szervezeti, társadalom- és politikatörténeti szempontú elemzésére. A vezetői állomány vizsgálatakor az adott időszakban a Vizsgálati Osztályt egymást követően vezető két parancsnok, Szalma József és Korom Mihály életpályáját részletesebben is bemutatom. Karrierjük, életpályájuk ezen szakaszát azonban itt most csupán biográfiai, archontológiai, illetve elsősorban politikatörténeti szempontból tárgyalom. Az archontológia szűkebb értelemben csak az adott személy nevét, a funkcióját és annak évkörét rögzíti. Szalma és Korom prozopográfiai megközelítésű életrajzát két külön tanulmányban mutatom be. (A prozopográfia egy személyi adattár összeállításához használt kutatói módszer, amely tágabb lehetőséget kínál az archontológiához képest, mivel nemcsak a meghatározott személy szigorúan vett hivatali tisztségét és annak viselési idejét mutatja be, hanem összegyűjti a származásra, iskolai végzettségre és a hivatali pályafutásra vonatkozó adatokat is.)⁶

A rövid karrierutak alapján új következtetések levonására is sor kerül, de hangsúlyozni kell, hogy a fent jelzett téma alapos, mélyreható, újabb releváns összefüggéseket feltáró elemzése további kutatómunkát igényel. Így az alábbi összegzésre is igaz az, ami az egyes hivatali pályaképekre, nevezetesen, hogy a kézirat egy folyamatban lévő kutatás aktuális állapotáról tudósít, így nem lehet sem lezártnak, sem véglegesnek tekinteni. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található iratok szisztematikus feltárásával, az alap kutatások folytatásával az alábbi adatok kiegészülhetnek, a feltárt összefüggések módosulhatnak.

A feltárt életrajzok, rövid karrierutak forrása az úgynevezett fogyatéki anyag, azok a személyi akták, amelyekben minden belügyi dolgozó személyi adatait, karrierútjának állomásait, rendfokozatát, beosztási helyének változását, parancsnokai

⁴ Uo. 173.

⁵ A K-részlegről bővebben lásd: Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958. Budapest, 1999. 1956-os Intézet, 392–410., valamint Krahulcsán Zsolt: A lila füzet. A Nagy Imre és társai ügy vizsgálatában részt vett állambiztonsági állomány jellemzői, 1957–1958. (kézirat)

⁶ Krahulcsán Zsolt: Autószerelemből állambiztonsági fővizsgáló, majd vízvezeték-szerelő. Szalma József vázlatos politikai életrajza (kézirat, NEB), valamint Krahulcsán Zsolt: Pártrendőrből igazságügy-miniszter. Korom Mihály vázlatos politikai életrajza (kézirat, NEB).

által rendszeres időközönként készített minősítését, önéletrajzát, fotóját tartalmazták.⁷

A Vizsgálati Osztály vezetői

A Vizsgálati Osztálynak a forradalom leverése utáni első vezetője Szalma József volt. Szalma József tökéletesen testesítette meg a kádári megtorlás és restauráció gyakorlatát. A megtorlás egyik legfontosabb részlegét közvetlenül a forradalom leverése utáni időszakban vezette, irányítása alatt osztálya folyamatosan szolgáltatta a súlyosan terhelő adatokat az ügyészség részére. Szalma 1947-ben lépett be a politikai rendőrség kötelékébe, 1950-től a kémelhárítás alosztályvezetője, 1953-tól a BM ÁVH Vizsgálati Főosztályának helyettese, később vezetője. Gyakorlatilag a forradalom leverése után is maradt a helyén, novemberben ki nevezték az ORFK (később) BM Politikai Nyomozó Főosztálya II. (Vizsgálati) Osztályának vezetői posztjára, ahol egészen 1958 decemberéig teljesített szolgálatot. Talán innen is ment volna nyugdíjba, ha családi körülményei, emberi gyengeségei, fegyelmezetlenségei miatt le nem váltják. Ezután Debrecenben lesz a megyei rendőr-főkapitányságon a politikai rendőrség helyettes vezetője, de 1967-től ismét a központban, Budapesten, a kémelhárításnál szolgál. Második botlása következtében – és ez már a karrierje végét is jelenti – 1975-ben fegyelmeivel nyugdíjazták, a pártból is kizárták, majd vízvezeték-szerelőként helyezkedett el a Fővárosi Vízműveknél.

A forradalom ideje alatt Szalma – személyi adatlapja szerint – hősieen viselkedett, nem ingott meg, elvhu maradt, a BM Fő utcai épületének volt a parancsnoka. 1960. januári önéletrajza szerint: „Az ellenforradalom alatt, 1956. nov. 30-ig a Fő utcai objektum parancsnoka voltam. Ekkor utasítást kaptunk az objektum elhagyására. Egységemmel átmentem az akkori Belügyi Központba. Ott közölték velünk, hogy mindenki menjen ahova tud, a szovjet egységekhez – amelyek a város szélén helyezkedtek el – vagy illegalitásba. Ezt követően a lakásomra távoztam és hajnalban Balácsi Béla volt alezr. Selmeczi György r. ezrd. és még két B.M. beosztottal elindultunk, hogy valahol elrejtőzzünk. Tervünk volt eljutni a Pilisszántói üdülönkbe – aminek gondnokát jól ismertük és ott akartunk elrejtőzni. Amikor odaérkeztünk, megállapítottuk, hogy ott ellenforradalmárok vannak és kórháznak rendezték be az üdülőt. Aznap éjjel – nov. 1-jén – egy elhagyott pajtában aludtunk. Majd kora hajnalban elindultunk. Azon gondolkodtunk, hogy átmegyünk Csehszlovákiába. Féltünk, hogy a határőrség elfog bennünket és átadnak az ellenforradalmároknak. Elindultunk Budapest felé, hogy ott valamelyik ismerősünknel elrejtőzzünk. Útközben fegyveresek elfogtak bennünket és Dorogra előállítottak. Nem rendelkezünk megfelelő igazolványokkal – lecsuktak bennünket. Mindvégig tagadtuk, hogy államvédelmissek vagyunk – de az ORK-nál telefonon keresztül megállapították a kilétünket. Amikor megtudták a beosztásunkat

⁷ ÁBTL 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai.

Budapestre szállítottak bennünket. Budán, a Maros utcai volt Á.V. laktanya pincéjébe helyeztek el bennünket. [...] Itt voltam többed magammal. kb. 120-an 4-én hajnalig – amikor az őrzésünkre hátra hagyott ellenforradalmárok is elmenekültek és mi onnan kiszöktünk. [...] Odahaza tartózkodtam 7-én reggelig, amikor a B.M. be szolgáltatételre jelentkeztem. Ez időtől kezdve ismét a Vizsgálati osztály vezetőjeként dolgoztam.”⁸

Szalma – hasonlóan a Vizsgálati Osztály alosztályvezetőinek többségéhez – ismét bizalmat kapott, így Tömpe István 1956. december 1-jén őrnaggyá léptette elő és kinevezte a Vizsgálati Osztály vezetőjének.⁹ Szalma nem várta meg a pártszervek megerősítő határozatát, tudta, mi a feladata és tette a dolgát. Az Intéző Bizottság 1957. április 30-i ülésén végül megerősítette Szalma Józsefet a Vizsgálati Osztály élén. Azonban az MSZMP Káder Osztálya és Adminisztratív Osztálya – eléggé szokatlan módon – megtámadta a döntést. A május 8-i feljegyzésében Czinege Lajos és Földes László közösen tiltakozott Szalma megerősítése ellen: „...helytelennek tartjuk, hogy a vizsgálati osztályt – melynek feladata egyet jelent a politikai nyomozó szervek munkájának megszűrésével, kontrolljával – olyan, viszonylag korban és párttagságban fiatal elvtárs vezesse, aki 12 év óta ezen a területen dolgozik és éppen szakmai gyakorlatából kifolyólag, mindent a vizsgálati mechanizmus alapján szemlél. S nem utolsó sorban magának is a régi államvédelmi szerveknél dolgozó elvtársakkal azonos nézetei vannak. Szükségesnek tartottuk és tartjuk ma is, hogy a vizsgálati osztályt olyan elvtárs vezesse, aki mentes a szűk szakmai prakticzizmustól (ami e területen a koncepció melegágya). Mindenkor képes szem előtt tartani a szocialista törvényesség szigorú betartását, a munka során a párt érdekeinek objektív érvényesítését és régi mozgalmi múltja biztosíték, hogy a párt és a mozgalom számára rendkívül nagy kárt okozott régi hibák semmiféle formában ne ismétlődjenek meg.”

Czinege és Földes a feljegyzésben azt is kifejtették, hogy Biszku Béla belügyminiszter előzetesen egyetértett velük abban, hogy Szalma csupán az osztály helyettes vezetője legyen, és azzal is, hogy majd a későbbiekben egy megfelelő elvtársat neveznek ki az osztály élére. Azonban Biszku – intrikált Czinege és Földes – a Káder Osztály, valamint az Adminisztratív Osztály megkerülésével mégis osztályvezetőnek javasolta Szalmát. Az Intéző Bizottságnak írt feljegyzés azonban nem érte el a célját, a május 14-i ülésén Szalmát megerősítették a Vizsgálati Osztály élén. A vita során Biszku kifejtette, hogy szükségmegoldásról van szó, a másik két jelölt közül az egyik, Non György nem vállalta, míg a másik Kovács Gyula, aki a büntetés-végrehajtásnál szolgált, nem elég „erőskezű”. Ugyanakkor az IB megerősítette azt a korábbi határozatát is, hogy a Káder Osztály előzetes véleménye nélkül nem lehet vezető pártszerv elé személyi javaslatot felterjeszteni.¹⁰

⁸ ÁBTL 2.8.1. 8076. Szalma József életrajza, 1960. január 12.

⁹ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter I. helyettesének 36/1956. sz. állományparancsa, 1956. december 1.

¹⁰ MNL OL 288. f. 5/25. ö. e. Czinege Lajos és Földes László feljegyzése az Intéző Bizottság részére, 1957. május 8., valamint Jegyzőkönyv az Intéző Bizottság 1957. május 14-i üléséről.

Szalma a régi-új osztályát szerette volna még erősebbé tenni, s ezért régi vágyálmára, a budapesti vizsgálati szervek saját vezetése alatti koncentrációjára tett javaslatot. Az 1957. februári javaslatában az ORFK Politikai Nyomozó Főosztálya Vizsgálati Osztálya, a BRFK Politikai Osztályának Vizsgálati Alosztálya, valamint a Katonai Elhárító Vizsgálati Alosztálya összevonása mellett érvelt. Szerinte így egységesebb lehet a vizsgálati munka, illetve elkerülhető lenne az ügyek esetleges párhuzamos vizsgálata is.¹¹ Osztálya kezdetben az Országos Rendőrfőkapitányság, 1957 májusától pedig a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztálya alárendeltségében működött. Az osztály működésének törvényességét a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztálya, míg a politikai felügyeletet az MSZMP vezető testületei által létrehozott operatív bizottság gyakorolta. Ennek a tagjai Biszku Béla belügyminiszter, Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter, Szénási Géza legfőbb ügyész és Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság elnöke volt.¹² Szalma 1957. június 21-én letette esküjét.¹³

Szalma a BM pártbizottságának is tagja volt. Az összesen 46 fős belügyminisztériumi pártbizottság 1957. június közepéig úgy épült fel, hogy a politikai rendőrség 11 kommunista beosztottja tette teljessé a grémiumot. Ez utóbbiak a következők voltak: Temesi Gábor, Szabó Lajos, Deák Zsigmond, Kincs István, Komornik Vilmos, Ladányi Mihály, Zalai Emil, Szák János, Csiki István, Szalma József, Barkóczi Pál.¹⁴ A 11 állambiztonsági beosztott közül öten: Temesi, Szabó, Csiki, Szalma, Barkóczi a Vizsgálati Osztályon (II/8.) dolgoztak, egyértelműen mutatva azt, hogy a megtorlásokban kiemelt szerepet játszó vizsgálati munkának mekkora politikai jelentőséget tulajdonítottak.¹⁵

A hatalom képviselőiben fellépő politikai rendőrségi nyomozók, az ügyészségek, bíróságok alkalmazottai az új párt- és állami vezetés kívánalmainak megfelelően nem az igazság felderítését, a megtörtént cselekmények valóságú rekonstrukcióját tartották fő célkitűzésüknek. Céljuk a bosszú és a társadalom megfélemlítése volt, akár ártatlan emberek meghurcolása, börtönbe vagy akasztófára juttatása árán is. Azonban a különböző nyomozati, vizsgálati, ügyészségi és bírósági szakaszba jutott ügyek eltérő értelmezése, a megtorlásban szerepet vállaló szervek és személyek bizonytalankodása miatt a büntetőpolitika akadozott, az

¹¹ ÁBTL 1.6. 23. d. Javaslat az ORFK Vizsgálati Főosztály szervezeti felépítésére és létszámára, 1957. február 6.

¹² A Vizsgálati Osztály szervezeti felépítéséről, vezetőiről, működéséről Papp István készített alapos elemzést. Papp István: A BM II/8. (Vizsgálati) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre (szerk.): A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962. Budapest, 2013. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, 211–236.

¹³ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 8076.

¹⁴ BFL XXXV (29) 1957/a/2. ö. e. Jegyzőkönyv a BM pártbizottság 1957. június 20-i üléséről.

¹⁵ Sajnos nincs mindenkiről adatunk, akikről található levéltári adat, azt itt jelzem. Temesi Gábor: ÁBTL 2.8.2.1. BM Központi fogyatéék 74. Szabó Lajos: ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 5198. Komornik Vilmos: ÁBTL 2.8.2.1. BM Központi fogyatéék 1048 és 2.8.2.1. 973/94-230. Zalai Emil: ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 6328. Csiki István: ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 6637. Barkóczi Pál: ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 303.

erőszakszervezetek felett a párt és a kormány vezetése kezdetben nem tudott egységes irányítást gyakorolni. Az alapvető nehézséget az jelentette, hogy a büntetőügyekben a politikai nyomozó szervek, tehát a BM ORFK II. (Politikai) Nyomozó Főosztály operatív részlegei kezdték meg az ügyek feltárását, a többi hatóság csak a II. Főosztály Vizsgálati Osztályának munkája befejeztével kapcsolódott be. Így előfordulhatott, hogy a „hozott anyag”, az állambiztonság által feltárt adatok kevésnek bizonyultak, az ügyészségek nem tudtak a hatalom által elvárt súlyos ítéleteknek kellő jogalapot kreálni.¹⁶

Az MSZMP büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről hozott 1957. decemberi PB-határozata hosszú hetek, hónapok egyeztetése, és több változat átírása után meghatározta a politikai rendőrség vizsgálati szerveinek módszereit, valamint az operatív feldolgozó munka keretét, irányát. Ismételten megállapították, hogy a politikai rendőrség, az ügyészség, a bíróság együttműködése nem megfelelő, s még következetesebben kell alkalmazni a büntetőpolitikában az „osztályszemléletet”. A párthatározat végén külön felhívták a figyelmet arra, hogy a fent említett állami szerveknél működő MSZMP-szervezeteket értesíteni kell a dokumentumról, és fel kell hívni a figyelmüket annak betartására. Egy utólag készített feljegyzésben azonban már arról döntöttek, hogy a teljes szöveget a PB tagjain kívül csak a belügy- és az igazságügy-miniszter, a Legfőbb Ügyész, valamint a Központi Bizottság (KB) Adminisztratív Osztálya kaphatta meg.¹⁷

A következő év elején az igazságügy- és belügyminiszter, valamint a legfőbb ügyész közös utasítást adott ki a büntetőpolitika egyes kérdéseiről. A kormány 1958. február 28-ig le akarta zárni az „ellenforradalom” ideje alatti – általuk bűncselekménynek vélt – ügyek vizsgálati és büntetőjogi szakaszát, s ezek vizsgálatáról át kívánt térni a még aktív „elleneséges” csoportok elleni határozottabb fellépésre. Az ügyészségeknek „ellenforradalmi” ügyekben a nyomozás befejezésétől számított 30 napon belül kellett benyújtaniuk a bíróságokra az adott ügy vádiratát, amelyek ezeket az ügyeket soron kívül tárgyalták.¹⁸

A politikai ügyeket általában a nyilvánosság kizárásával kellett tárgyalni, és a „kirívóan” enyhe ítéletekkel szemben törvényességi óvást kellett emelni. A megyei (fővárosi) rendőr-főkapitányságok, és a megyei (fővárosi) ügyészségek vezetői együtt döntöttek el, hogy a „megtévedt” munkás-paraszt származásúnak minősítettekre bíróság vagy csak egy kis fejmosás vár. 1958 elejétől több szakaszban felülvizsgálták a vitás kérdéseket, és ahol azt állapították meg, hogy már maga a

¹⁶ Bővebben Krahulcsán Zsolt: A politikai rendőrség pártszervezeteinek szerepe a büntetőpolitika érvényesítésében, 1959–1960. Betekintő, 2011/2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_krahulcsan (utolsó letöltés: 2015. július 12.)

¹⁷ MNL OL 288. f. 30/11. ó. e. A PB határozata a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről. 1957. december 31. Bővebben Zinner i. m. 294–321.

¹⁸ ÁBTL 4.2. 007/2/1958.1.M.TÜK. Az Igazságügy-miniszter, a Belügyminiszter és a Legfőbb Ügyész 103/1958. számú közös utasítása a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről. 1958. január 8. (6. d.) Bővebben Mikó Zsuzsanna: A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészségi szervezete, 1956–1961. Történelmi Szemle, 2006/1–2. 139.

büntetőeljárás megindítása elérte a kívánt hatást, az eljárást megszüntették. Fügőben tartották azok börtönbüntetését is, akikre egy évet meg nem haladó szabadságvesztést róttak ki, és tevékenységüket nem 1957. március 15. után követték el. Ezeket a puhább büntetőjogi szabályozásokat azonban csak a fent már említett „munkás-paraszt” származású kategóriára (és nem főbenjáró bűncselekmény esetében) vonatkoztatták. A fenti intézkedéseket azonban minden esetben csak az MSZMP megyei (fővárosi) intézőbizottságaival egyetértésben hajthatták végre, ami így azt jelentette, hogy a területi pártbizottságok a büntetőpolitika gyakorlati végrehajtói (is) lettek.¹⁹

Szalma József és az általa vezetett Vizsgálati Osztály mindenben megfelelt az akkori politikai vezetés elvárásainak. Szalma tökéletesen alkalmasnak bizonyult a megtorlások levezénylésére, egyrészt maximálisan lojális volt a politikai vezetés felé, másrészt a törvényesség fogalma nála nem párosult erkölcsi, etikai elvárásokkal. Osztálya közvetlen pártirányítással működött, ahogy fogalmazott: „Van egy jó kezdeményezés a felső vezetés részéről, hogy hetenként egyszer a legfőbb ügyész, igazságügyminiszter, belügyminiszter összeül és meghívják a vizsgálati osztály vezetőjét is és ott közvetlenül el lehet mondani az igazságügyminiszternek, az ügyésznek, hogy mit tapasztaltunk és ők is elmondják a hibákat.” A törvényesség betartásáról pedig így vélekedett: „Meg lehet nyugodtan mondani azt, hogy a törvényesség kérdése elvi alapon nyugvó kérdés. Mi úgy csináltuk ezt, ahogyan mondták és ahogy kellett. Nem mondom, nekem is lett volna kedvem megverni néhány embert, de nem tettem. [...] Egyik-másik őrizetesnél meg lehet adni a kedvezményt, ami megilleti, de van olyan őrizetes, aki a vizet sem érdemli meg.”²⁰

Az ÁVH-tól megörökölt, átvett káderállomány államvédelmis múltja garanciát jelentett a politikai vezetés számára, hogy a megtorlás a hatalom által elvárt módon fog lezajlani. Még felsorolni is nehéz a Szalma József vezetése alatt vizsgált, majd az ügyészségnek, bíróságnak átadott és később halálos ítélettel vagy súlyos börtönbüntetéssel záruló ügyeket. A legismertebbek az Angyal István, Nickelsburg László, Renner Péter és társai elleni eljárások, de Szalmának ezek mellett kiemelkedő szerepe volt a Nagy Imre és társai per előkészítésében, valamint a Romániába deportált hozzátartozókkal kapcsolatos ügyek intézésében is.

A vizsgálati munkát 1958 augusztusában osztályértekezleteken elemezték, ahol az osztály vezetése 14 ügy kivizsgálását értékelte. A leszűrt tapasztalatokat megbeszélték és a felmerült kérdéseket megvitatták. Gerő Tamás felvetette, hogy miért nem lehet egyszerre meghozni a terhelte nyilvánításról és a letartóztatásról szóló határozatot, amikor mindkettőnek ugyanaz a lényege. Szalma válaszában megvilágította a különbséget: míg a letartóztatási határozatban csupán nevesíteni kellett az elkövetett cselekményt, addig a terhelte nyilvánításban ismertetni is

¹⁹ Uo.

²⁰ ÁBTL 1.6. 23. d. Beszámoló a Vizsgálati Főosztály 1956. október 23. óta végzett munkájáról és a végrehajtandó feladatokról.

kellett a gyanúsítottal, ami hátrányt jelenthetett a vizsgálónak, hiszen így kiderülhetett a terhelt számára, hogy mit tud róla a BM. Az ügyek elhúzódására pedig Szalma azt a választ adta, hogy ha politikai okból egyik vagy másik ügyet gyorsan be kell fejezni, akkor meg tudják oldani az ügyet. „Azt mondta a Miniszter elvtárs, hogy politikai okokból be kell fejezni ezt és ezt a kémügyet. Három és fél nap alatt befejeztük az ügyet, 3 nap múlva már lógott is a pali. Szóval tényleg tudnak dolgozni az elvtársak.” Kitért arra is, hogy több mint egy évvel az események után már nem lehet hálózat nélkül új információkat szerezni, a tanúkihallgatás ekkor már nem a legcélravezetőbb. „Ügynökséget kell menesztetni közülük, akik ma már csak vagányságból el fogják mondani, hogy ezt én szúrtam le, stb.” Szalma ráadásul megdorgálta az egyik beosztottját is, aki tiszteletlenül viselkedett a belügyminiszter jelenlétében. „Amit még meg szeretnék mondani Ózdi elvtársnak, ha a Belügyminiszter itt van egy értekezleten, ne rakja kezét a zsebébe, mert bevarratom a zsebét, vagy nem tudom mit csinállok vele. Ezt nem fogom megengedni még velem szemben se. Ez nem helyes, le kell szokni az elvtársaknak ilyen és egyéb magatartásukról.”²¹

1958 októberében a Belügyminisztériumban értékelték az első félévi munkát. A kormány és a párt büntetőpolitikájának elvei alapján az állambiztonsági szerveknek a munkavégzés során figyelemmel kellett lenniük a gyanúsított osztályhelyzetére, az elkövetett bűncselekmény jellegére, és csak ezek mérlegelése alapján dönthetett őrizetbe vételről, vagy esetleg egy enyhébb intézkedés alkalmazásáról.²²

A fenti elvek következetes és egyértelmű végrehajtása azonban komoly feladatot jelentett a politikai rendőrség szervei számára. A felállított kategóriák, társadalmi csoportok osztályozása, annak eldöntése, hogy a gyanúsított melyikbe tartozott, nem volt könnyű. Szociológiai, társadalomtörténeti ismereteket hiába is kérnének számon az állambiztonsági, bírói, ügyészi szervek akkori képviselőitől, a lényeg valószínűsíthetően nem is a fenti szabályozás pontos betartása volt. Ezzel a felemás „gesztusgyakorlással” a hatalom célja a társadalom megosztása, a pártvezetés társadalmi bázisának szélesítése volt.

Az egységes jogértelmezés is problémát jelentett. A főbenjáró és a nem főbenjáró esetek minősítése, vagy a „megtévedt dolgozó” fogalmának értelmezése nem volt egyértelműen meghatározva, és így előfordulhatott, hogy a „tőkés osztályhelyzetű”, vagy éppen egy „horthysta erőszakszerve” egykori tagja is a fenti elvek alkalmazásával került szabadlábra. A jelentés szerint már az operatív feldolgozó munka kezdeti szakaszában meg kellett volna tudni állapítani, hogy „megtévedt” dolgozóval vagy „tudatos ellenforradalmárral” áll szemben a vizsgáló. Ehhez a politikai nyomozó szerveknek a „régii”, nyílt feldolgozó munkamódszerekről, valamint a bűncselekményt elkövetők mindenáron való letartóztatása helyett át kellett volna

²¹ ÁBTL 1.6. 23. d. Beszámoló az 1958. augusztus 4-i osztályértekezletre.

²² MNL OL 288. f. 30/2. ö. e. Jelentés az MSZMP PB büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről szóló határozatának végrehajtásáról az állambiztonsági szervek munkájában 1958. február 1. és augusztus 1. közötti időben. 1958. október 13.

tudni állniuk az „új” módszerekre. Ahogyan megfogalmazták: „olyan kombinációs intézkedések alkalmazására, amelyek előnyösebben szolgálhatták a pártnak egy-egy társadalmi csoport, mondjuk a klérus, vagy az egykori csendőrök felé irányuló politikáját”. Ezek a munkamódszerek (bomlasztás, dezorganizálás, felszámolás, leválasztás) azonban nagyon lassan kerültek át az állambiztonsági szervek napi gyakorlatába. A politikai rendőrség beosztottainak olyan mértékű szemléletváltozására volt szükség, ami azonban nem ment egyik napról a másikra. Erősen élt az állományban a régi, úgynevezett „statisztikai látásmód”, vagyis az, hogy csak akkor eredményes egy nyomozás, ha megtörtént az őrizetbe vétel, a gyanúsított rács mögé került. Ezzel szemben a „feldolgozás” szakaszában történő figyelmeztetést, bomlasztást, leválasztást, vagy egyéb megelőző operatív intézkedést – amellyel szintúgy elérhető volt egyébként a bűncselekmény félbeszakítása – nem tekintették eredménynek.²³

Szalma karrierjében az első törés 1958 novemberében következett be, ekkor mentették fel és alacsonyabb beosztásba helyezték. Ahogy a belügyminiszteri előterjesztés fogalmazott, Szalma József már hosszabb ideje mértéktelenül fogyasztott alkoholt, beosztottjaival együtt járt szórakozni és titkárnőjével viszonyt folytatott. Ennek is tudható be – folytatta az előterjesztés –, hogy a Vizsgálati Osztály fegyelmi helyzete, morális állapota nagyon leromlott. Szalma ekkor már válófélben volt feleségétől, és talán ezért fordult vele elő ebben az évben már harmadszor, hogy részegen verekedett. 1958. november 3-án éjjel titkárnője és annak bátyja társaságában szórakozott, és szóváltásba, majd verekedésbe keveredett Muszka Lajossal, a X. kerületi Munkásőrség parancsnokával. Muszkát súlyosan bántalmazták, holott tudták, hogy kicsoda, fegyver is eldőrdült, Muszka a kezén sebesítette meg Szalmát. A rendőrségnek kellett beavatkoznia, előállították őket. Szalma viselkedésével a Politikai Nyomozó Főosztály pártbizottsága is több alkalommal foglalkozott. A Politikai Bizottság Biszku Béla előterjesztését elfogadta, Szalmát miniszteri megrovásban részesítették, leváltották, alacsonyabb beosztásba helyezték, és helyére Korom Mihály került.²⁴

A politikai rendőrség restaurációjakor a pártvezetés döntése volt, hogy pártkáderekkel erősítsék meg az állambiztonság vezetését. A legtöbbet a belsőreakció-elhárító osztály foglalkoztatta, így Hollós Ervin osztályvezető, Geréb Sándor osztályvezető-helyettes, Sándor György és Zalai Emil alosztályvezetők voltak pártkáderek, de végül Rácz Sándorhoz hasonló jelentős állambiztonsági karriert talán csak Komornik Vilmos és Korom Mihály futott be. (Sintén a pártapparátusból került a BM állambiztonsági szerveihez Köteles István és Peták Pál is.)²⁵

²³ MNL OL 288. f. 30/2. ö. e. Jelentés az MSZMP PB büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről szóló határozatának végrehajtásáról az állambiztonsági szervek munkájában 1958. február 1. és augusztus 1. közötti időben. 1958. október 13.

²⁴ MNL OL 288. f. 5/105. ö. e. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához, 1958. november 24., valamint Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. november 25-én tartott üléséről.

²⁵ Bővebben Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre: Bevezetés. In Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre (szerk.): A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962. Budapest, 2013. ÁBTL–L'Harmattan, 16–17.

A Vizsgálati Osztály korábbi vezetője, Szalma József helyére szokatlan módon nem valamelyik helyettesét vagy egy másik részleg vezetőjét nevezték ki, hanem a pártapparátusból választott a pártvezetés. Személye „óvatos cezúrát jelenthetett”, a pártellenőrzés erősítését remélhették tőle, de a folyamatban lévő 1956-os ügyeket is tovább vitte.²⁶ A váltás valóban túlmutat egy egyszerű személycserén, hiszen ebben az időszakban a politikai rendőrség osztályvezetői közül csupán a stratégiailag legfontosabbnak ítélt területeken, a belsőreakció-elhárításnál (Hollós Ervin 1957–1962), a mezőgazdasági elhárításnál (Dáni Jánost 1957–1958 nyarán váltotta Rácz Sándor 1958. október–1961), ill. a most tárgyalt vizsgálati részlegnél (Szalma József 1957–1958. nov.; Korom Mihály 1958. dec.–1960) került sor olyan személycserére, ahol egyértelműen a pártapparátusból érkező funkcionárius váltotta a korábbi államvédelmis múltú vezetőt.

Szalma bukásában szerepet játszhatott, hogy ekkorra már feleslegessé vált (a MUK fenyegetése elmúlt, a Nagy Imre-per lezajlott) a belső terrorra már nem volt akkora szükség, ráadásul terhes lett a pártvezetés számára egyrészt sztálinista múltja, másrészt erőszakos, agresszív munkamódszerei miatt. Az ún. „új vizsgálati módszerekre” sem volt fogékony, és viselkedésével (italozásai, botrányai) okot, illetve ürügyet szolgáltatott a leváltására.

Ezzel szemben Korom a „szocialista törvényesség” látszatához jobban illett (jogi végzettséggel rendelkezett, nem tapadt vér a kezéhez...), új vizsgálati módszereket alakított ki, hangsúlyosabbá vált a „törvényességre” való hivatkozás, magatartása példás volt, nem voltak botrányai, ráadásul a párt apparátusából érkezett, a konszolidálódó viszonyok megbízható emberének mutatkozott.

Kétségtelen, hogy közvetlenül a forradalom leverését követő időszak és 1958 októbere már mást jelentett az állambiztonság pártellenőrzése szempontjából a politikai vezetés számára, ekkorra érhetek meg azok a feltételek, amelyek lehetővé tették, hogy a politikai rendőrség állományát, a konszolidálódó pártot erőteljesebben képviselő személyekkel egészítsék ki az állambiztonsági szervek átvételét múltú tagjaival szemben.

Ugyanakkor a fenti megállapításnak ellentmondani látszik Korom elődjének, Szalma Józsefnek az esete, hiszen nem sztálinista államvédelmis múltja miatt váltották le, hanem botrányokozásai, fegyelmezetlenségei miatt helyezték Debrecenbe. Nem tudjuk, mi történik akkor, ha nem történnek meg ezek a kilengések, Szalma meddig maradhatott volna a helyén, de az is lehetséges, hogy a pártvezetésnek éppen kapóra jött Szalma botránya, jó ürügy volt a váltásra. Ahogyan Papp István megállapítja: viselkedése korábban is ismert lehetett a pártvezetés előtt, ezért igen figyelemre méltó az időbeli egybeesés a legfontosabb 1956-os perek lezárulása és a vezetőváltás között.²⁷

²⁶ Papp i. m. 229.

²⁷ Bővebben Papp i. m. 229.

Annai bizonyos, hogy az új vezető egy kissé más szemléletet hozott a vizsgálati munkába. A büntetőpolitikáról hozott PB-határozat végrehajtása, illetve a politikai rendőrség pártszervezeteinek ezzel kapcsolatos munkája – egyes dokumentumok szerint – 1959 nyarára bizonyos változásokat mutatott a korábbiakhoz képest. Általános gyakorlattá vált, hogy már a feldolgozó munka során megkülönböztették az „osztályidegen” és a dolgozó osztályhelyzetű gyanúsítottakat, ami tulajdonképpen azt is jelentette, hogy az illető sorsa jóval a bírósági tárgyalás előtt eldőlt. Amennyiben nem főbenjáró bűncselekményről volt szó, a „megvédettekkel” szemben őrizetbe vétel helyett figyelmeztetést javasoltak, s emellett értesítették munkahelyének vezetőjét és annak párttitkárát is. A bűncselekmények megelőzésére, ellenséges csoportok bomlasztására is akadt példa. Az „ellenséges agitációt” folytató jehovista vallási közösség tagjai közül 72 órára őrizetbe vettek néhányat, majd beszélgetés után szabadon engedték őket.²⁸

A belügyminiszter 1958 decemberében parancsban értékelte a Vizsgálati Osztály elmúlt évi munkáját és megállapította, hogy gyakorlatilag az ellenforradalmi ügyek vizsgálata befejeződött. Emellett a belügyminiszter elrendelte a személyi állomány fegyelmi és erkölcsi helyzetének javítását, és kötelezővé tették a vizsgálati munka felgyorsítását.²⁹ Korom pedig javasolta, hogy a megyei vizsgálati szervek szakmai irányítása a II/8. Osztályhoz tartozzon, de az állomány a megyei rendőr-főkapitányságok politikai nyomozó osztályaihoz tartozzanak. Külön fogdatechnikai csoport létrehozására is tett javaslatot, de azt is elrendelte, hogy minden ügyet a jogi alosztálynak véleményeznie kell, ezek engedélye nélkül senkit sem lehet letartóztatni.³⁰

Az állambiztonság hiába derítette ki az elkövetők kilétét, a számonkérésre már nem nyílt lehetőség. „Fel vannak derítve ellenforradalmi góccok, mint pl. a Móricz Zs. körtéri és egyebek. Itt a felelősségre vonás ma ezekben az esetekben nem történhet olyan formában, mint korábban a Corvin-közi stb. góccal. Ilyen kollektív felelősségre vonásról nem beszélhetünk, ilyen nem történhet, bár dokumentálva van. Az ezekben részt vettek csupán egyénileg lehet felelősségre vonni, csak főbenjáró bűncselekményekért, vizsgálati úton. Itt a személyek fel vannak derítve, dokumentálva vannak, de nyilván ma olyan eljárás alá vonni nem lehet, mint egy vagy két évvel ezelőtt. Egyes elvtársak ezt nem értik eléggé világosan, ezért merült fel, hogy szükséges foglalkozni vele, ahol részt vettek ebben a felderítésben részben a vizsgálatinál, ahol ez probléma az elvtársaknál.” Turcsán Józsefnek, a II. Főosztály párt-végrehajtóbizottságának tagjától származó fenti

²⁸ MNL OL 288. f. 30/2. ö. e. Jelentés az MSZMP PB büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről szóló határozatának végrehajtásáról az állambiztonsági szervek munkájában 1958. február 1. és augusztus 1. közötti időben, 1958. október 13.

²⁹ ÁBTL 4.2. 10-21/34/1958. A belügyminiszter 34/1958. sz. parancsa. A BM II/8. (Vizsgálati) Osztály munkájának értékelése, 1958. december 19.

³⁰ ÁBTL 1.6. 68-308/59. Jelentés a II/8. Osztály 1958. évi munkájáról, 1959. január 14., valamint ÁBTL 1.6. 68-380/59. A BM II/8. Osztály munkaterve az 1959. január 1-től 1959. július 1-ig tartó időszakban, 1959. január 16. Bővebben Papp i. m. 230.

idézet szerint elsősorban a Vizsgálati Osztály állománya értetlenkedett a párthatározat végrehajtásakor, itt is az elveknek a gyakorlati megvalósítása okozott gondot.³¹

Korom Mihály, aki természetesen a Politikai Nyomozó Főosztály párt-végrehajtóbizottsági tagja is volt, a PVB egyik ülésén fogalmazott úgy, hogy „az osztályharc adott szakaszán a büntetőpolitika alá van rendelve a párt politikájának”.³² Azonban a mondat sántított, mert az igazságszolgáltatásnak nevezett véres cirkusuz, a büntetőpolitika, melyet az MSZMP vezető párttestületei, az Adminisztratív Osztály illetékes titkára, valamint a velük együttműködő igazságügyi és rendőri vezetők elméleti és gyakorlati döntései alkották, maga volt a párt politikája. A gyakorlatot az MSZMP irányítói által hozott párt-, majd kormányhatározatok, illetve az ezekből transzformálódott törvényerejű rendeletek alapozták meg. A legfelsőbb pártvezetés által vezérelt politikai döntéshozói mechanizmus az osztálypolitika szempontjai alapján már a letartóztatások előtt gyakorlatilag meghatározták a későbbi áldozatok sorsát.

A vizsgálatra átadott személyek származás szerinti összetétele – a politikai rendőrség statisztikáit összeállítók szempontja szerint – „kedvezően” változott. 1959 nyarára az összes őrizetes mintegy 40%-a tartozott „osztályidegen” kategóriába, ami felülmúlta az előző évi arányt. Egyes politikai nyomozók azonban továbbra sem tartották „realizálásnak” a megelőző figyelmeztetést, a leválasztást és a bomlasztást. Így aztán még mindig előfordult bűncselekmény hiányában történő szabadlábra helyezés, ami azért történhetett meg, mivel nem ellenőrizték az ügynökjelentések tartalmát. Előfordult, hogy két éven keresztül tartották – háložati személy jelentése alapján – nyomozás alatt egy „csendőrlányát”, akiről aztán kiderült, hogy az apja sosem volt csendőrlány, hanem falusi szabó. Ezért javaslat született, hogy az MSZMP-alapszervek vezetőségei kezdeményezzenek bizonyos ügyek lezárásakor pártcsoport-megbeszéléseket, ahol az adott ügy tapasztalatait megvitathatják, és esetleg az agitációs munkában ezeket a tapasztalatokat felhasználhatják.³³ 1960 első felében létrehoztak az osztályon egy Módszertani Bizottságot, mely az állomány szakmai képzésének megszervezését végezte.³⁴

1960-ra a vizsgálati szerveknél újabb szempontok is előtérbe kerültek, mint például az, hogy az illető a bűncselekményét november 4-e előtt vagy azután követte-e el. Az MSZMP belső reakció elleni harc kérdéseiről hozott PB-határozata értelmében az „ellenforradalom” ideje alatti botlásokat ekkorra már kevésbé kellett üldözni.³⁵ Ugyanakkor a párt politikájának „liberális” irányát a politikai

³¹ BFL XXXV (29) 1960/c/2. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Nyomozó Főosztály pártvégrehajtó bizottságának 1960. április 19-i üléséről.

³² BFL XXXV (29) 1960/c/2. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Nyomozó Főosztály pártvégrehajtó bizottságának 1960. április 19-i üléséről.

³³ BFL XXXV (29) 1960/c/2. ö. e. Jelentés az MSZMP büntetőpolitikája egyes kérdéseiről hozott párthatározat végrehajtásáról, s ezzel kapcsolatban a pártszervezetek munkájáról, 1959. június 12.

³⁴ ÁBTL 1.6. 68-3557660. Jelentés a II/8. Osztály 1960. első félévi munkájáról, 1960. július 16.

³⁵ MNL OL 288. f. 5/188. ö. e. Jelentés a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről, 1960. június 21.

rendőrség állományának nagy része nehezen értette meg, mégpedig azt, hogy az MSZMP vezetése a kegyetlen megtorlás helyett egyre inkább a „finomabb” módszerekkel történő hatalomgyakorlás útjára lépett.

1959–60-ra a megtorlások legvéresebb szakasza lezárult ugyan, és bár 1958-ban és 1959-ben több kivégzést hajtottak végre, mint az előző évben (1959-ban a Thököly úti felkelők ügyében egyszerre 12 halálos ítélet született), elővették az egykori csendőröket, az újvidéki vérengzés résztvevőit is, 1960-ban pedig a katolikus egyház elleni hajtóvadászat teljesedett ki.³⁶ Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a megtorlás és terror, a párt által kialakított büntetőpolitika nem egyszerűen bosszúszomjából fakadt, hanem nagyon is racionális döntések eredménye volt. A bosszú alsóbb szinteken jelentkezhetett, mely éppen a büntetőpolitika elveinek érvényesülését akadályozhatta.

A megtorlás arcai

Mint a bevezetőben már említettem, az alább közölt rövid életutak szereplőinek kiválogatása bevallottan önkényes, a csoport összeállításának egyetlen szempontja volt, mégpedig az, hogy az illető a forradalom leverését követően a BM Vizsgálati Osztályán teljesített szolgálatot. Mivel az osztály állományára vonatkozó pontos létszám adatok csak töredékesen állnak rendelkezésünkre (Papp István kutatásaiból annyit tudunk, hogy 1956. decemberi adatok szerint 67 fő alkotta a Vizsgálati Osztályt)³⁷, valamint a fellelhető források esetlegessége, szűkössége miatt sem lehet célunk a teljes garnitúra ábrázolása, ezért itt most csak néhány jellemzőnek vélt életrajz bemutatására tudok vállalkozni, így elemzésem is csak ezen tények szem előtt tartásával értelmezhető.³⁸

A vizsgálataim során feltárt életrajzok, karrierutak forrása az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött úgynevezett fogyatéki anyag volt, azok a személyi akták, amelyekben minden belügyi dolgozó személyi adatait, karrierútjának állomásait, rendfokozatát, beosztási helyének változását, parancsnokai által rendszeres időközönként készített minősítését, önéletrajzát, fotóját tartalmazták. Ezekből a dokumentumokból tudunk képet alkotni a Vizsgálati Osztály beosztotti állományának szociológiai ismérveiről, származásukról, képzettségükről, a második világháború előtti, alatti magatartásukról, „mozgalmi” múltjukról, illetve a polgári életben betöltött szerepükről. Ezekon kívül viszonylag pontos adatokat találhatunk az előmenetelről, a rendfokozatban történő előrehaladásról,

³⁶ ÁBTL 1.6. 23. d. Beszámoló az 1958. évben végzett munkáról, 1959. január 15. Az 1956-os forradalom utáni megtorlásban való aktív részvétel mellett a Vizsgálati Osztály 1958-ben elkezdte a volt horthysta erőszakos szervek tagjai által elkövetett háborús és népellenes bűntettek kivizsgálását is, így januárban már 60 őrizetbe vétel történt.

³⁷ Papp, i. m. 220.

³⁸ Az eddig feldolgozott mintegy 40 fő életútját, karrierjének állomásait lásd a Nemzeti Emlékezet Bizottságának honlapján. Kommunista hatalombirtokosok. Vizsgálótisztek. <https://www.neb.hu/hu/vizsgalotisztek> (utolsó letöltés: 2016. november 30.)

illetve a beosztási helyek változásairól is. A kitüntetések felsorolása is számos információt rejt, bizonyos szempontból meghatározzák az adott személy „súlyát”, elismertségét, politikai és társadalmi státuszát is.

Antal Ferenc (1926, Budapest) eredeti foglalkozása villamoskalauz volt, a kereskedelmi érettségi után került a BM állományába, ahol 1948 és 1972 között teljesített szolgálatot. 1948 és 1952 között személyzeti területen, majd 1958-ig a büntetés-végrehajtásnál dolgozott operatív elhárító tisztként. 1957 és 1958 között alosztályvezető volt, majd fegyelmivel leváltották, és átkerült a II/8-b alosztályra vizsgálónak. 1956. október 23. és 29. között a Budapesti Megyei Börtön (Markó utca) operatív csoportjában teljesített szolgálatot, majd október 30-án a Jászai Mari téri épületben volt. Október 31-én a felkelők a lakásán elfogták, és a Kilián-laktanyában tartották őrizetben november 3-ig, majd a Gyűjtőfogházba szállították, ahonnan hazaengedték. November 10-én jelentkezett szolgálattételre. Egy 1964-ben készített minősítés szerint: „A kihallgatások során feltett kérdései logikusak és rendszerezettek. Fejlődött taktikai képessége is, és esetenként helyes operatív kombinációkat dolgozott ki és alkalmazott.” A megtorlás ideje alatt – többek közt – az alábbi ügyek vizsgálatát végezte: Rónai Lajos és társai, Váradi Lajos és társai, a XII. kerületi forradalmárok (Déli pályaudvari fegyveres csoport) ügye. A dicséretes, kitüntetések, jutalmak mellett több alkalommal is kapott fenytést felületes, hanyag munkavégzésért, vezetőjének félretájékoztatásáért, illetve önkényes eltávozásért. Egészségügyi okokra hivatkozva maga kérte nyugállományba helyezését 1972-ben. 1963–1964-ben az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar II. évfolyamát látogatta.³⁹

Berta Sándor, dr. (1930, Hódmezővásárhely) volt asztalos hivatalos belügyi szolgálati viszonya 1950 nyarától datálódik. Előbb vidéken, a zalaegerszegi Politikai Osztályon volt nyomozó, majd a közlekedési elhárításnál a Vizsgálati Alosztályon dolgozott. 1956. október 23. és 30. között a BM épületében, majd november 9-ig Ócsán, az ott állomásozó szovjet csapatoknál tartózkodott, később szolgálatra jelentkezett a Vizsgálati Osztályon. 1958-as minősítése szerint: „A rábízott szakmai munkát szorgalmasan végzi. Kérdései célratorőek, logikusak, elfogadható jelentéseket és jegyzőkönyveket készít. Esetenként azonban előfordul, hogy a jelentéseket felületesen készíti el. Az egyes ügyekben a legcélszerűbb vizsgálati intézkedéseket igyekszik megtenni a munka eredményessége érdekében, azonban kombinatív képessége még nem elég fejlett. Mint tapasztalt, hosszú ideje e területen dolgozó vizsgálótisztől elvárjuk, hogy sokkal merészebben alkalmazzon kombinációkat és többször is alkalmazza a kombinációkat.” 1968-ban dorgálás pártbüntetésben részesült párttaghoz méltatlan magatartása miatt, majd az 1971-es átszervezéskor fővizsgálóból vizsgálóvá minősítették át. 1975-ben ismét kinevezték fővizsgálónak, de végül egészségügyi problémák miatt 1975-ben kérte nyugdíjazását. A megtorlás során – többek között – az alábbi ügyek vizsgálatában

³⁹ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 0047. Antal Ferenc.

vett részt: Tarnóczy Lóránd ügye, Válóczy István ügye, Kincses József ügye, Valachi Pál ügye.⁴⁰

Burka Ignác (1930, Alattyán) egykori normaszámoló 1951 és 1952 között a Határőrségnél teljesített szolgálatot, majd – kis megszakítással – a politikai rendőrség kémelhárító vizsgálati részlegénél dolgozott egész későbbi karrierje során, előbb mint vizsgáló, aztán fővizsgáló, majd mint instruktor. 1956. október 23. és október 30. között a Dzerzsinszkij operatív iskolán, valamint a BM Roosevelt téri épületében tartózkodott. Közben fegyveres akciókban is részt vett, október 27–28-án a Csepeli Rendőrkapitányság épületének visszafoglalásánál is harcolt. Később a lakásán, valamint a XIII. kerületi Rendőrkapitányságon volt, majd letartóztatták a forradalmárok. November 4-én szabadult, ekkortól ismét a BM Roosevelt téri épületében, majd a Vizsgálati Osztályon tartózkodott és a letartóztatott forradalmárok kihallgatását végezte. 1958-ban készített jellemzés szerint: „Szakmai felkészültsége jó. A vizsgálati munka végzéséhez több éves tapasztalata van. Munkáját az ellenforradalom utáni időszakban is a szívósság, módszeresség és alaposág jellemzi. 1957-ben több komolyabb ellenforradalmi szervezkedési ügy felszámolásában való részvétele miatt dicséretben és pénzjutalomban is részesült. Szorgalmával bonyolultabb ügyekben is eredményeket ér el.” 1964-ben az ELTE Állam-és Jogtudományi Kar III. évfolyamára járt. 1981-ben helyezték nyugállományba. A megtorlás során – többek között – az alábbi ügyek vizsgálatában vett részt: Péch Géza és társai, Nickelsburg László és társai, Angyal István és társai, Németh János és társai, Lányi János és társai.⁴¹

Dr. Csongrádi József (1929, Galgaguta) segédmunkás, 1950 januárjában jelentkezett az Államvédelmi Hatóság állományába, ahol előbb a Belső Karhatalomnál, majd a Személyzeti Főosztály Fegyelmi Osztályán teljesített szolgálatot, mint fegyelmi előadó. 1956 nyarán a Személyzeti Nyilvántartóba került. 1956. október 23. és 30. között a BM József Attila utcai épületében, majd a lakásán tartózkodott. November 1. és 6. között a felkelők elfogták, letartóztatták, majd november 7-től 1957. február elejéig a Budapesti Forradalmi Karhatalmi Ezredben szolgált. Ezután került Vizsgálati Osztályra. 1958-ban készített minősítése szerint: „Igen nagy szorgalommal és tanulni akarással kezdett dolgozni és rövid idő alatt önálló ügyeket kapott. Több csoportos jelentősebb ellenforradalmi ügyben folytatott vizsgálatot általában jó eredménnyel. [...] Előfordult ugyan munkájában, hogy az operatív tapasztalat és kellő körültekintés hiányában egy alkalommal javaslatára letartóztattunk egy ártatlan személyt. Ezzel kapcsolatos hibáját belátta és ezt követően ilyen durva hiányosság nem fordult elő többet munkájában.” Két évvel később pedig ezt írták róla: „Bonyolultabb egyéni és csoportos ügyekben egyaránt gyorsan megtalálja a lényegét. Főleg az ellenforradalmi, de más ügyekben is »rámenősen« dolgozott. Erre példa Takács Géza és társai ügye, melyben

⁴⁰ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 8078 Berta Sándor, dr.

⁴¹ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 8527 Burka Ignác.

korábban a Budapesti Rendőr-főkapitányság beosztottai dolgoztak eredménytelenül. Csongrádi elvtárs a politikai bűncselekményen túlmenően számos köztörvényes bűncselekményt is felderített és aprólékosan bizonyított. Fel kell azonban hívnunk Csongrádi elvtárs figyelmét arra, hogy egy-két esetben »túl rámenős« volt, amikor is szembesítéseken szabadrúdon terhelte nyilvánított személy vagy tanú előtt is kissé hangoskodott.” A megtorlás során Galgóczi Zoltán és társai, Cseh Ferenc, Mészáros János, Kálmán Ferenc, Szolyár Józsefné, Mayer Antal, Kónya Péter, Csóli Imre, Dékány Miklós, és Pataki János ügyében nyomozott, valamint a budakeszi forradalmárok (Grózinger Károly és társai) vizsgálatában vett részt.⁴²

Engedi László (1930, Makó) pályamunkás, 1949-ben önként jelentkezett a rendőrségbe, és 1950 elején vonult be az ÁVH II. karhatalmi századához, majd Kistarcsára helyezték őrszolgálatra. 1951 februárjában az ÁVH VI/2-a (Házifogda) alosztályára helyezték, majd a Conti utcai börtönben fogolyörként teljesített szolgálatot. 1952-ben elvégzett egy vizsgáloi tanfolyamot, majd ezt követően került a Vizsgálati Főosztályra. 1956. október 23. és 30. között a Vizsgálati Osztályon tartózkodott, majd elutazott a szüleihez Makóra, ahonnan a felkelők elhurcolták és a Szegedi Országos Börtönben tartották fogva november 5-ig. Ezután pár napig a Szegeden állomásozó szovjet csapatoknál tartózkodott, majd visszatért a szüleihez. November 28-án foglalta el ismét a szolgálati helyét Budapesten. 1958-ban készített minősítése szerint: „Engedi elvtárs az ellenforradalom alatt és azt követően politikailag szilárd volt. Ez kifejezésre jutott nála abban is, hogy igen harcosan folytatta az ellenforradalmárok ügyeinek vizsgálatát. [...] Az ellenforradalom után több jelentős ellenforradalmi ügyben dolgozott igen jó eredménnyel. Különösen jó eredményt ért el a Budapesti Pártbizottság elleni támadók ügyének vizsgálatában.” A megtorlás során – többek között – az alábbi ügyek vizsgálatában vett részt: Péch Géza és társai ügy, Varga András ügye, Prókai András ügye, Somlai István ügye, Jankó Piroska ügye, Bakonyi (Blum) József ügye, Tőreki Gábor ügye, Bujdosó József ügye, Izsák Sándor és társai ügye. A 60-as években az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán végzett.⁴³

Fazekas József (1917, Pilis) asztalossegéd, 1954-ben került a Belügyminisztériumba, a politikai rendőrség egyházügyi alosztályának volt a helyettes vezetője, majd az ideológiai és kulturális alosztály vezetője lett. 1956 januárjában kezdte meg a kétéves Dzszerzsinszkij operatív tiszti iskolát, de a forradalom kitörése megakadályozta, hogy befejezze azt. 1956. október 23. és 30. között a BM József Attila utcai épületében tartózkodott, majd egy lakásban bujkált november 7-ig, s ezután jelentkezett a karhatalomba, az Első Forradalmi Karhatalmi Ezred 3. századában szolgált, majd innen került 1957. február letelején a Vizsgálati Osztályra. 1958-ban készített minősítése szerint: „Az operatív munkában szerzett

⁴² ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 7115 Csongrádi József, dr.

⁴³ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 11927 Engedi László.

tapasztalatait jól és helyesen felhasználta a vizsgálati munka során. Különösen a Péterfi Sándor utcai kórházi ellenforradalmi szervezkedés ügyében és a XVII. kerületi ellenforradalmi szervezkedés ügyében dolgozott eredményesen. Értelmes, gyors felfogású, bonyolultabb ügyekben hamar kiismeri magát és világosan látja a vizsgálat irányát. A törvényességet betartotta, harcolt a törvényesség vizsgálati munkában való betartásáért. Célravezető kihallgatásokat folytat, politikus jegyzőkönyveket, elfogadható jelentéseket készít.” 1967-ben a BM Főügyeleti Osztályra került, és egy évvel később kinevezték ennek az osztálynak a vezetőjévé, 1969-ben lefolytatott fegyelmi eljárást követően nyugállományba helyezték. A megtorlás során – többek között – az alábbi ügyek vizsgálatában vett részt: Kocsis Nándor és társai, Futó János és társai (Magori Mária) ügye, Péch Géza és társai (Atzél Endre, Békési Béla, Böjthe Lajos, Szy Zoltán, Tarnóczy Lóránd) ügye, Juhász István ügye, Váradi Lajos és társai ügye, özv. Gyürky Endréné ügye, dr. Töttösy Béla ügye, XVII. kerületi Nemzeti Bizottság ügye.⁴⁴

Gyarmati Pál, dr. (1930, Jánosháza) ötvös, 1949-ben jelentkezett a Belső Karhatalomba, előbb vidéken teljesített szolgálatot, majd 1951-től a BM Első Karhatalmi Ezredéhez került Budapestre. A Belső Karhatalmon belül előbb a Tiszthelyettesi Iskolán, majd a Szervezési Osztályon szolgált, illetve a Fegyelmi Csoport vezetője volt. 1955 decemberében lett áthelyezve – saját kérelmére – a Közlekedési Elhárító Főosztály Vizsgálati Alosztályára, mint vizsgáló. 1956. október 23. október 30. között a BM Közlekedési Elhárító Főosztály Személynök utcai épületében teljesített szolgálatot. Fegyveres akciókban is részt vett. Október 30-án csatlakozott a Mária Valéria telepen állomásozó szovjet csapatokhoz. Innen Ócsára, majd Alsónémedire szállították, s november 6-án tért vissza a fővárosba a szovjet csapatokkal. Ekkortól a Kilián-laktanyában, illetve a Kossuth Akadémián az elfogott forradalmárok kihallgatását végezte. November 12-én jelentkezett szolgálatra a Vizsgálati Osztályon. 1960-ban készített minősítése szerint: „Általában eredményesen alkalmazza a vonatkozó párthatározatokat, bár e vonatkozásban továbbra is arra kell törekednie, hogy politikai elméleti tudását helyesen kapcsolja össze a gyakorlati munkával. Ugyanis esetenként előfordult, hogy egyes konkrét ügyeket nem értékelt politikailag helyesen és a kapott bírálatot is kétkedve fogadta.” 1958-ban az Állam- és Jogtudományi Kart végezte el. 1986-ban került nyugállományba. A megtorlás során – többek között – az alábbi ügyek vizsgálatát végezte: Balogh József és társai, Fenyves Lajos ügye, Huba Géza és társai, Mezei Győző ügye, Herczeg Benjámín és társai (Koltai Lajos) ügye.⁴⁵

Kacsanovszky András (1929, Hete) községi írnok, 1949 márciusában jelentkezett a Belügyminisztérium állományába, előbb a Belső Karhatalomnál, majd 1950 és 1953 között a Pártórségnél teljesített szolgálatot. Ezután alosztályvezető a BM XI. Osztályán, később fővizsgáló a BM VII. Főosztály Vizsgálati Alosztályán.

⁴⁴ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 1315 Fazekas József.

⁴⁵ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 12124 Gyarmati Pál, dr.

1956. október 23. és október 30. között a BM Balassi Bálint utcai épületét védte, november 4-ig Tökölön, aztán az ócsai szovjet csapatoknál volt, ahol az elfogott forradalmárok kihallgatását végezte. November 7. után jelentkezett a XIII. kerületi karhatalomba, ahol december 31-ig teljesített szolgálatot. Fegyveres akciókban is részt vett. 1957 januárjában került a BRFK Politikai Nyomozó Osztályára a Vizsgálati Alosztályra, ekkortól fővizsgáló. 1958-ban készített minősítése szerint: „Eredményesen dolgozott több ellenforradalmi szervezkedési ügyben, kisebb vizsgálati csoportot is vezetett.” Két évvel később pedig ezt írja a minősítést készítő parancsnoka: „Kacsanovszky elvtárs korábban, rövid ideig a cső. nyomozók ügyében dolgozott, mint vonalvezető. Az utóbbi időben ellenforradalmi ügyekben dolgozott. Szakmai munkáját igyekezett elvégezni és a rábízott feladatokat megoldotta. Munkájának színvonala átlagos, kiemelkedő teljesítményei nem voltak.” 1962-ben – többszöri fenytés, megrovás után – áthelyezéssel szerelték le, a Központi Atomfizika Kutató Intézetben lett rendész. A megtorlás során – többek között – az alábbi ügyek vizsgálatában vett részt: Sántha László és társai, Bocsák Antal ügye, Gyöngyösi Lajos ügye.⁴⁶

Lukács Sándor, dr. (1910, Budapest) géplakatossegéd, 1951 januárja óta dolgozott a Belügyminisztériumban, 1955 januárjáig a BM Büntetésvégrehajtás Parancsnokságán volt csoportvezető, 1956 szeptemberétől külföldön rejtjelezőként szolgált. Hazajövele után – a forradalom ideje alatt Svájcban teljesített szolgálatot – a BM Vizsgálati Osztályán folytatta munkáját. 1958 márciusától ismét rejtjelezőként dolgozott a II/12 Osztály állományában. Az 1959-ben elkészített minősítése szerint a vizsgálati munkáját az alábbiak szerint végezte: „Annak ellenére, hogy operatív iskolát és vizsgáloi tanfolyamot nem végzett, gyorsan elsajátította a vizsgálati munkát. Mindenek előtt szorgalmával tűnt ki. [...] Igen harcos kihallgatásokat végez, politikailag helyes értékelései is visszatükröződtek jegyzőkönyveiben. A letartóztatottakat és tanúkat igen alaposan és részletesen hallgatta ki. Előfordult azonban, hogy a tanúkat nem priorálta és ezért kihallgatott olyan személyt is, akit nem lett volna szabad. Kérdései a jegyzőkönyvekben logikusak, azonban néha igen hosszú kérdéseket tesz fel. Jelentéseiben minden apró lényegtelen kérdést bele akart sűríteni. Komoly hiányosság részéről, hogy ha több őrizetese van, munkáját nem tudja kellőképpen megszervezni, a letartóztatottak anyagait összekeveri.” 1960-ban átkerült a hírszerzéshez, 1965-ben innen ment nyugdíjba. A megtorlás során – többek között – az alábbi ügyek vizsgálatát végezte: Ruzicska Irma ügye, Ivánkay Gábor ügye, dr. Szilvási Sándor ügye, Kőszeg Ferenc és társai.⁴⁷

Madon Sándor, dr. (1919, Budapest) autószerelő-segéd, 1948 szeptemberében került a Belügyminisztérium állományába, ekkor rendezték állampolgárságát, előtte lengyel állampolgár volt. Az ÁVH Kormányórságánál, majd a XI. kerületi

⁴⁶ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyaszték 2408 Kacsanovszky András.

⁴⁷ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyaszték 3465 Lukács Sándor, dr.

Rendőrkapitányságon teljesített szolgálatot. 1956. október 23. és 29. között a szolgálati helyén, a XI. kerületi Rendőrkapitányságon tartózkodott, majd a BRFK épületébe ment, ezután november 13-ig bujkált. November közepétől ismét a BRFK épületében tartózkodott, megkezdte a szolgálatot. 1958-ban elkészült minősítés szerint: „A kémelhárító alosztályra kerülése előtt részben az ipari alosztály, részben a belső reakció vonalán ellenforradalmi csoportok feldolgozásában vett részt. Hosszabb ideig vezényelve volt az újpesti ellenforradalmárok ügyének vizsgálati részéhez, itten jó munkájáért dicséretben és pénzjutalomban részesült. A későbbiekben – az V. alosztály keretében – sikerrel folytatta több személy ellenforradalmi tevékenységének dokumentálását, ennek eredményeképpen az illetők letartóztatásba kerültek.” A megtorlás során Kósa Pál és társai ügyének vizsgálatában vett részt. 1961-ben végezte el az ELTE Állam- és Jogtudományi Karát.⁴⁸

Orosz Balázs, dr. (1927, Sajóvámos) gépkocsivezető, 1956. október 23. és október 29. között a BM Roosevelttéri épületében tartózkodott, majd november 2-ig a lakásán volt. Ezután őrizetbe vették a felkelők, a BRFK épületében tartották fogva, de november 4-én már ismét szabad volt. November 7-től 1957. január 31-ig az újpesti karhatalomban teljesített szolgálatot, majd az Országos Börtönben megalakuló Vizsgálati Osztályra került. 1960-ban készített minősítése szerint: „Mint vizsgáló rövid idő alatt eredményes, és kulturált munkastílust tudott kialakítani. jegyzőkönyvei összefüggőek, jelentései megbízhatóak. Jó fogalmazási készséggel rendelkezik. Vitakészsége fejlett. Munkája folyamatos.” A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen 1964-ben szerzett doktori címet. Ekkor a kémelhárításhoz került, az idegenforgalom (IBUSZ) területére helyezték. 1987-ben a rendőrség saját halottjának nyilvánította, és katonai tiszteletadás mellett temették el. A megtorlás során – többek között – az alábbi ügyek vizsgálatát végezte: dr. Zsigmond Gyula és társai, II. Rákóczi Ferenc katonai középiskolások ügye, Nagy Imre és társai (Kopácsi Sándor) ügye, Ruzsinszky Antal ügye, Halász Istvánné és társai, Váradi Lajos és társai, Sebestyén Béla ügye.⁴⁹

Simon András (1931, Nyírmada) 1952-ben került a politikai rendőrség állományába, az Államvédelmi Hatósághoz önként jelentkezett felvételre. Kezdetben a katonai elhárításnál teljesített szolgálatot. 1956. október 23. és október 30. között Szabadszálláson tartózkodott, majd Cegléden a felkelők letartóztatták. November 4-én szabadult, 1957 februárjáig a ceglédi tüzér hadosztály állományában teljesített szolgálatot, ezután került a Vizsgálati Osztályra, majd 1959-ben a BM Kémelhárító Vizsgálati Alosztályra. 1960-ban parancsnoka az alábbi minősítést írta róla: „Munkáját tárgyilagosan végezte, törekedett arra, hogy az egyes személyek által elkövetett bűncselekményt teljes egészében felderítse, azt megfelelő módon bizonyítsa. Igen eredményes munkát végzett pl. Oláh Jenő és társai bűnügyében, nem az ő munkáján múltott, hogy az ügyet szélesebb körben nem lehetett

⁴⁸ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 6541 Madon Sándor, dr.

⁴⁹ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 10467 Orosz Balázs, dr.

feldolgozni. [...] Munkáját pártunk büntetőpolitikájának szellemében, a szocialista törvényesség szem előtt tartása mellett végezte. Nem volt tapasztalható, hogy a tömegkapcsolatot megsértette volna.” 1971-ben hunyt el, a Belügyminisztérium saját halottjának tekintette. A megtorlás során – többek között – az alábbi ügyek vizsgálatában vett részt: Pércsi Lajos őrnagy és társai ügye, Strausz Károly ügye, Nemes Sándor ügye, Nagy Géza ügye.⁵⁰

Szverle Péter, dr. (1930, Orosháza) tisztviselő, 1951-től teljesített szolgálatot a Belügyminisztérium állományában, a Belső Karhatalomnál volt, majd 1955-ben elkezdte a BM Idegen Nyelvi Főiskoláját, de a forradalom kitörése megakadályozta, hogy be tudja fejezni az iskolát. 1956. október 23. és 26. között a Dzszerzsinszkij tiszti iskolában tartózkodott, majd október 30-ig a XI. kerületi pártbizottságon volt. Ezután a lakására ment, s decembertől a BM Forradalmi Karhatalmi Ezred állományában teljesített szolgálatot. Fegyveresen vett részt a forradalom leverésében, majd 1957 februárjában átvezényelték a Vizsgálati Osztályra. Egy 1958-ban készített minősítése értelmében: „Az ügyek vizsgálatánál következetes, szívós a munkában. Magatartása az őrizetessekkel szemben osztályharcos. kihallgatási módszerében még vannak hibák. Az egyes őrizetessek személyi tulajdonságait, gyenge vagy erős pontjait nem eléggé igyekszik megismerni. Így az őrizetessek kihallgatásánál részéről alkalmazott taktika, vizsgálói magatartás bizonyos fokig mechanikus.” A két évvel később készített jellemzése szerint: „A közelmúltig zömében ellenforradalmi ügyekben dolgozott. Ezen ügyek vizsgálatánál széleskörű ismeretséget szerzett Budapest különböző területén tevékenykedő ellenforradalmi csoportokról. Igen eredményes munkát végzett több ügy feldolgozásában. Példaként lehet megemlíteni Baka Lajos és társai, valamint ehhez kapcsolódó Strausz Károly és társai ügy vizsgálatánál. Ezen munkájáért jutalomban is részesült. A kihallgatás módszereiben is fejlődött, de esetenként szükségtelen merevség, bizonyos sablonosság még mindég tapasztalható a módszerek alkalmazásánál. Több esetben előfordult, hogy a gyanúsított kihallgatásáról, még az első kihallgatásról sem vett fel jegyzőkönyvet. Ezzel kapcsolatban az a szemlélete, csak akkor veszi fel a vallomást jegyzőkönyvbe, ha a feltett kérdésekre az őrizetes olyan vallomást tesz, amely beismerő. Ily módon végzett kihallgatás lényegileg törvénytörő. Az ezzel kapcsolatos bírálatot nem igen fogadta el. Ismeri Pártunk büntetőpolitikáját, azonban a végrehajtását nehezen fogadja el, problémázik ezzel kapcsolatban.” 1964-ben benyújtotta leszerelési kérelmét, a polgári életben könyvvizsgálóként kívánt elhelyezkedni. A megtorlás során – többek között – az alábbi ügyek vizsgálatában vett részt: Wittner Mária és társai, Királyhegyi Kálmán ügye, XX. kerületi forradalmárok (Baka Lajos, Strausz Károly) ügye, Fejes Sándor ügye, Angyal István és társai, Szabó Pál és társai.⁵¹

⁵⁰ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 4899 Simon András.

⁵¹ ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 5559 Szverle Péter, dr.

A bemutatott 13 rövid hivatali pályakép sajnos csak felvillantani tudja azoknak a személyeknek a társadalomtörténeti háttérét, azt a közeget, amelyben a sokszor halálos ítéletekkel végződő tárgyalások dokumentumai, a kihallgatási és szembesítési jegyzőkönyvek és egyéb „bizonyítékok” megszülettek, de bizonyos következtetések levonására alkalmasnak látszanak.

A Vizsgálati Osztály beosztotti állományának jellemzői

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a Vizsgálati Osztály állományának túlnyomó többsége szegényparaszt vagy munkásszármazású, vidéki gyökerekkel rendelkező, alacsony társadalmi státuszban élő szülők leszármazottai voltak, akik a második világháborút követően, fiatalemberként kerültek közvetlenül a BM kötelékébe. Általában a kommunista párt ajánlására kerültek a Belügyminisztérium vagy az ÁVO/ÁVH állományába, vagy az 1944 végén, 1945 elején megszerveződő (demokratikus) rendőrség szolgálatába kerülve, a legalsó rendfokozattól (próbarendőr, tizedes) lépegettek egyre feljebb és feljebb, gyakran egy év alatt több rendfokozattal is előrébb. A 20-as évek közepén, végén született fiatalemberek az 50-es évek elejére már pár éves belügyi múlttal és iskolával (tipikusan a Dzerzsinszkij operatív iskolát végeztették velük, esetleg egy szovjetunióbeli operatív iskola is szóba jöhetett) a hátuk mögött már viszonylag fontos beosztásokat tölthettek be, csoportvezetők, alosztályvezetők, osztályvezetők lettek. A polgári életben megszerzett iskoláik rendkívül hiányosak voltak, 4-6 elemi, talán pár év polgári elvégzését, nagy ritkán az érettségit tudták megjelölni a jelentkezéskor. Sokan képzés nélkül, segédmunkásként vagy cselédként, kubikosként dolgoztak, illetve néhányan iparos végzettséget (bőröndkészítő, lakatos, vasesztergályos, bányász stb.) szereztek. Elvértve találkoztunk felsőfokú tanulmányt éppen végző vizsgálotisztekkel is, akik közül ekkor szinte mindenki jogi iskolát végzett. Az 1945 előtti munkásmozgalomhoz vagy antifasiszta ellenálláshoz – koruk miatt sem – nem sokan tudtak kötődést felmutatni, csupán néhány idősebb személy rendelkezett illegalitásban szerzett tapasztalattal.

Rendkívül fontos részei ezeknek a személyi aktáknak azok a pár mondatos bejegyzések, amelyek arra vonatkoznak, hogy az illető az „ellenforradalom” ideje alatt hol tartózkodott, mit csinált, részt vett-e esetleg a fegyveres harcokban, és így tovább. Természetesen ezen „önvallomások” hitelessége megkérdőjelezhető, hiszen utólag, bemondásra, viszonylag kevés kontroll mellett nyilatkozhattak, és – érthető módon – mindenki igyekezett magát a lehető legjobb színben feltüntetni. Ezek szerint: az államvédelmisek 1956. október 30-ig általában a szolgálati helyükön tartózkodtak, majd vagy hazamentek, vagy ismerőseiknél bujkáltak, később a szovjet csapatokhoz csatlakoztak és velük együtt harcolva jöttek vissza Tökölről vagy éppen Ócsáról. Többük a felkelők fogságába is került. Miután a szovjet csapatok segítségével visszakerültek a fővárosba, sokuk belépett a karhatalomba

és december közepéig mint karhatalmista vett részt a szovjet csapatokkal együtt a felkelők letartóztatásában, a fegyveres leszámolásban. Az ezekben a kvázi visszaemlékezésekben feltűnő elemek, egyfajta „vándormotívumként” megjelennek az önéletrajzokban, sőt a – rendszeres időközönként a parancsnokaik által készített – minősítésekben is. Ezekben találkozhatunk olyan utalásokkal is, amelyek az adott vizsgálótiszt munkamódszerére, habitusára, esetlegesen az erőszakos kihallgatási módszereire vonatkoztak.

A parancsnokok által készített minősítések bepillantást engednek a politikai rendőrség, illetve a politikai rendőrség vezetői által megfogalmazott elvárásokba, abba a szemléletmódba, amely alapján szelektálták (kinevezték, leváltották, iskolára küldték stb.) a beosztottaikat. Eszerint egy jó vizsgálótiszt folyamatosan fejlődik, a párt politikája szerint dolgozik, nem „egyénieskedik”, a szakmai munkáját lelkiismeretesen látja el, s e mellett aktívan részt vesz a pártéletben is. Munkájának a családi életét is alárendeli, túlórázik, ha kell. Érdemes megjegyezni, hogy a legtöbb probléma nem is a szakmai kérdések körül adódott, hanem egyéb (magánéleti problémák, iszákosság, erkölcstelen életvitel, garázdaság, verekedés), a szocialista erkölcsbe ütköző cselekedetek körül. Ezek voltak azok a legjellemzőbb problémák, amelyek rendszeresen előfordultak egy-egy beosztott minősítésében.

Természetesen találkozhatunk olyan vizsgálótiszttel, aki önként lépett ki a belügyi kötelékből, és olyannal is, akit leváltottak és a civil életben helyeztek el. Miután az illető – a BM segítségével – kikerült a polgári életbe és elhelyezkedett, a belügyi aktájába még az első, második polgári munkahelyéről való minősítését is lefűzték a belügyi ajánlása mellé.

Mások nyugdíjazásukig a politikai rendőrségen maradtak, és jellemzően 4-8 szervezeti egységnél fordultak meg az évtizedek során, de olyanra is bőven akad példa, hogy valaki végig a Vizsgálati Osztály állományában maradt. A munka mellett szinte mindenki, aki innen ment nyugdíjba, elvégezte legalább a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemet vagy a jogi kart. A kitüntetések is szépen gyarapodtak az évek során, az ötévente adományozott Szolgálati Érdemérem mellett sokuk 5-6 egyéb kitüntetést tudhatott a magáénak.

Vizsgálataim során én is arra a – Papp István kiváló tanulmányában már megállapított – eredményre jutottam, hogy a Vizsgálati Osztályon 1957 és 1962 között a régi államvédelmi állomány döntő mértékben képviseltette magát. Ahogy Papp megállapította, a kilenc vezető közül 1957-ben nyolcan, míg 1962-ben hatan szolgáltak az 1956 előtti államvédelem kötelékében. Míg az 1957-ben hivatalban lévők közül heten, addig öt évvel később már csak hárman voltak olyanok, akik a forradalom előtti politikai rendőrségnél vezető beosztásban, legalább osztályvezető-helyettesként teljesítettek szolgálatot. Az igazi nagy változást azonban 1962 augusztusában a politikai rendőrség nagy szervezeti átalakulása és a régi államvédelmi állomány számos tagjának elbocsátása hozta meg: a régi vezetők

közül Barkóczi Pál, Barna Péter, Béres Andor, Halustyik Mihály, Harsányi Zoltán és Mérő Károly szerelt le és végleg búcsút intett az állambiztonsági karriernek. Ekkorra lezajlottak a sokszor rohammunkában folyó 1956-os perek és az ezekhez kapcsolódó vizsgálati eljárások. Ez fokozatosan lehetővé tette a politikai rendőrség és ezzel együtt a Vizsgálati Osztály befolyásának visszaszorítását, mely egy látványos személyi váltással, Szalma József osztályvezető eltávolításával és a korabeli pártvezetéshez jóval közelebb álló Korom Mihály kinevezésével járt együtt. Ekkor szűnt meg a szabotázselhárító és a felügyeleti alosztály, csökkent a börtönelhárító alosztály ellenőrizte intézmények száma, és megszűnt az önálló nyomozó alosztály is. Mindezek a szervezeti változások az 1956 előtről örökölt struktúra egy részének óvatos lebontását jelentették.⁵²

Mint fentebb láthattuk, részben ugyanez volt tapasztalható a beosztotti állomány esetében is, szinte kizárólag a volt államvédelmis múlttal rendelkező, általában alacsonyabb társadalmi státusú családokból kerültek ki az állomány tagjai, akik – amennyiben belügyi karrierjük elég hosszúra nyúlt – annak vége felé jogi egyetemi végzettséget is szereztek. A hatvanas évek elejére a vezetők cseréjével (egyetlen alosztályvezetői poszt kivételével) sikerült megszakítani az 1956 előtti időszakkal való folytonosságot, hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez nem jelentette a teljes cezúrát, annál is inkább, mert – úgy tűnik – a beosztotti állomány kevésbé volt mobilis, akik 1956 és 1962 között egyszerű vizsgálóként dolgoztak, 1962 után nem ki, hanem a rendszeren belül, inkább felfelé törekedtek karrierjük építése során.

Összefoglaló

Dr. Zsolt Krauhulcsán (PhD), researcher, Research Department, Historical Archives of the Hungarian State Security

Faces of retaliation. The Staff of the Investigation Department of Political Investigation Main Department in the Ministry of the Interior, 1956–1962

The study analyses the organizational, social and political history of those staff members of the political police in the Investigation Department who played major roles in the preparations of retaliation trials. A detailed analysis of the career of two leaders, those of József Szalma and Mihály Korom is in the focus of the attention because they were leaders in the retaliation period. Their career is examined, however, in biographical, archontological and for the most part in political historical viewpoint. New consequences are drawn from their careers, but it should be emphasized that the topic needs further research. The study is a part of a research under process, therefore it could not be considered completed.

⁵² Papp i. m. 227.

SOMLAI KATALIN

Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet–Oral History Archivum,
az OHA vezetője

KETTŐS HATALOM A MEGSZÁLLÁS UTÁN: MUNKÁSTANÁCSOK ÉS FORRADALMI BIZOTTSÁGOK UTÓVÉDHARCAI MAGYARORSZÁGON 1956-BAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL BÉKÉS MEGYÉRE

Felvezetés

A „kettős hatalom”, azaz „dvojevlasztyije” kifejezést Pierre-Joseph Proudhon nyomán először Vlagyimir Iljics Lenin használta annak a hatalmi helyzetnek a leírására, amely az 1917. évi februári polgári demokratikus forradalom és II. Miklós cár lemondása után Oroszországban kialakult. Ekkor a többségében mensevikek és eszerek irányítása alatt működő választott tanácsok, másként a szovjetek, és a pártok által felállított Ideiglenes Kormány néhány hónapon át párhuzamosan gyakorolták a hatalmat és versenyeztek annak legitimitásáért. Lenin úgy látta, hogy ez a képlékeny, átmeneti helyzet egyedülálló alkalmat kínálhat a szovjetek számára arra, hogy megragadják a hatalmat. „Minden hatalmat a szovjeteknek!” – deklarálta áprilisi téziseiben, hogy az Ideiglenes Kormány népmozgalom és nem fegyveres felkelés révén történő megdöntése után egy új típusú, munkástanácsokra épülő államhatalmat hozhassanak majd létre.

Az anarchisták, más néven libertariánus szocialisták napjainkban is a kettős hatalomban egy olyan erőszakot nélkülöző stratégia lehetőségét látják, melynek révén fokozatosan ki lehet építeni a közvetlen demokrácia intézményeit, és azzal párhuzamosan elsorvasztani, majd teljesen felszámolni a kapitalista államhatalom struktúráit. Szemükben a részvételi demokrácia szervei a felszabadulás szinterei, új társadalmi formák laboratóriumai. Az alternatív intézmények egy olyan társadalmi hatalom forrásai, amelyek szükségszerűen szemben vagy legalábbis versenyben állnak a hegemon rendszerrel, és annak működési területeit veszélyeztetik. A hagyományos államhatalom ezért megpróbálja visszaszorítani őket. Az alternatív szervezetek azonban a kihívásokra hálózatuk bővítésével és fejlesztésével válaszolnak. Az állampolgári engedetlenségtől a fegyveres összecsapásig több eszközzel operálhatnak. Céljuk, hogy bebizonyítsák működőképességüket. A széleskörű társadalmi elfogadottság sikerük záloga. A tradicionális intézményi hatalom idővel belátja, hogy már nem képes az alternatív intézmények ellen fellépni, mert a társadalom elpártolt mellőle. Ennek a belátása mérsékelheti vagy megelőzheti a katonai összecsapást a két rivális hatalom között. A közvetlen demokrácia megteremtéséhez nincsen szükség egy forradalmi élcsapatra, mert az

emberek megtanulják, hogy hogyan intézzék az ügyeiket, és nincs szükségük felsőbb útmutatásra. „Amikor az emberek kezükbe veszik az életük feletti uralmat, azt már se retorikával, [...] se erőszakkal nem lehet elvenni tőlük.”¹

A kettős hatalom az anarchista elmélet és az oroszországi történelmi előkép esetében is átmeneti, egy későbbi hatalomátvételt előkészítő időszakban valósulhat meg. A forradalmi Magyarországon kettős hatalom az 1956. november 4-i második szovjet katonai intervenció és a december második hetében leplezetlenül kibontakozó intézményes elnyomás és nyílt erőszakkal való megtorlás időhatárai között alakult ki.

A kettős hatalom kialakulása

1956 novemberében a forradalom eltiprása és a fegyveres ellenállás gócainak felszámolása után a szovjet megszállóknak, valamint az általuk a leigázott ország élére állított Kádár Jánosnak mint pártvezetőnek és kormányfőnek több, még le nem győzött politikai tényezővel is számolnia kellett. A Kádár-kormány legitimitását megkérdőjelezők között volt Nagy Imre, akit a forradalom legitím miniszterelnökének tekintett az ország és a világ közvéleményének jelentős része, a forradalom idején újjászületett politikai pártok, a munkástanácsok és a helyi forradalmi bizottságok. Közülük Nagy Imre a jugoszláv követségre menekült, és ha vissza is utasította, hogy lemondjon, ezzel a lépésével kivonta magát a politikai küzdelemből. A politikai pártoknak nem volt idejük a forradalom másfél hete alatt arra, hogy tömegbázist építsenek ki, a politikai tényezőnek inkább csak a csirája volt meg bennük. Többpárti politikai rendszert vizionáló kibontakozási elképzeléseik egyengetése érdekében együttműködést kerestek a forradalmi szervekkel és tárgyaltak Kádárral is. Kádár elsőként Nagy Imre semlegesítésére összpontosított. Azzal, hogy Nagy Imrét november 22-én sikerült menedékhelyéről kicsalni, majd az országból is eltávolítani, Gömöri György szavaival élve: „A játszma első fele le volt játszva. A második egyelőre nem, mert azt még nem lehetett tudni, hogy meddig tart a nép ellenállása.”²

A nép ellenállását ekkor a forradalom átmenetileg még fel nem számolt intézményei testesítették meg. A szovjet hadseregen kívül a lakosság öngazgatási testületei voltak heteken át az egyetlen szervezett erő az országban. A munkástanácsok és a forradalmi bizottságok többsége a megszállás ellenére folytatták tevékenységüket a nemzet ügyének képviselőiként, és a demokratikus öngazgatás modelljeként. Választott testületekként legitimitásuk kétségtelen volt, szemben az országra szovjet páncélosokkal ráerőltetett Kádár-kormánnyal, melyet ezen szervezetek általánosan, a közvélemény többségével egyetértésben „bábkormány”

¹ Brian A. Dominick: An Introduction to Dual Power Strategy. <http://left-liberty.net/?p=265>

² OSZK 1956-os Intézet–Oral History Archívum (a továbbiakban: OHA) 750. sz. Gömöri György-életútinterjú, készítette Molnár Adrienn 2001–2002-ben.

és „árulónak” tekintettek. November elejétől mintegy másfél hónapon át „kettős hatalom jött létre. Nem a szovjet értelemben – fogalmazta meg Nagy Elek, a Csepeli Vas- és Fémművek Munkástanácsának elnöke – hanem horizontális kettős hatalom. A gyárakig bezárólag a munkástanácsoké volt a hatalom, és őket a kormány alá nem lehetett betörni. A gyárakon felül, a minisztériumok, az állami szervek, a szovjet hadsereg volt a másik hatalom. És ezt a két hatalmat a gyűlölet állítja szembe egymással. A mi hatalmunk, a munkáshatalom gyűlölködve néz felfelé, Önök pedig – fakadt ki Kádár előtt –, eléggé furcsa módon néznek lefelé.”³

A munkástanácsok egyidősek voltak a forradalommal. Az első munkástanács a budapesti Egyesült Izzóban alakult meg október 24-én, de akkorra már a diákság politikai programalkotásának példájára a miskolci DIMÁVAG-ban is munkásforum szerveződött. A forradalom kirobbanását követően a munkásság, a párt-szervek, a SZOT vagy éppen a forradalmi bizottságok kezdeményezésére néhány napon belül szinte minden gyárban és üzemben megszerveződtek. Számuk országosan több mint kétezerre volt tehető. A munkástanácsokat a munkásság választott testületeiként a megszálló szovjet erők parancsnoksága is elfogadta tárgyalófélként. A Kádár János vezette Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány is első nyilatkozatában kiállt a munkás-önigazgatás mellett. A települések szintjén a kettős hatalom a helyi forradalmi bizottságok és az állampárt tanácsi szerveinek párhuzamos hatalmi ambíciói között alakult ki. A kisebb településeken, a községekben a forradalom helyi szervei nem bomlottak fel. A távolság, a kistelepülések magára utaltsága, ami a forradalom idején az önszerveződést is elősegítette, a visszarendeződést is késleltette. A hivatalukba lassan visszatérő kommunista tanácsok helyett, illetve mellett a tényleges irányítás még hetekig a választott, a lakosság által legitimnek tartott bizottságok kezében maradt. A forradalmi testületek a helyi erőviszonyok függvényében ragaszkodtak vezető vagy egyenrangú szerepükhöz. A központoktól távoli helyeken, az országos eseményektől elvágvá a hatalmi helyzet reménytelibbnek tűnhetett. Vidéken nagyobb esélyt láttak a helyi érdekek további képviselésére.

A forradalmi és tanácsi hatalom dinamikája Békéscsabán

Békés megye geográfiai elhelyezkedése, valamint gazdasági szerepe folytán az ország egyik legperiferálisabb térségének számított. 1956 októberében is kívül esett az események fősodrán. A forradalom helyi győzelme négy-öt napra szűkült. Az ideiglenes Megyei Forradalmi Bizottság hatalomátvétele október 28-án vált a helyi fegyveres erők által is elismertté, ugyanakkor november 1-jén Debrecen irányából már szovjet páncélos erők, a kárpátaljai 32. gépesített gárdahadosztály egy

³Nagy Elek visszaemlékezése. In Kozák Gyula, Körösi Zsuzsanna, Molnár Adrienne (szerk.): „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!”: válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. Budapest, Századvég – 1956-os Intézet, 1993, 39.

ezrede lépte át a megye határát. Fenyegető jelenlétük hamarosan a megyeszékhely lakossága számára is nyilvánvalóvá vált, amikor egységeik átvonultak Békéscsabán, majd a várostól nyugatra letáboroztak. Miközben az országban sokak a szovjet csapatok kivonulásában reménykedtek a szórványosan érkező ellentmondó hírek ellenére is, a megye forradalmi vezetői kezdettől fogva ellenséges szándékot tulajdonítottak a város határában letáborozó szovjet csapatoknak. A forradalmi bizottság intézkedéseket hozott a fegyveres ellenállás megszervezésére, a „belső” ellenségnek tekintett kommunisták védőőrizetbe vételére, és közben a szovjetekkel folytatott tárgyalások útján igyekezett elodáztatni az összecsapást. A szovjetek mindazonáltal az általános támadás keretében november 4-én hajnali fél 5-kor egy negyedórás egyoldalú tűzharcban elfoglalták Békéscsabát, majd másnap a megye második legnagyobb városa, Orosháza is megadta magát. A megye területén a forradalom napjaiban a katonaság és a rendőrség ellenőrzése mellett, szervezett keretek között fegyverezték fel a nemzetőregységeket. Ezekről az ellenállást reménylennek ítéelő helyi forradalmi bizottságok egyetértésével többé-kevésbé rendezett módon össze is szedték a kiosztott fegyvereket. Egyéni tiltakozásra igen, számottevőbb fegyveres ellenállócsoportok szerveződésére így nem volt lehetőség. A megyeszékhelyet, majd a megyét lerohanó szovjet csapatok a november 4. utáni első napokban az országrész biztosítására és saját erőiknek átcsoportosítására koncentráltak. Románia felől újabb szovjet egységek érkeztek a városba, felváltották a megyeszékhelyet elfoglaló erőket, és felállították a szovjet városparancsnokságot.⁴ Romániából a szovjetekkel együtt visszatértek a városba az elmenekült megyei vezetők és kommunista funkcionáriusok is. A szovjet invázióknak, valamint a Kádár-kormány megalakulásának köszönhetően új esélyt kapott megyei kommunista vezetés elsősorban azokra a kommunista funkcionáriusokra támaszkodhatott, akik a forradalom napjaiban is a megyében maradtak, és párbeszédet folytattak, ill. együttműködtek a megye forradalmi szerveivel. Kávási Ferenc, a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke mellett ilyen volt Ozvári Tibor is, a békéscsabai tanács végrehajtóbizottságának elnökhelyette, aki a városi forradalmi bizottságban mintegy titkári szerepet töltött be. November 4. után személyükön keresztül megmaradt a kapcsolat és a párbeszéd lehetősége a kommunista és forradalmi hatalom szervei között. A Békéscsabai Városi Nemzeti Tanácsot egy nappal a szovjet megszállás előtt hozták létre a város üzeminek küldöttei. Élére Kaskó Istvánt, a Jókai Színház dramaturgját választották, aki Békéscsaba forradalmasításában az egyik legaktívabb szerepet játszotta. A Városi Nemzeti Tanács összetételénél fogva területi munkástanács volt, jóllehet november elején még nem hívták így.⁵ Mivel munkásszervezet volt és nem is exponálta magát a forradalom idején, a szovjet városparancsnokság nem számolta fel, inkább partnerként próbálta felhasználni a lerohant város életének konszolidálásában.

⁴ Somlai Katalin: Békés megye. In Szakolczai Attila, Á. Varga László (szerk.): A vidék forradalma, 1956. 1. kötet. Budapest, 2003, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, 77–120.

⁵ A városi forradalmi bizottság ülésének jegyzőkönyve, Békéscsaba, 1956. November 3. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. I. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 198–203.

A városi forradalmi bizottság a szovjet megszállás sokkjából magához térve november 6-tól nap mint nap összeült, hogy a cselekvés esélyeit latolgassa. Kaskötő István előbb Szolnokra, majd Budapestre utazott, hogy tájékozódjon az országos helyzet felől. A szovjetek provokatív fellépése siettette, hogy a forradalmi tanács tevőlegesen is kiálljon a békéscsabai, de általánosságban a békési lakosság képviselőjében. November 9-én éjszaka ugyanis letartóztatták a megyei forradalmi tanács vezetői közül azokat, akiket a tárgyalások során megismertek, és a forradalom helyi vezetőinek tartottak: Fekete Pált, Tóth Istvánt és Biczó Gyulát. A Városi Nemzeti Tanács a letartóztatásokra való reagálásként első intézkedései között így sztrájkot szervezett. Határozott fellépésével el is érte, hogy Fekete Pálék elkerüljék a deportálást és néhány napon belül kiszabaduljanak – átmenetileg. Az üzemek felsorakozása a forradalmi tanács mögé egyértelművé tette, hogy a megszállás ellenére a hatalom tényleges birtokosai egyelőre nem a megszállók és a Kádár-kormány, hanem a munkás-ság. „A városnak abban az időben nem volt gazdája, maga a Párt is szükségesnek tartotta [a forradalmi bizottság] működését, a Városi Tanács biztosított helyiséget.”⁶ A bizottság, majd későbbi formájában a munkástanács legtöbbször a tanácsházán ült össze, beszámolóit az irodaház kultúrtermében vagy a Balassi Kultúrotthonban tartotta. November jó része látszólag a kommunista kormányzat és a helyi népképviselői erők közötti kompromisszum tárgyalások útján való keresésével telt. Ozvári mellett a tárgyalásokon már rendszeresen megjelentek az MSZMP helyi vezetői is, Palyik György, a városi pártbizottság titkára és Takács János is, miközben a forradalmi bizottság tagjai megfogyatkoztak. A megyei forradalmi vezetők elleni retorziók után a városi bizottság elnöke, Kaskötő István elmenekült az országból, a megválasztott testületből dr. Molnár Mihály jogász, a Kézműipari Vállalat könyvelője, Komjáthy Ferenc villanyszerelő és Zsíros Andor vasutas tartottak ki. „Abban nem gondolkoztunk, legalábbis mi – én csak a mi nevünkben beszélhetek, de gondolom, hogy ez más megyékben is hasonlóan lehetett –, hogy itt leváltsuk a megyei, városi meg vállalati garnitúrákat. [...] Túl messzire nem tekintettünk még akkor. Nyilvánvalóan ezek aztán betöltik a szerepüket és meg fognak szűnni. De ezt így még nem gondoltuk végig. Adva voltunk, szükség volt ránk, nem lehetett felügyelet nélkül hagyni azt a garnitúrát, amelyik tulajdonképpen éveken keresztül kiszolgálta Rákosit. [...] Nem hagytak bennünket békében, nem tehattük meg, hogy akkor visszavonulunk és nem mutatkozunk és megyünk ki-ki a maga vállalatához. Behívtak, mert szükségük volt arra, hogy rajtunk keresztül szót értsenek az emberekkel, akik sztrájkoltak” – emlékezett vissza dr. Molnár Mihály a békéscsabai forradalmi bizottság egykorú helyzetértékelésére.⁷ A Kádár-kormány által visszaállított struktúrákban meglévő pozícióikba visszazivárgó helyi párt- és megyei, városi vezetőknek konkrét elképzelése volt a jövőről: hatalmuk megszilárdítása – noha egyelőre csak a szovjet fegyveres erők jelenlétét használhatták ehhez nyomásgyakorló erőként.

⁶ OHA 579. sz. Molnár Mihály-életútinterjú, készítette Molnár Adrienne 1994-ben.

⁷ Uo.

Rövid időn belül a kommunista restaurációt támogató Békéscsabára érkezett kormányösszekötőként Birkás Imre megyei országgyűlési képviselő is. Birkás a megyei kommunista vezetőkkel karöltve egyezkedett a békéscsabai forradalmi bizottsággal, tárgyalt a főbb üzemek (BARNEVÁL, MÁV) munkástanácsaival, de mivel közvetítő kísérletei eredménytelenül zárultak – a munkástanácsok továbbra is kiálltak a forradalom vívmányai mellett –, elfogadta, hogy a megyei követeléseket közvetítse a kormány felé. A munkások, akik nem bíztak a kormányösszekötőben, Gál Pál tanárt delegálták kísérőként.⁸ A békési követelések főbb pontjai egybecsengtek az ipari központok munkásainak programjával: a szovjet csapatok kivonása, képviselői szervek részvétele a kormányzásban, és a többpárti szocialista demokrácia megteremtése voltak szemükben egy új rend alappillérei.⁹ A Kádár-kormány azonban csak mutatta a hajlandóságot az egyezkedésre, tényleges választ, konkrét ígéretet nem adott. Az eredményekkel elégedetlen békésiek folytatták az MSZMP-vel való tárgyalásokat. November közepén a párt már maga mögött tudhatta a megye rendőri vezetőinek támogatását is. Huzsvai Gyula alezredes, megyei rendőrkapitány, aki a forradalom idején tagjai volt a Megyei Forradalmi Bizottságnak, ekkor már Ozvárihoz hasonlóan a restaurálódó kommunista hatalom felé húzott, miközben közvetítőként is felléphetett a forradalmi bizottság felé. Az egymást követő értekezletek a munkafelvétel feltételeinek a meghatározásáról, a sztrájk beszüntetésének kikényszerítéséről szóltak. A meggyengült forradalmi bizottságra erősödő nyomás nehezedett. Molnárék hajlottak az együttműködésre a kormányerőkkel, mivel a munkabeszünetést hosszú távon maguk is károsnak ítélték, ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy a sztrájkon kívül nincs más kényszerítő eszköz a kezükben. Végül a megyei pártvezetéssel, személy szerint az MSZMP Békés Megyei Intéző Bizottságának elnökével, Klaukó Mátyással, azaz a régi-új megyei pártvezetővel egy olyan kompromisszumos programot állítottak össze, amely kimondta a sztrájk értelmetlenségét és a Kádár-kormány fenntartásokkal való elismerését, miközben követelte a munkástanácsok igazgatási jogainak és a sztrájkjognak az elismerését, valamint a bürokrácia csökkentését. A békéscsabai munkástanácsok november 19-re összehívott küldöttértekezlete azonban elutasította az illetén való kiegészítést. A munkásküldöttek a kormány követeléseikre adott válaszátl tették függővé a munkafelvételről való vitát. A dolgozók feltételeit egy 12 pontos Memorandumban¹⁰ fogalmazták meg, majd a lemondott forradalmi bizottság helyébe megválasztották a Központi Városi Munkástanácsot. A központi munkástanács ténylegesen a munkások érdekképviselői szervezete volt, tíz tagjából nyolc fizikai munkásként dolgozott, de Széll László mérnök és dr. Molnár is napi kapcsolatban állt a termeléssel. A békéscsabai üzemek delegáltjai ezen a nagygyűlésükön

⁸ OHA 579. sz. Molnár Mihály-életútinterjú, készítette Molnár Adrienne 1994-ben. Melléklet: Dr. Molnár Mihály: Munkástanácsok Békéscsabán 1956-ban.

⁹ Somlai i.m. 114.

¹⁰ Békéscsabai munkásgyűlésen elfogadott kiáltvány, Békéscsaba, 1956. november 19. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. I. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 213–214.

ismételten tanúsították a helyi vezető funkcionáriusok előtt a lakosság elszántságát a forradalom célkitűzései mellett, és az új területi munkástanács megválasztásával, valamint a programalkotással határozott alternatívát állítottak a kommunista restaurációval szemben. A megye dr. Molnár vezetésével új küldöttséget menesztett a kormányhoz. A megyei pártvezetés minden lehető módon támogatta a kormánnyal való tárgyalást, mert helyben tehetetlennek bizonyult, és a kormánnyal való párbeszéd kimenetelétől remélte a megyei helyzet konszolidálódását, továbbá a termelés egyre sürgetőbb beindítását. A november 20-án Budapestre érkező Békés megyei munkásdelegáció¹¹ – amelyet az MSZMP részéről Takács István megyei IB-tag is elkísért – a kormány- és pártvezetőhöz ezúttal sem jutott be. Kitaró követelésükre végül Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke fogadta őket. Előtte még a várakozás óráiban néhányan megpróbálták megtalálni a Budapesti Központi Munkástanácsot, s mivel ez nem sikerült, helyette fővárosi üzemekben tájékozódtak. Biztató híreket nem kaptak. Dobi István nyugtázta a békésiek követeléseit, ugyanakkor jóhiszeműségükre és az ország érdekeire appellálva a sztrájk beszüntetésének fontossága mellett érvelt. A tárgyalás végeztével a körülmények előtt meghajolva a delegáció végül egy munkafelvételre biztató nyilatkozatot olvasott be a Kossuth Rádióban. Békéscsabára visszatérve Molnárékat a megyei pártvezetés azonnal egy értekezletre vitte, hogy kihasználva megingásukat, a munkástanácsokat helyben is a munka megkezdésére agítálják. Másnap a munkástanácsok küldöttei előtt kellett volna beszámolniuk budapesti útjuk tapasztalatáról,¹² de a meghirdetett értekezletre végül annyian gyűltek össze, hogy az összesereglett hallgatóságot át kellett terelni a Balassi Kultúrotthonba. A megjelentek közül sokan úgy értékelték, hogy a munkásdelegáció, közvetve a békéscsabai munkástanács elárulta a forradalmukat. „Mint előrelátható volt, a hallgatóság mást várt: a fagyos hallgatást nemtetszés nyilvánítások törték meg: »bevették a cuclit!«, beinjekciózták őket!”, s volt olyan is, aki egyenesen rákosista szócsonk jellemzett [dr. Molnár Mihályt].¹³ A városi munkástanács megpróbálta külön kezelni a munkabeszüntetést, és a dolgozók politikai és gazdasági követeléseit, de ezzel lemondott egyetlen kényszerítő eszközéről, a sztrájjal való nyomásgyakorlásról. Úgy ítélték meg, hogy magukra maradtak, ugyanakkor bizonyos változások elkerülhetetlenek lesznek, és amennyiben a munkástanács kitart, valami szerephez még juthat. A párbeszéd fenntartásával próbálták „menteni a veszett fejsze nyelét”.¹⁴ Az együttműködésükre a kommunisták is számítottak, és

¹¹ A küldöttség vezetője dr. Molnár Mihály volt, tagjai Kocziszki Máttyás (Állatforgalmi Vállalat), Dancig Máttyás (Téglagyár), Zsíros Andor (MÁV), Kurilla Károly (István Malom), Széll László (Bányaipari Egyesülés), Kovács András (Sertésenyésztő Vállalat), valamint csatlakoztak hozzájuk a gyulai forradalmi bizottság delegáltjai, Nádházi János, Enyedi Gábor és Lehocki István.

¹² A Békés Megyei Népújság közleménye: Visszatértek budapesti útjukról Békéscsaba és Gyula város küldöttei. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. I. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 214–216.

¹³ OHA 579. sz. Molnár Mihály-életútinterjú, készítette Molnár Adrienne 1994-ben. Melléklet: Dr. Molnár Mihály: Munkástanácsok Békéscsabán 1956-ban.

¹⁴ Uo.

igyekeztek kihasználni a munkáshatalom képviselői között növekvő feszültségeket. Dr. Molárnak a megyei tanácsnál kínáltak fel jogászi állást. A területi munkástanács állásfoglalása nyomán, ha vontatottan is, de november utolsó hetében több vállalatnál beindult a termelés. A helyi dolgozók azonban erősen megoszlottak a sztrájk megítélésének tekintetében. A legradikálisabb munkásvezetők, akik Békéscsabán a MÁV-nál és a BARNEVÁL-nál szervezkedtek, belátták, hogy lehetetlen a Kádár-kormánnyal egyezkedni. Az álláspontok megmerevedtek. Az együttműködés feladása a részükről egyre nyíltabb konfrontációba fordult, amelyet az erejére lassan visszataláló kommunista párt tovább provokált intézkedéseivel. November végén a megyei tanács megtiltotta, hogy engedély nélkül tanácsüléseket tartsanak Békésben. Miközben a forradalom hívei új stratégiákat kerestek a nép akaratának képviselésére, a kommunista párt régi-új szervezetei a legtöbb nagyobb településen, járási székhelyen újjászerveződtek. December 5-re már az MSZMP első megyei értekezletét is össze tudták hívni Békéscsabára. Ugyanarra a napra a Békéscsabai Központi Munkástanács is értekezletet hirdetett, hogy bizalmi szavazást kérjen és a Nagybudapesti Központi Munkástanáccsal való kapcsolatfelvétel után, annak útmutatásai alapján a megyében is megválasszák a megyei munkástanácsot.¹⁵ Egy napon és egy helyen nézett szembe egymással a két hatalom. A munkástanácsok békéscsabai ülésére a vártnál kevesebb üzem küldte el a képviselőit, és ezért meghíusult egy általános felhatalmazással bíró központi munkáshatalmi szerv megválasztása, de a jelenlevők mindazonáltal felállítottak ideiglenes jelleggel egy hét fős Békés Megyei Munkástanácsot, miközben újonnan hangot adtak a munkásság követeléseinek és sokasodó sérelmeinek is. Mindenekelőtt követelték a rendőrség állományának felülvizsgálatát, mivel általános tapasztalat volt, hogy a sztálinista hatalom gyűlölt képviselőit megtestesítő ÁVH-sokat fedeztek fel az új kommunista hatalom rendvédelmi szervében is. Szorgalmazták a tárgyalások meghíusulását megtestesítő kormányösszekötő lemondását, valamint a *Független Újság* ismételt megjelentetését. Ezenkívül a kommunista aktívagyűlés elítélte a forradalmat és döntött annak végleges felszámolásáról. Elhatározták, hogy e célból a megyei karhatalmi erők létszámát rövid idő alatt 1200 főre emelik. A megyei munkástanács a BARNEVÁL küldötteinek, Polgár Jánosnak és Bóna Barnabásnak a javaslatára a két nappal korábbi budapesti néma tüntetés példájára a munkáskövetelések alátámasztására december 6-ra tüntetést hirdetett. „Az utcákon özönlött a tömeg: rendezett menetben vonult a 101-es emlékműhöz és virágokkal borította el. Szinte elképesztően sok ember gyűlt össze: ennyi ember együtt talán még soha sem volt Békéscsabán látható; 30000-ről beszéltek. A megjelent szovjet tankok és páncélautók sem zavarták meg a békés tüntetőket.”¹⁶ A demonstrációval párhuzamosan az irodaház kultúrtermében a járási küldöttekből megalakult a megyei munkástanács intézőbizottsága, ami aznap délután, a

¹⁵ Somlai i.m. 117.

¹⁶ OHA 579. sz. Molnár Mihály-életútinterjú, készítette Molnár Adrienne 1994-ben. Melléklet: Dr. Molnár Mihály: Munkástanácsok Békéscsabán 1956-ban.

mögéje látványosan felsorakozó tömegek segítségével, kiszűközte az MSZMP megyei vezetésétől a munkástanács számára egy saját napilap, a *Független Újság* megjelentetését.¹⁷ A megyei munkástanács még aznap összekötőket küldött a Nagybudapesti Központi Munkástanácshoz is.¹⁸ A munkáshatalmi szervek konszolidálódását néhány nappal később drasztikusan megszakította az MSZMP erőszakos fellépése. A lakosság követelésével szembemenve nem hogy nem tisztították meg a rendőrség állományát a volt ÁVH-soktól, hanem a karhatalom felgyorsított megszervezésével szembementek a népakarattal. Ez a megyében először Sarkadon vezetett fegyveres összetűzéshez. Az ottani letartóztatások hírére Békéscsabán is patanásig feszült a helyzet. A szerveződő demonstráció hírére a város utcáira kivonultak a szovjet páncélosok. A szovjet városparancsnok megfenyegette a városi munkástanács vezetőit, hogy szétlöveti a várost. A munkástanács tagjai ezért az üzemeket végiglátogatva próbálták csillapítani a hangulatot. A területi – városi és megyei – munkástanácsok kezéből kicsúszott az események irányítása. A BARNEVÁL munkástanácsának vezetői, Polgár János és Bóna Barnabás álltak az események élére,¹⁹ akik a tárgyalás helyett a konfrontálódásban látták az érdekegyesítés megmaradt esélyeit. A Kádár-kormány területi munkástanácsokat felszámoló rendelete így Békéscsabán már egy elbizonytalanodott és meggyengült megyei munkástanácsot oszlatott fel.²⁰ Az országos 48 órás munkabeszüntetést Polgárék még megszervezték a megyében. Azt követően azonban a munkástanácsok „visszaszorultak a vállalatokhoz, de ott már csak helyi ügyek voltak. Kitarhattak amellet, hogy pl. az igazgatót nem kéri vissza, vagy ilyesmi. Addig, ameddig még ellent tudtak állni, azután feladták a dolgot, mert tovább nem lehetett.”²¹

Az erőviszonyok alakulása Orosházán

A megyeszékhelytől mindössze 20 km távolságra fekvő Gyula forradalmi eseményei erősen kötődtek Békéscsabához, de Békés megye másik jelentősebb városa, Orosháza utóvédharca is hasonló dinamikát követett, mint a megye központja. Békéscsabaiak kezdeményezésére a Vas- és Kályhaipari Vállalatnál, valamint a MÁV-nál felálló munkástanácsok után Orosházán október 28-án választották meg az Alföld Szállóban összegyűltek a város ideiglenes forradalmi

¹⁷ A *Független Újság* és a Kossuth Népe szerkesztőségének nyilatkozata, 1956. December 9. In Erdmann Gyula (szerk.): *Békés megye 1956-ban. I. kötet.* Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 221.

¹⁸ OHA 579. sz. Molnár Mihály-életútinterjú, készítette Molnár Adrienne 1994-ben. Melléklet: Dr. Molnár Mihály: *Munkástanácsok Békéscsabán 1956-ban.*

¹⁹ A megyei bíróság ítélete a békéscsabai Polgár János és társai ügyében, Gyula, 1957. június 25. In Erdmann Gyula (szerk.): *Békés megye 1956-ban. I. kötet.* Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 428–446.

²⁰ Több munkástanács-vezetőt, köztük dr. Molnár Mihályt, vagy a hozzá hasonlóan a megyei küldöttségbe választott Széll Lászlót 1957. február 15-éről 16-ra virradó éjszaka tartóztatták le.

²¹ OHA 579. sz. Molnár Mihály-életútinterjú, készítette Molnár Adrienne 1994-ben.

bizottságát. Elnökének a városban köztiszteletnek örvendő egykori szociáldemokratát, a munkásotthon volt vezetőjét, Nagy Lajos szabómestert kérték fel. E mellé a forradalmi szerv mellé néhány nappal később a vállalatok munkástanácsai egy 82 fős üzemi küldöttekből álló tanácsot is felállítottak, amit a továbbiakban egy 12 fős intézőbizottság képviselt. Mind a forradalmi tanács, mind a munkástanács a helyén maradt a szovjet megszállást követően is. Nagy Lajos vezetésével a forradalmi bizottság együttműködött a város kommunista vezetőivel. Csik János, a városi tanács végrehajtó bizottságának elnöke a szovjetek bevonulása előtt is részt vett a bizottság tanácskozásain,²² majd a kocka fordultával, november 9-től az orosházi tanács üléseinek állandó meghívottja volt a forradalmi bizottság.²³ A Nagy Lajos vezette testület elutasította a Kádár-kormányt a szovjet megszállás és az egypártrendszer visszaállítása miatt.²⁴ A járási tanács elkergetett és leváltott sztálinista vezetőivel szemben a város kommunista vezetése eleinte maga is egy demokratikusabb szocialista berendezkedés mellett állt ki.²⁵ Elfogadták a forradalmi bizottság követeléseit – még a szovjet csapatok kivonására vonatkozó igényeket is! –, és hajlandónak mutatkoztak tárgyalni a városi apparátus személyi állományának a megtisztításáról is. Az egyeztetésekbe november közepétől bekapcsolódott a sorait újjárendező városi pártbizottság és a munkástanácsok intéző bizottsága is. Utóbbiak jelentősége felértékelődött a megyei pártvezetők elhurcolása miatt megyszerte kibontakozó általános sztrájk nyomán. A lakosság támogatásának tudatában a november 16-i tanácsi értekezleten a munkástanácsok képviselői nyíltan felvetették a hatalom kérdését a városban. Sinkó Sándor, a városi pártbizottság titkára az aktuális erőviszonyokat úgy ítélte meg, hogy a forradalmi bizottság és az MSZMP intéző bizottsága „megbecsülve egymást”, és mivel külön-külön nem lehet fellépni, egyetértésben irányít, „a tanács végrehajtó bizottsága pedig utasításaik alapján intézkedik”. A munkásképviselek a megosztott hatalommal szemben azonban egyértelműen a forradalmi bizottságnak követelték az irányítás jogát: „csak egy gazda lehet, a forradalmi tanács, a végrehajtó bizottság pedig annak alárendelt”. A város vezetése szorult helyzetében meghajolt az érveikkel szemben, és elfogadta, hogy mivel „a forradalmi tanácsot a nép választotta, a végrehajtó bizottság csak végrehajt”. Készek voltak a kompromisszumra a forradalmi tanács által kifogásolt egyéb ügyekben is: a városi hangoshíradó szerkesztőbizottságában többek között többségbe kerülhettek a forradalmi bizottság

²² A forradalmi munkástanács ülésének jegyzőkönyve, Orosháza, 1956. november 6. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 30–31.

²³ Városi vb-ülés (forradalmi tanács) jegyzőkönyve, Orosháza, 1956. november 12., A városi munkástanács és a vb együttes ülésének jegyzőkönyve, Orosháza, 1956. November 16. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 31–34.

²⁴ A forradalmi munkástanács ülésének jegyzőkönyve, Orosháza, 1956. november 6. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 30–31.

²⁵ Uo.

és a munkástanácsok delegáltjai.²⁶ Az MSZMP és a város kommunista vezetése szinte minden alkura kész volt annak érdekében, hogy a forradalmi bizottság közbenjárjon az üzemeknél a termelés beindítása érdekében. A forradalmi bizottság munkástanácsai küldöttekkel kibővített ülése azonban hajthatatlannak bizonyult. A magyar nép nevében beszéltek, amikor kijelentették, hogy a „magyarság szocialista rendet akar, de több párttal és demokratizmussal” szemben a „munkásság árulójának” tekintett Kádár Jánossal. Az adott körülmények között „a forradalmi célok érdekében alkalmazható egyetlen fegyvert” a munkabeszüntetésben látták.²⁷ Ilyen értelemben nyilatkoztak a város szovjet parancsnokának is, aki maga is megpróbált nyomást gyakorolni a sztrájk felfüggesztése érdekében. A forradalmi bizottság ahelyett, hogy elfogadta volna az érveit, kiállt a Nagy Imre-kormány mellett, és sérelmezte az olyan rákosisták, mint Sinkó és Mátyás István visszatérését a pártvezetőségbe, valamint a rendőrség sorainak ÁVH-sokkal való feltöltését.²⁸ A november 17-én felállított városi sztrájkbizottság pontokba foglalta azokat a követeléseket, amikhez az orosháziak a termelés megindítását kötötték. Követelték többek között a Nagy Imre-kormány hatalomátvételét, az orosz csapatok kivonását, a deportálások leállítását, többpárti választásokat, a bérek sztrájk idejére való kifizetését, és az MSZMP szervezésének leállítását, a párttagok kivonulását a forradalmi szervekből.²⁹ A helyi követeléseket Trausznitz Ferenc, a Vas- és Kályhaipari Vállalat munkástanácsának tagja vezetésével munkásküldöttség vitte fel Budapestre, megelőzve a megyeszékhely hasonló tárgyalási próbálkozásait. Trausznitzék Kádár helyett Dögei Imréig jutottak. Dögei az orosháziak paraszti érdekképviseletre vonatkozó terveit elfogadhatónak tartotta, a többi követelést illetően nem nyilatkozott. A küldöttség emellett Budapesten több nagyvállalat – MÁVAG, MOM, Elektromos Művek – munkástanácsánál is járt, ahol arra biztatták őket, hogy a főváros élelemellátása érdekében a Békés megyei élelmiszeripari üzemek vegyék fel a munkát. Mire Orosházára visszaértek, a városban az erőviszonyok jelentősen eltolódtak. A karhatalom önkényeskedései elszaporodtak. Trausznitzot még hazatérésének éjjelén letartóztatták, és jóllehet másnap már szabadlábon számolhatott be a forradalmi bizottságban budapesti tapasztalatairól, a tanácskozás a helyi friss sérelmekre összpontosult. A forradalmi bizottság az erőpozíciójából néhány nap alatt védekezésbe szorult. Nagy Lajos kilátástalannak

²⁶ A városi munkástanács és a vb együttes ülésének jegyzőkönyve, Orosháza, 1956. november 16. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 33–34.

²⁷ A kibővített munkástanács ülésének jegyzőkönyve, Orosháza, 1956. november 16. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 35–36.

²⁸ A munkástanács pontokba szedett válasza a városparancsnok beszédére, Orosháza, 1956. november 16. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 39–40.

²⁹ A városi sztrájkbizottság jegyzőkönyve, Orosháza, 1956. november 17. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 41.

ítelve a helyzetet a sztrájk beszüntetésére szólította fel az üzemeket.³⁰ A forradalmi bizottság esélytelennek látva a helyzetet november végére feloszlott. Néhány munkástanácsi vezető, köztük Trausznitz Ferenc és Diószegi Pál, más következtetésre jutott a kommunisták fokozódó restaurációs törekvései nyomán. December 4-én kezdeményezésükre Orosházán új, városi munkástanácsot választottak. A munkástanács elnökének ezúttal is Nagy Lajost kérték fel. Nagy, aki november végén megpróbált visszavonulni a közélettől, az összefogást látva ismételten lehetőséget látott a cselekvésre: „A tanács november végén azt látta, bármit tesz, azt a kommunisták és az oroszok keresztezik,” megígérték a rákosisták, ÁVH-sok lefegyverzését, de nem váltották be ígértüket, „nincs más hátra, meg kell alakítani a városi, központi munkástanácsot, amely átveszi a forradalmi tanács hatáskörét, amint az Budapesten és más nagyobb városokban is történt. A forradalom vívmányait meg kell védeni, erre kötelez a sok áldozat, amit népünk, ifjúságunk hozott.”³¹ Az Orosházi Központi Munkástanács a Nagybudapesti Központi Munkástanács november 14-i programját fogadta el politikai célkitűzéseiként. Részt vett a megyei munkástanács megalakításában, majd a megyeközpont példáját követve december 7-én Orosházán is békés tüntetést rendezett. A munkástanácsok felhívására több ezren vonultak a vasútállomástól a hősi emlékműhöz, onnan a Kossuthszoborhoz, majd végig a Tánacsics úton. Birkás, a Kádár-kormány megyei összekötője a már máshol is bevált taktikához folyamodva, november eleje óta másodsorra kapacitálta Nagy Lajost, hogy elfogadja a városi tanács végrehajtó bizottságának elnökhelyettesi kinevezését. Mindhiába. A forradalmi erőket végül nem vezérkaruk megosztásával bénították meg, hanem a kormányintézkedések mögé felsorakoztatott fegyveres erővel. Noha a városi munkástanács tagjai december folyamán még rendszeresen megjelentek a városi tanács értekezletein, a területi munkástanácsok betiltása után semmilyen szervező tevékenységet nem folytattak.³² A 48 órás országos tiltakozó sztrájkhoz csak egyes üzemek csatlakoztak. A december elejei tüntetéshullám után a járási székhelyekre, így Orosházára is, a megyei pártvezetés karhatalmi századot telepített.³³ A jól felfegyverzett osztagok nap mint nap demonstratív felvonulásokat tartottak, hogy elrettentsék a párhatalom legitimitása ellen lázadókat. Békés megye utóvédharcai kapcsán általánosságban is megállapítható, hogy a december elejei városi tömegdemonstrációk

³⁰ A forradalmi tanács nagygyűléssé bővített ülésének jegyzőkönyve, Orosháza, 1956. november 24. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 48–49.

³¹ A városi központi munkástanács alakuló ülésének jegyzőkönyve, Orosháza, 1956. december 4. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 49–51.

³² A megyei bíróság ítélete az orosházi Nagy Lajos és társai ügyében, Gyula, 1958. május 30. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 102–120.

³³ Somlai i.m. 117.

és a vidéki helyi lázadások felgyorsították a karhatalom kibővítésének ütemét és a kettős hatalmi helyzet felszámolását.

Kettős hatalom egy járási székhelyen: Sarkad

A járási forradalmi bizottságok a szovjet invázió után általában felbomlottak. A megváltozott politikai környezetben lehetőségeiket kereső forradalmi erők a helyi hatalmi küzdelmeken és a helyi problémák kezelésén túl ritkán jutottak el a szélesebb körű összefogásig. A Békés megyei Sarkad járási forradalmi bizottsága kivételes esetnek számított, hiszen még november végén is aktívan ülésezett. A Sarkadi járás forradalmi vezetése továbbra is szoros kapcsolatban állt a falvakkal: üléseire eljártak a községi bizottságok küldöttei, a bizottság elnöke járta a falvakat és a forradalom vívmányai mellett agitált a Kádár-kormány ellen. A járási forradalmi bizottság elnöke, Balogh Imre elkötelezettségén és kiállásán múlt, hogy a járási forradalmi vezetés magának – a kormány forradalmi bizottságok jogkörét megnyirbáló rendelete ellenére – továbbra is politikai szerepet tulajdonított. Baloghot, aki egyénileg gazdálkozó kisbirtokos parasztgazda volt, jól ismerték Sarkadon és környékén. Közismert volt róla, hogy megszenvedte a rákosista időszakot. Akkor izgatásért és árdrágításért is elítélték. A járási tanácsba az „új szakasz” idején került be. A sarkadi járási forradalmi bizottság nem a községi forradalmi tanácsok alulról építkező szerveződése útján jött létre. Még a forradalom idején, október 31-én a járási tanács munkástanácsa kezdeményezte a tanácsi apparátus felülvizsgálatát és a teljes járási vezetés menesztését. Helyükre választottak a tanácsi dolgozók közül új vezetőséget. Balogh Imre így került a járási tanács forradalmi vezetőségének élére.³⁴ A forradalmi járási testület novemberben is a helyén maradt, noha a járási tanácsra visszatértek a járási tanács végrehajtó bizottságának régi tagjai is. A gyarapodó feszültségekkel járó párhuzamosságot átmenetileg a november 22-én megtartott járási értekezlet számolta fel. A Balogh vezette testület magát ekkor már járási forradalmi bizottságnak titulálta, és a tanácskozást saját pozíciója megerősítése érdekében hívta össze.³⁵

A november 10-e után megyeszerte általánossá vált munkabeszüntetés a Sarkadi járásra is kiterjedt. Fekete Pálék letartóztatása után Sarkadon leállt a kendergyár és a cukorgyár is. A november 22-i járási értekezletre még azelőtt került sor, hogy tudni lehetett volna, hogy a Budapestre menesztett munkásküldöttség tapasztalatai nyomán miként dönt majd a termelés beindításáról a békéscsabai forradalmi bizottság. A sarkadi értekezletre kiküldött Szabó János, a Békés megyei végrehajtó bizottság elnökhelyettese így a megegyezést szorgalmazta. Ígéretet tett

³⁴ A járási települések forradalmi bizottságai küldötteinek tanácskozása, Sarkad, 1956. Október 31. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 258–259.

³⁵ A járási forradalmi bizottság ülésének jegyzőkönyve, Sarkad, 1956. november 22. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 259–265.

arra, hogy a megyei tanács nem fogja visszahelyezni a kompromittált funkcionáriusokat, ugyanakkor azt is hangoztatta, hogy a járási végrehajtó bizottságnak és a forradalmi bizottságnak egymással karöltve kell tevékenykednie. A községek küldöttei a népakaratra hivatkozva elutasították ez illetően kiegészítést. „A forradalmi bizottságok a nép jólétét, a demokratikus Magyarország felépítését tűzték ki célul, nem pedig a kapitalizmus helyreállítását. De ha az új kormány a régi rendszert akarja visszaállítani, akkor azzal nem ért egyet a járási forradalmi bizottság”³⁶ – jelentették ki, és a megyei kommunista vezetés intencióival szembenelve másodjára is leváltották a járási tanácsot, és Baloghot ismételten járási vezetővé választották. Sarkadon így november végén két forradalmi szerv, a Varga Lajos vezette községi forradalmi bizottság és a Balogh irányította járási forradalmi bizottság is a néphatalom letéteményeseként tevékenykedett a Kádárkormány által jogaikba visszaállított tanácsi testületekbe beépülve. Egy nappal azután, hogy a Békéscsabai Városi Munkástanács a munka felvételére szólította fel az üzemet, a megyei tanács november 24-i utasításában jogtalanak nyilvánította a tanácsi vezetők leváltását és megyei engedélyhez kötötte a tanácsulészek összehívását.³⁷ Ez az intézkedés, amely véget vetett a tanácsi és forradalmi szervek közötti együttműködés illúziójának, meggyeszerre felkorbácsolta az indulatokat. Sarkadon különösen feszültté vált a helyzet. A rendelet ellehetlenítette a két nappal korábban hatalmában megerősített járási forradalmi bizottságot, de a tanácsi struktúrába betagozódott községi forradalmi bizottságot is. Jóllehet a helyi kommunista vezetők óvakodtak nyíltan szembemenni a népakarattal, a helyi rendőri erők parancsnoka, Berente Antal főhadnagy, járási rendőrkapitány provokatív állásfoglalásaival nem titkolta, hogy a forradalom vezetőiben a kommunista rendszer ellenségeit látja. A közrend fenntartásának ürügyén november közepétől elszaporodtak a járási székhelyen az önkényes rendőri intézkedések. A rendőrség állt a lakosságot képviselő forradalmi erőkkel szemben. Mindeközben a vidék parasztlakossága az őszi mezőgazdasági munkák végeztével tudott csak igazán ráérezni az öngazgatásban rejlő lehetőségre. Sarkadon december 5-én 400 gazda részvételével nagygyűlést tartottak a földkérdés rendezéséről. A felszólalók egyetértettek a 25 holdas birtokhatárt illetően, és abban is, hogy a földosztást egy helyiekből választott földrendező bizottságra bízzák, mivel azt „a kormány nélkül kívánják véghezvinni. ... A kormánynak mindig úgy kell irányítania, ha igazságos akar lenni, ahogy a nép megkívánja.”³⁸ Egyértelmű volt, hogy egy alulról építkező népképviselési hatalom oldalán állnak szemben a központi vezérlésű állampárti rendszerrel. Másnap a békés tüntetés során a helyiek ismételt

³⁶ Uo. 262. .

³⁷ A járási tanács vb közli a községi tanácsokkal a megyei tanács vb rendeletét, Orosháza, 1956. november 26. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 172–173.

³⁸ Népgyűlés jegyzőkönyve, Sarkad, 1956. december 5. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 195–198.

egybefogása önbizalmat adott a népnek. A Békéscsabáról hazatérő szabadságos sorkatonák vezetésével a rendőrség ellen fordultak. Lefegyverezték a rendőrkapitányságot, majd fegyverek után kutatva, a néhány nappal korábbi kommunista értekezletről keringő hírek hatására és egy népellenes összeesküvéstől tartva átkutatták az ismert kommunisták házait, többeket családtagjaikkal együtt bántalmaztak. A forradalmi megmozdulásnak Békéscsabáról kiküldött szovjet páncélosok és karhatalmi erők vetettek véget. A sarkadi erőszakos rendteremtés híre, mint a fentiekben láttuk, radikalizálta a megyeszékhely munkástanácsait. A kormányerők hatalmának demonstrálására Békéscsabán is kommunistaellenes tüntetés volt a válasz. A fegyveres rendteremtés után Sarkadon a megyei tanács elnöke, Kávási Ferenc alkudott ki egy olyan személyi kompromisszumot a helyi tanácsi vezetést illetően, amelybe továbbra is bevonták a forradalmi bizottság rendpárti vezetőjét, de már csak elnökhelyettesként.³⁹ Ugyanakkor egy karhatalmi osztag tartósan a járási székhelyen maradt nem is titkolva, hogy nem annyira a közrend fenntartása, mint a politikailag ellenséges elemek felkutatása a fő feladatuk. December közepén a karhatalmi erők helyi parancsnoka a városi tanács ülésén kijelentette, hogy „a karhatalmi egységnek nem áll módjában fegyveres őrseget biztosítani. Nem azért küldte a kormány a karhatalmi egységet, hogy erre a célra forgácsolják szét. ... Kéri a becsületes polgárokat, hogy a községben működő provokátorok felkutatását segítsék elő”, majd megfenyegette a jelenlevőket, hogy bármilyen népi megmozdulásnak „súlyos következménye lehet.”⁴⁰

Békéscsaba, Orosháza, de Sarkad példáján is láttattuk, hogy november közepén új lendületet és reményt adott az ellenállásnak, hogy a Kádár-kormány elismerte a munkástanácsokat. A forradalmi bizottságok magukat már munkástanácsként definiálva falugyűléseket hívtak össze, amelyeken kísérletet tettek arra, hogy a kommunista tanácsok tagjainak visszahívásával és saját embereiknek a tanácstestületekbe való beválasztásával legalizálják a néphatalmat, beépüljenek az elfogadott keretek közé. Amíg tartott az általános munkabeszüntetés a megyében, a megyei tanács utasítására a járások több személyi változást is kénytelenek voltak elfogadni, mivel „karhatalomra, fegyveres erőre a vébék támaszkodni nem tudtak.”⁴¹ A megyei vezetők, Kávási Ferenc és helyettese, Szabó János személyesen is járták a megye községeit, részt vettek a falugyűléseken, ahol a jóváhagyásukkal lettek beválasztva a községi vezetésbe a forradalom helyi vezetői. A kettős hatalom ilyen látszólagos feloldására került sor többek között Gyulán, Körösladányban és Szeghalmon. Tótkomlóson Községi Munkás- és Paraszttanács alakult

³⁹ A községi tanács vb jegyzőkönyve, Sarkad, 1956. december 7. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 198–200.

⁴⁰ A munkástanács és a vb együttes ülésének jegyzőkönyve, Sarkad, 1956. November 14. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 206.

⁴¹ A járási tanács vb jelentése a megyei tanács vb-hez a járás „ellenforradalmi” eseményeiről, Szeghalom, 1957. április 6. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 357.

a Forradalmi Nemzeti Bizottmány helyett. A tótkomlói munkástanácsok követeltek, hogy forradalmi tanács álljon a község élére, a rendőrség ennek a választott testületnek legyen alárendelve, és távolítsák el a sztálinistákat és ÁVH-sokat a tanácsi és erőszakszervektől.⁴²

A forradalmi bizottságok és munkástanácsok politikai programja a kettős hatalom idején

A helyi forradalmi bizottságok a szovjet megszállás után is fenntartották a rendet, és folytatták a helyi sérelmek orvoslását. Az őszi mezőgazdasági munkálatok végeztével állást kellett foglalniuk a vidék lakosságát leginkább érdeklő földkérdéssel kapcsolatban is. A bizottságok mindenfelé a gazdálkodás teljes szabadsága és a földtulajdonhoz való jog tiszteletben tartása mellett álltak. Általában az 1945. évi földosztás utáni viszonyokat szerették volna helyreállítani. Az önálló, kisparszti gazdaságok ideálja lebegett a szemük előtt.

A forradalmi bizottságok, csakúgy, mint a munkástanácsok, a megváltozott körülmények közepette is a forradalom nemzeti és demokratikus vívmányait próbálták megőrizni. Mindenekelőtt követelték a nemzeti függetlenség helyreállítását és a legitim kormány visszahelyezését jogaiba. Másfelől igyekeztek megőrizni a néphatalom által a forradalom során birtokba vett tereket, a munkahelyeket, a közigazgatást, és a korábbi évek társadalmi vívmányait. A Kádár-kormánnyal közvetlenül tárgyalni próbáló munkásdelegációk célkitűzéseiket a községi forradalmi bizottságoknál pontosabban, pontokba szedve is megfogalmazták. A megyei pártvezetés feje felett átnyúlva, több városi munkástanács közvetlenül a restaurálódó központi kormánnyal igyekezett tárgyalni. A megbeszéléseken Kádárt, aki a külföldi delegációk fogadásával, valamint a Nagy Imre-probléma rendezésével volt elfoglalva, általában a kormány vagy az állami vezetés egy-egy tagja helyettesítette. A kormánnyal való tárgyalások a munkástanácsok részére csekély eredménnyel jártak. Követeléseiket ezért ismételtelen pontokba foglalták. A szovjet csapatok kivonása és a letartóztatott, elhurcolt, deportált forradalmárok szabadon bocsátása után közvetlenül a munkástanácsok elismerése szerepelt olyan módon, hogy a „munkástanácsok ne csak tanácsadó, hanem ellenőrző szerepet is töltsenek be.”⁴³

Az Egyesült Izzóban november 14-én megválasztott Központi Munkástanács Bibó István kibontakozási tervezetét fogadta el politikai programjaként. A szovjet erők fokozatos, több lépcsőben megtörténő kivonásának sürgetésén túl a munkástanácsok elköteleződtek a szocialista vívmányok megőrzése és a

⁴² A kisipari termelőszövetkezetek munkástanácsának követelése, Tótkomlós, 1956. november 16. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 380.

⁴³ A debreceni munkástanácsok követelése, Debrecen, 1956. november 13. In Kozák Gyula, Körösi Zsuzsanna, Molnár Adrienne (szerk.): „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!”: válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. Budapest, Századvég – 1956-os Intézet, 1993, 352.

szabadságintézmények fenntartása mellett. Ha a szovjet típusú szocializmus gyakorlatát el is utasították, a szocialista ideológia mellett kitartottak.⁴⁴ „Szigorúan a szocializmus elvi alapján állunk, a termelő egységeket társadalmi tulajdonnak tekintjük és mindenkor készek vagyunk annak megvédéséért harcra szállni” – mondta ki a KMT első, november 14-i határozata.⁴⁵ Az állami tulajdonra épülő szocializmus mellett köteleződtek el, de Kádár helyett ezt Nagy Imre nemzeti kormányának és az ország szuverenitásának a helyreállítása után látták megvalósíthatónak. A szocializmus alapján álló pártok részvételével létrehozandó többpárti demokráciát képzeltek továbbá, amelyben a pártoktól független munkás-önigazgatás is szerepet kap. A munkástanácsok és a forradalmi bizottságok programja határozottan szembement a kettős hatalom másik, államhatalmi központjának restaurációs törekvésével. A Kádár-kormány, mely hetekig csak a szovjet fegyveres jelenlétre támaszkodhatott, és ezért képlékenyen alkalmazkodott a politikai lehetőségekhez, fenntartotta a párbeszédet a munkástanácsokkal, de az együttműködés feltételül a termelés beindítását szabta.

A népképviseleti hatalom területi megszervezésére tett kísérletek

A Kádár-kormány gyengesége lehetőséget adott az alternatív intézmények összefogás révén való megerősítésére, és esélyt a szétszórt hatalmi központok helyett egy általánosan vagy legalábbis sokak által elfogadott forradalmi központ létrehozására. A munkástanácsok álláspontjuk egyeztetésére, informálódásra már a forradalom napjaiban is keresték egymással a kapcsolatot. Területi és országos intézményeik létrehozása a második szovjet intervenció után gyorsult fel. A nagy ipari központok több ezer munkást foglalkoztató nagyvállalatainak munkástanácsai összefogták a kisebb helyi gyárak testületeit is. Budapesten kerületenként alakultak területi munkástanácsok. Majd az Újpesti Forradalmi Munkástanács kezdeményezésére végül sikerült létrehozni egy fővárosi, ún. Központi Munkástanácsot is november 14-én, amely még aznap este tárgyalásokat kezdeményezett a kormánnyal. A KMT-t több újonnan alakult, értelmiségi forradalmi szervezet is elismerte. Csatlakoztak hozzá a Ganz Villamossági Gyár munkástanácsához kötődő munkástanácsok és a vasasszakszervezet is. Már megalakulása napján is több vidéki munkástanács felvette vele a kapcsolatot, elsőként a Tatabányai Szénbányászati Tröszt munkástanácsa és a közeli Komárom megye üzemei jelezték, hogy felsorakoznak a budapestiek programja mögé. Debrecenben a Dohánygyárban került sor a helyi munkástanácsok képviselőinek megbeszélésére és annak eldöntésére, hogy a továbbiakban rendszeresen és legális körülmények közepette egyeztetnek. Az üzemekben tartották gyűléseiket, mivel a nyilvános helyeken

⁴⁴ Rainer M. János: 1956 és a szocializmus. Élet és Irodalom, 2016. október 21., 4.

⁴⁵ Nagybudapesti Központi Munkástanács határozata, 1956. november 14. In Kozák Gyula, Körösi Zsuzsanna, Molnár Adrienne (szerk.): „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!”: válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. Budapest, Századvég – 1956-os Intézet, 1993, 353.

való összejövétel nem volt engedélyezve a városban. November második felében már egy Debreceni Központi Munkástanács létrehozását tervezték. A kommunista és forradalmi szervek helyi erőviszonyán múlt, hogy a munkástanácsok mennyire nyíltan szervezkedhettek, de általában megállapítható, hogy november második felére mindenhol az összefogással próbálkoztak. A vidék általános képvisellete azonban nehezen volt megoldható rövid idő alatt, ráadásul a helyzetet tovább nehezítette a közlekedés ellehetetlenülése és az információáramlás nehézségei is. Komárom megyei települések részéről az a javaslat is felmerült, hogy a KMT mellé paraszttanácsot is szervezzenek, hogy az központi forradalmi hatalom a lakosság minél szélesebb rétegeinek szócsöve lehessen.

Egyenlőtlen esélyek

A szétszórt forradalmi szervek erejének egyesítésével a munkástanácsok maximalizálták a kormányra és helyi letéteményesekre, a megyei tanácsokra nehezedő nyomást. Az Országos Munkástanács tervezett megválasztása meg egyenesen egy ellenkormány lehetőségét vetítette előre azokban a napokban, amikor Kádár János már-már megszabadulóban volt Nagy Imre személyétől. Mind a munkástanácsok, mind a restaurálódó kommunista állampárt pozícióinak megerősítésére, azaz a kettős hatalomban rejülő átmeneti egyensúly kibillentésére törekedett. Ehhez azonban november 4. óta egyenlőtlen eszközök álltak a rendelkezésükre. Kádár mögött ott állt a szovjet hadsereg, decembertől már a karhatalom bevethető osztagai is. A munkástanácsok ugyanakkor már nem folyamodhattak a nemzetőrséghez. Jóllehet november közepén még felmerült az az igény, hogy a munkásságot is fel kellene fegyverezni a vasasoknál tartott munkásgyűlésen, erre azonban mód sem volt, de a munkástanácsok is felelősségteljesebben gondolkodtak annál, semmint hogy megreszkírozták volna egy újabb fegyveres konfliktus kiprovokálását.

A munkástanácsok vezetői tisztában voltak az erőviszonyokkal, de ennek ellenére kitartottak. A mögéjük felsorakozó munkástömegek egyrészt erkölcsileg kötelezték őket arra, hogy megfeleljenek a bizalmuknak, másrészt bíztak abban, hogy legitimitásuk erőt kölcsönöz nekik. A „megélt demokrácia” is tartotta bennük a lelket, ráéreztek a cselekvés lehetőségére, és megtettek mindent, hogy az élet normális, normálisabb menetét biztosítsák és a társadalom akaratát érvényesítsék. Nem konfliktusra, hanem konszolidálásra törekedtek. „Elhittük magunkról, hogy a munkásság egy szervezett osztály, viszonylag összefogottak is voltunk, amely azért tehet valamit” – emlékezett vissza egy debreceni munkásvezető.⁴⁶ Turbók Gyula, a DIMÁVAG munkástanácsának elnöke úgy fogalmazta meg, hogy „Félelmetes hatalmi jogkörünk volt”.⁴⁷ Hatalmukat viszont jelentősen behatárolta, hogy törvényes kereteken belül próbáltak egyezkedni, hogy fenntartsák a kormánnyal

⁴⁶ OHA 393. sz. Mervó Zoltán-életútinterjú, készítette Valuch Tibor 1992-ben.

⁴⁷ OHA 293. sz. Turbók Gyula-életútinterjú, készítette Molnár Adrienne 1991-ben.

a tárgyalások lehetőségét. A törvényes kereteket ugyanakkor egyoldalúan a másik hatalmi pólus, a Kádár-kormány szabta meg saját hatalmi érdekei szerint. A kormány november 12-én szabályozta a forradalmi bizottságok működését, azokat a tanácsszervek tanácsadóivá fokozva le. November 16-án kormányrendelet lépett érvénybe a szocialista demokrácia fejlesztéséről, ami legalizálta ugyan a munkástanácsok működését, egy bő héttel később az Elnöki Tanács tvr.-e rendelte el a munkástanácsok újraszervezését. December 8-án kormányhatározat intézkedett a területi forradalmi szervek törvényen kívül helyezéséről. A december 11-én bevezetett statárium már a megtorlások időszakának kezdetét jelentette. A munkástanácsok sorsát meghatározó intézkedések mellett azoban számos más lehetősége is volt a kormánynak, hogy visszaszorítsa a munkástanácsok cselekvési lehetőségét. A KMT által kiadni kívánt *Munkásújság* nem kapott lapengedélyt. A békési példákön láttuk, hogy a független sajtóért vívott küzdelem megyei szinten is megismétlődött, és pusztán csekély átmeneti sikerekkel járt.

A munkástanácsok tárgyalásos úton próbáltak az általuk el nem ismert kormánnyal kiegyezni. A forradalmi bizottságok is az egyezkedésben hittek: „Békét hirdetünk a község régi párt- és tanácsvezetői és egyéb vezetői irányában... Ismerve községünk népének érzelmeit és akarátát kijelentjük, hogy a forradalom eredeti célkitűzéseit szem előtt tartva kitarunk a nép álláspontján és követelése mellett, melyet a forradalom meghirdetett. A község irányítását, vezetését független magyar szellemben kívánjuk a jövőben is a nép által elfogadott és elismert vezetőkkel végezni” – jelentette ki a csorvási forradalmi tanács.⁴⁸ „A kormánytól kérni kell a szabadságot, a demokráciát, a függetlenséget... mi nem akarunk akasztást elkövetni” – fogalmazta meg a csanádapácai munkástanács vezetője november 21-én.⁴⁹ A választott forradalmi szervek kezében fegyverként követeléseik érvényesítésére csak a mögöttük álló tömegek ereje, és annak megnyilvánulásai, a tüntetések és a sztrájkok voltak.

A munkástanácsok a termelés újraindításának megakadályozásával tudták a kormány konszolidálódását hátráltatni, és átmeneti engedményeket, mint a letartóztatott és elhurcolt munkásvezetők szabadonbocsátását, kieszközölni. A sztrájk, ha hathatós fegyvernek is bizonyult, csak ideig-óráig volt alkalmazható. November végére a szovjet megszállás elleni tiltakozás, majd a munkásvezetők szabadonbocsátásáért, Nagy Imre elrablása miatt, a provokatív intézkedések nyomán indított vagy meghosszabbított sztrájkok a munkásság szempontjából is tarthatatlanná váltak. A dolgozóknak fizetésre volt szükségük. A sztrájk kérdése a munkástanácsokat is megosztotta. Csepel, noha azonos politikai platformon volt a KMT-vel, tartózkodott a sztrájktól, és a kormánnyal való megegyezés révén próbált a munkás

⁴⁸ A forradalmi tanács nyilatkozata, Csorvás, 1956. november 9. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/1. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 103.

⁴⁹ A forradalmi munkástanács ülésének jegyzőkönyve, Csanádapáca, 1956. november 21. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/1. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 103, 55–57.

önkormányzatiságból megőrizni valamit. A munkásság pszichikai és anyagi kimerülésének idejére a kormány erőszak szervei már annyira újrarendeződtek, hogy felvállalhatták a munkáshatalommal való nyílt szembe fordulást is. Az Országos Munkástanács megválasztásának sikeres megakadályozása után a karhatalom a vidéki városokban is megkezdte a munkástanácsok közéletből való kikapcsolását. Elhurcolták a nógrádi és a Baranya megyei munkástanács vezetőjét is. Hangadóik lefogásával elnémítottak jó néhány munkástanácsot. A kommunisták sorozatos és egyre sokasodó provokatív támadásai után november végére nyilvánvalóvá vált, hogy a Kádár-kormány, amint teheti, minden eszközzel el fogja lehetetleníteni hatalmi vetélytársait. A munkástanácsok és a kormány eredménytelen tárgyalásai megszakadtak. A KMT kitartott követelése mellett, amelyekre a kormány nem reagált. Ellenkezőleg, a forradalmat december elején a pártvezetőség ellenforradalomként bélyegezte meg. Az MSZMP és a munkástanácsok párbeszéde így végképp ellehetetlenült. A végletekig kiéleződött az ellentét a kettős hatalom két centruma között. A salgótarjáni sortűzről érkező hírek olajat öntöttek a tűzre. A felháborodás újraegyesítette a munkások megosztott erőit. A KMT a vidéki munkástanácsok küldötteinek bevonásával kétnapos, országos sztrájkot hirdetett. 1956. december 11–12-én Magyarországon 48 órára leállt az üzemekben és a bányákban a munka, szünetelt a tanítás, nem működtek a hivatalok. Ez volt a munkástanácsok utolsó nyomásgyakorlási kísérlete, és egyben a hatalom szembesítése a nép összefogásával. A magyar lakosság utolsó erejével még egyszer kollektívan tiltakozott az idegen megszállás és az illegitim kormány ellen.

A karhatalmisták provokatív fellépése újabb tiltakozóhullámhoz vezetett a kisebb településeken is. Az elégedetlen, elkeseredett emberek ismét az utcákra vonultak, a forradalomra emlékezve koszorúzási ünnepeket rendeztek, tiltakoztak a lakosságra rákényszerített tanácsi szervek ellen. Békés megyében a forradalom októberi eufóriájában csak elvétve került sor tettelegességre. A kommunisták ismételt térnyerése láttán a hetekig visszafojtott feszültség, valamint a megtorlástól való félelem elszabadította az indulatokat. A karhatalmisták soraiiban államvédelmiseket ismertek fel, „halállistáktól” beszéltek. A forradalmat és a mártírokat is gyászoló néma tüntetésekre összesereglett lakosság ismételten a régi és az új tanácsi és pártvezetőkre támadt, feldúlták a pártirodákat. A forradalmárok battonyai hatalomátvétele az egész járást lázba hozta. Lökösházáról, Kevermesről, Dombegyházáról, Dombiratosról százával érkeztek tüntetők Battonyára, majd a felvonulás után vontatókkal, buszokkal sorra járták a szomszédos községeket, és amerre mentek, elkergették a tanácsi vezetőket. December első két hetében Hajdú-Biharban is megmozdult tizennyolc település agrárlakossága. Tatabányán a karhatalmisták erőfitogtatása provokálta ki a lakosság elkeseredett dühét és utolsó lázadását.

A területi munkátestületek betiltása, a rögtönítélő bíraskodás bevezetése, a politikai szerepet vállaló munkásvezetők letartóztatása következtében a

munkásság és a magyar nép elveszítette a horizontális összefogás lehetőségét. A munkástanácsok visszaszorultak az üzemekbe. A restaurálódó pártállam idővel a vállalatok irányításából is kiszorította a munkások képviselőit. A forradalom helyi vezetőit a városi és községi tanácsi vezetésből is eltávolították 1957 első hónapjaiban, majd sokukat perbe fogták és elítélték.

Befejezés

Oroszországban a kettős hatalmi helyzet 1917 májusáig állt fenn, amikor is a szovjetek Lenin intencióival szemben nagykoalícióra léptek a polgári és monarchista erőkkel, majd a bolsevik propaganda szította tüntetéshullámot követően a kormányzat és az I. szovjetkongresszus élve törvényi lehetőségeivel ostromállapotot hirdetett, betiltotta a szovjetek önállóságát, azzal együtt a kettős hatalmat erőltető kommunista pártot, és ellenlábásainak letartóztatásába kezdett. A bolsevikok részéről a hatalom békés megragadásának stratégiája kudarcot vallott.

1956 őszén Magyarországon a fegyveres ellenállás felszámolása után alakult ki a kettős hatalom, amely kezdetektől fogva egyenlőtlen erőviszonyokra épült. A szovjet hadsereg páncélos és légierejével támogatott kommunista párt és kormány, rendeletalkotások révén eleve megnyirbálta hatalmi riválisainak – a tanácsoknak és bizottságoknak – a törvényes lehetőségeit, majd néhány hét elmúltával már rendelkezett akkora saját erővel, hogy végrehajtó hatalmának is érvényt szerezzen. Tovább szorított a lehetőségeken, törvényen kívül helyezte a demokratikus intézményeket, és fizikailag is megszabadult ellenfeleitől. „A munkástanácsok ellen szervezettnek tűnő hajsza indult az ország egész területén” – konstataálta a helyzetet a Nagybudapesti Központi Munkástanács december 6-i Memorandumma.⁵⁰ „Itt szervezett diktatúra van vagy népakarat?” – tette fel a kérdést a sarkadi járási forradalmi bizottság 1956. november 22-i ülésén Nagy Károly, Okány község forradalmi bizottságának a küldötte.⁵¹ A válasz nyilvánvalóvá vált. December 8-ra eldőlt a kettős hatalom, az öngazgatás és a munkás-öngazgatás sorsa. Kibontakozásra, azaz a kettős hatalom munkástanácsoknak kedvező irányba való eltolására nem volt esély. Kádár a szovjet modell restaurálását vállalta tekintet nélkül a népakaratra.

⁵⁰ A Nagybudapesti Központi Munkástanács Memorandumma, 1956. december 6. In Kozák Gyula, Körösi Zsuzsanna, Molnár Adrienne (szerk.): „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni!”: válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. Budapest, Századvég – 1956-os Intézet, 1993, 354–356.

⁵¹ A járási forradalmi bizottság ülésének jegyzőkönyve, Sarkad, 1956. november 22. In Erdmann Gyula (szerk.): Békés megye 1956-ban. III/2. kötet. Gyula, 2006, Békés Megyei Levéltár, 259–265.

Rezümé

Katalin Somlai, National Széchényi Library, 1956 Institute – Oral History Archives, historian, Head of OHA

Dual power situation after the Soviet invasion of Hungary: the ultimate struggles of workers' councils and revolutionary committees in 1956 with a special emphasis on Békés County

A dual power situation came forth in the revolutionary Hungary of 1956 between the second Soviet military invasion of 4 November and the bald institutional oppression and brutal reprisals beginning in the second week of December. Dual power situations are considered to be transitory forms of governance which prepare an upcoming peaceful or violent seizure of power. This paper presents the power centres which constituted the dual power in this period of time, their adherents and political aims as well as the dynamics of their power strength. It puts a special emphasis on the analysis of the micro-history of the dual power in the peripheral Békés County besides outlining the general political situation in Hungary. The example of Békés is to show on the one hand to what extent the dual power was existing all over the country and not only in the capital or the main industrial centres, and on the other hand the local institutions and problems which preceded the wave of demonstrations of December.

Somlai Katalin, Országos Széchényi Könyvtár, 1956-os Intézet – Oral History Archívum, kutató, az OHA vezetője

Kettős hatalom a megszállás után: munkástanácsok és forradalmi bizottságok utóvédharcai Magyarországon 1956-ban különös tekintettel Békés megyére

A forradalmi Magyarországon kettős hatalmi helyzet az 1956. november 4-i második szovjet katonai intervenció és a december második hetében leplezetlenül kibontakozó intézményes elnyomás és nyílt erőszakkal való megtorlás időhatárai között alakult ki. A kettős hatalom a politikai elméletek szerint átmeneti uralmi forma, amely egy későbbi békés vagy erőszakos hatalomátvételt készít elő. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az adott időintervallumban melyek voltak a magyarországi kettős hatalmi helyzetet megtestesítő hatalmi központok, ezek kiket képviseltek, milyen célkitűzéseik voltak, továbbá hogyan alakult erőviszonyaik dinamikája. Az általános országos helyzet felvázolásán túl kitérek egy kevésbé ismert, periferiális térség, Békés megye kettős hatalmi helyzetének mikrotörténeti elemzésére. Békés példája bemutatja, hogy egyfelől a kettős hatalmi helyzet a fővároson és a nagyobb ipari központokon kívül az egész országra jellemző volt, másfelől, hogy a decemberi tüntetéshullámnak mik voltak a helyi előzményei.

DR. TÓFALVI ZOLTÁN
történész, író (Románia)

A MAGYAR FORRADALOM HATÁSÁRA ALAKULT ERDÉLYI SZERVEZKEDÉSEK

A MAGYAR FORRADALOM LEVERÉSÉT KÖVETŐ ROMÁNIAI RETORZIÓ

„Az 1956-os forradalom Magyarországot a XX. században páratlan világpolitikai szerephez juttatta. Ugyanakkor soha olyan nyilvánvaló nem volt, mint azokban a drámai hetekben, hogy sorsa, jövője döntő mértékben a világpolitikától, elsősorban az erőviszonyoktól, a nagyhatalmak között folyó küzdelmekről és egyezkedésekről függ. (...) A kelet–nyugati viszony ötvenes évekbeli alakulásának vizsgálata azt mutatja, hogy minden amerikai propagandával, illetve kelet-európai várakozással szemben 1953–56 között a Szovjetunióban nem merült fel a csatlós országok »elengedésének« gondolata, amerikai, illetve nyugati részről pedig nem léteztek a térség felszabadítását célzó törekvések. (...) A magyarországi felkelés kirobbantása ezért nemcsak hogy nem állt az Egyesült Államok érdekében, hanem kifejezetten kellemetlenül érintette az amerikai vezetést, hiszen a budapesti események megzavarták és rövid időre visszavetették az addig oly ígéretes eredményeket hozó enyhülési folyamatot. Az amerikai kormányzat (...) politikájának kettős célkitűzését ebben az előre nem látott, válságos helyzetben sem volt hajlandó feladni: egyrészt arra törekedett, hogy a szovjet beavatkozás miatti kényszerű retorika minél kevésbé terhelje meg Moszkva és Washington viszonyát, másfelől viszont igyekezett a világ közvéleményét meggyőzni, miszerint Amerika nem nézi ölbe tett kézzel egy kelet-közép-európai nemzet szabadságküzdelmét. E két ellentétes érdek egyidejű érvényesítése érdekében az amerikai vezetők improvizatív lépésekre kényszerültek, közülük a leglátványosabb az volt, hogy a magyar kérdést október 28-án az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé utalták. Ott azonban valódi döntések nem a tanács üléseinek a nemzetközi közvélemény számára hangszerelt vitáiban születtek, hanem az amerikai, angol és francia képviselők színpalak mögötti titkos egyeztető tárgyalásain. (...) A második szovjet intervenciót követő nyugati passzivitás legfontosabb üzenete azok számára, akiknek sohasem voltak illúzióik, vagy akik most hajlandók voltak lemondani róluk, az volt, hogy minden ellenkező értelmű propaganda ellenére az 1945-ben létrejött európai status quo kölcsönös elismerésén alapuló kelet–nyugati érdekszféra-rendszer létezik, működik, és speciális automatizmusként határozza meg a kelet-közép-európai régió sorsát. (...) 1956-ban tehát nem volt esély a győzelemre, a magyar forradalom azonban ennek ellenére – vagy éppen ezért – a XX. századi magyar és egyetemes történelem egyik legkiemelkedőbb eseményének tekinthető.”¹

¹ Békés Csaba: Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. 1956-os Intézet, 2006., Fülszöveg, 19–21.

„...Moszkva feltételezett »imperialista törekvéseitől« és Budapest irredenta lépéseitől való félelem egészen 1989 decemberéig a román kommunizmus politikai kultúrájának legfőbb vonásai közé tartozik. S 1956 döntő szerepet játszott, hogy ezek a vonások rögzültek. A román kommunista elit azonnal elítélte a magyar forradalmat és biztosította a szovjeteket a román kommunisták erős lojalitásáról. Az 1956-os lengyelországi és magyarországi események végül is hozzájárultak ahhoz, hogy a román sztálinista vezető, Gheorghiu-Dej megőrizze személyes hatalmát és megszabaduljon a desztalinizáció rémétől. A román kommunisták gyors intézkedéseikkel megakadályozták a szabad információáramlást, és elkerülték, hogy a magyarországi események igazi jelentősége köztudottá váljék. (...) A Román Munkáspárt habozás nélkül a szovjetek oldalára állt, és felajánlotta azonnali támogatását. Gheorghiu-Dej a Politikai Bűró 1956. december 1-jei ülésén büszkén jelentette ki: »Boldogan állapítjuk meg, hogy nemcsak passzív nézőként követtük a magyarországi eseményeket. Közvetlenül is érdekelték voltunk abban, hogy az események a magyar nép és a magyarországi szocializmus jövője, valamint táborunk érdekei szerint alakuljanak. Nemcsak passzívan vártuk és néztük, hogy a Szovjetunió lehetőségei szerint megoldja a helyzetet, hanem sokat is segítettünk.«» (Petrescu, Dragoș: 1956 mint identitásformáló tapasztalat. A román kommunisták esete. *Emlékkönyv 1956, 2006–2007*. 177–200. oldal.)

2016 az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc emlékévé. E sorok írója 1989. december 22-től – addig Romániában a hivatalos álláspont szerint a „magyarországi ellenforradalom” a legszigorúbb tabutémának számított! – kutatja a magyar forradalom romániai, erdélyi visszhangját. 2007-től kezdődően tizkötetesre tervezett sorozatban – *1956 erdélyi mártírjai* címen – monografikus feldolgozásban mutatom be a magyar forradalomhoz kapcsolódó politikai perek történetét. Az első öt kötet az úgynevezett „hazaárulási perek” történetét taglalja. A marosvásárhelyi Mentor Kiadó kiadásában 2007-ben jelent meg az aradi, magyarpécskai, Óbéd községi, temessági plébános, Szoboszlai Aladár nevével fémjelzett kirakatper története. Az erdélyi, romániai ’56-ról, így tisztelegve mindazok előtt, akik teljes mértékben azonosultak a magyar forradalom eszméivel, először „hallották meg a tigris karmaiba esett énekes madár sikolyát”, rendszerellenes szervezkedések, szervezkedési kísérletek egész sorát kezdeményezték, tiltakoztak a román kommunista diktatúra jogtiprásai és a kisebbségi elnyomás ellen. A romániai ’56-os szervezetek, szervezkedési kísérletek nem csak a magyarországi forradalom és szabadságharc recepciójaként formálódtak, Stefano Bottoni összegzése szerint: „önálló történelmi relevanciával bírnak.” A Bolyai Tudományegyetemen ötvenhatos tevékenységéért hét év börtönbüntetéssel sújtott Dávid Gyula irodalomtörténész főszerkesztésében megjelent *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965* című, a Polis Könyvkiadó és Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában 2006-ban megjelent kötet több mint ezernégyszáz politikai elítélt legfontosabb adatait tartalmazza. A periratok áttanulmányozása nyomán az életrajzi adattár folyamatosan gyarapodik, hamarosan szükségessé válik a bővített kiadás

megjelentetése. Az 1956-os magyar forradalom és nemzeti szabadságharc – az első győztes antikommunista forradalom (bár a győzelem csak tizenkét napig tartott) világtörténelmi nóvum! – erdélyi, romániai visszhangja sokkal átfogóbb volt, szélesebb társadalmi csoportokat érintett, mint ahogy az a kollektív emlékezetben él! Annak ellenére, hogy Romániában nem volt a magyarországihoz hasonló, tömegeket megmozgató, országos szintű, politikai programokat megfogalmazó belső ellenzéki szembenállás, forradalmi fegyveres harc! Az idei esztendő kiváló lehetőséget biztosít arra, hogy rendre bemutassuk a fontosabb szervezkedéseket, koncepciós pereket. A magyar forradalom leverése ürügyet jelentett a nemzeti kommunizmus útjára lépett román hatalom számára: a példátlan retorzió nemcsak a román belső ellenzékét próbálta likvidálni, hanem a magyarság, de a német anyanyelvűek, zsidók, szerbek szinte minden társadalmi rétegét súlyosan érintette, pusztította létében fenyegette. Elegendő az 1959. évi brassói, később kiváló irodalmi alkotások egész sorát eredményező íróperre – „a társadalmi rend elleni szervezkedés” vádjával Andreas Birknert és Wolf von Aichelburgot huszonöt, Georg Schelget húsz, Hans Bergelt tizenöt, Harald Siegmundot tíz év kényszermunkára ítélték, a vád egyik tanúja, Eginald Schlattner – akit később szintén elítélték feljelentés elmulasztásáért – két önéletrajzi regényben is beszámolt ügynökműltjáról! –, az 1954-ben kezdődött, a romániai zsidóság nemzetközi hírnevű személyiségei ellen indított tömeges „cionista” perekre utalnom. Cionizmus ürügyén 5020, a német nemzeti szocializmussal való kapcsolatért 4645, a szerb nacionalizmussal és Titóval való szimpatizálásért 1644 személyt tartottak nyilván: megfigyelték és követték őket.

Sajnos sem az államközi, sem a diplomáciai kapcsolatokban nem kamatoztatják: 1956 a román–magyar együttélés kiemelkedő időszaka! Bukarestben már a magyar forradalom első napjaiban röpcédulák jelentek meg, a diákok egy csoportja 1956. november 4-re utcai tüntetést kezdeményezett, de a Szekuritáté beépült a szervezők csoportjába és a kezdeményezőket – köztük Paul Goma, Alexandru Ivasiuc, Ștefan Augustin Doinaș később ismertté vált írókat –, az Egyetem téren gyülekezőket 1956. november 5-én letartóztatták és elítélték. A karhatalom és a tüntető diákok közötti egyetlen nyílt összecsapásra Temesvár központjában került sor. Az Aurel Baghiu, Caius Muțiu, Teodor Stanca, Nagy László, Heinrich Drobny vezette temesvári, román többségű műegyetemi hallgatók az 1956. október 30-án tartott nagygyűlésen követeléseiket tizenkét pontban fogalmazták meg. A „pontok” majdnem azonosak voltak a szegedi, budapesti egyetemisták által megfogalmazottakkal. Követelték: a szovjet csapatok azonnali kivonását Romániából, gazdasági kapcsolatokat minden országgal, beleértve a kapitalista országokat is, hozzák nyilvánosságra a Románia által aláírt gazdasági szerződéseket, Sztálin személyi kultuszának felszámolása, mivel Romániában csak mímelték a személyi kultusz felszámolását. Továbbá: az orosz nyelv eltörlését a felsőfokú oktatás kötelező tantárgyainak sorából, a marxizmus órák számának csökkentését, a parasztokat sújtó kötelező termény- és húsbeszolgáltatás eltörlését, a munkásosztályt megnyomorító normák eltörlését, a munkások fizetésének emelését, a fizetési adók eltörlését, egyetemi autonómiát. Elítélték a szovjet csapatok magyarországi

katonai intervencióját. (Romániában sajátos kommunista nemzetépítés zajlott. 1954 és 1956 között felszámolták a román gazdaságra meghatározó befolyást gyakoroló szovjet–román vegyes vállalatokat, a szovromokat, a szuverenitás visszanyerése érdekében 1955 nyarán Emil Bodnăraș hadügyminiszter azzal a váratlan kéréssel fordult Nyikita Szergejevics Hruscsov szovjet pártfőtitkárhoz: engedélyezze a szovjet csapatok kivonását Romániából!) A Szekuritáté alakulatai 1956. október 30-án a műegyetemi nagygyűlés után körülvették és elszigetelték a temesvári Műegyetem épületét. Megkezdődtek a tömeges letartóztatások. Mintegy 2500 egyetemistát tartóztattak le, teherautókra kényszerítették, majd a magyarországi szovjet katonai intervenció miatt üressé vált kisbecskereki szovjet laktanyába szállították. Azok az egyetemi hallgatók, akiket nem tartóztattak le, másnap, 1956. október 31-én, Temesvár központjában tünetést szerveztek. A letartóztatottak szabadon bocsátását követelték. Nyílt összecsapásra került sor a diákok és a karhatalmisták között. Gyorsított eljárással, a Büntető Törvénykönyv 327. szakasza előírásai alapján – nyilvános izgatás vádjával – 29 egyetemi hallgatót és két tanársegédet állítottak hadbíróság elé, három hónaptól nyolc évig tartó börtönbüntetéssel sújtották őket. Az eddigi kutatások eredményei szerint összesen nyolcvanegy román anyanyelvű egyetemi hallgatót, gimnazistát, értelmiségit ítéltek el a magyar forradalom eszméivel való azonosulásért! Teodor Stanca, a temesvári műegyetemi hallgatók tüntetésének egyik főszervezője 2008-ban Csíkszeredában Sólyom László akkori magyar államelnöktől vehette át a Magyar Köztársaság Arany Érdemkereszt kitüntetését. A román falvakban ma is úgy emlegetik: a magyar forradalomnak köszönhetően szűnt meg a kötelező termény- és húsbeszolgáltatás!

A legfelsőbb román párt- és államvezetés attól tartott, hogy a forradalmi eszmék áterjednek Romániába is, ezáltal hasonló megmozdulásokra kerül sor. 1956. október 24-én délben már ülésezett a Román Munkáspárt Központi Vezetősége. A legszigorúbb intézkedéseket, totális cenzúrát vezettek be, hogy a forradalmi eszmék terjedését megakadályozzák. Növelték a határőrség létszámát, elrendelték a gyorshadtestek riadókézsültségét. A szolidarizáló megmozdulások megakadályozására diverziós céllal ismét felmelegítették „Erdély elrablásának” jól bevált híresztelését.

A Balkán „Machiavellijének” tartott Gheorghe Gheorghiu-Dej vezette román kommunista diktatúra számára a magyar forradalom vérbefojtása kiváló ürügyet jelentett az „ellenforradalmár-gyanús” kisebbségi értelmiségi elitel, a belső ellenzékkel való leszámolásra. Innen már nyílegyenes út vezetett az önálló intézmény- és iskolahálózat elsorvasztásához, 1959 februárjában a Bolyai Tudományegyetem felszámolásához. Szabédi László költő, Csendes Zoltán, a matematikai statisztika tanszék vezetője és felesége, az egyesített egyetem rektorhelyettes-jelöltje mérgeinjekció beadásával, Molnár Miklós, a politikai gazdaságtan és gazdaságtörténet előadótanára öngyilkosságával tiltakozott az önálló magyar egyetem megszüntetése ellen. Szabédi László Szamosfalván 1958. április 18-án a vonat elé vetette magát, Csendes Zoltán – aki az egyesített egyetemek első számú rektorhelyettes-jelöltje volt, ragyogó intellektus, anyanyelvi szinten beszélt románul – mérgein-

jekcióval vetett véget az életének, karrierjének, rá egy hónapra a felesége is követte a halálba, dr. Molnár Miklós docens kiugrott az ablakon. Minderről Nyugaton a *Der Spiegel* közölt részletes beszámolót.²

1956 erdélyi visszhangjának taglalásánál feltétlenül hangsúlyoznunk kell: igen gyakran szervezkedési kísérleteket nagyítottak fel óriásivá, hogy ártatlan emberek ezreit zárják börtönbe. A „Szoboszlai-perben” 10 személyt ítélték halálra, mind a tízet kivégezték, az „érmihályfalvi csoport” 31 elítéltje közül a szamosújvári börtön kivégzőhelyén Sass Kálmán református lelkésznek és dr. Hollós István hadbíró századosnak oltották ki az életét. 1959. április 20-án 14 óra 30 perc és 15 óra között ugyancsak Szamosújváron végezték ki Szígyártó Domokos oszdolai molnárt. Sajnos, a statisztika nem pontos: utólag nagyon nehéz eldönteni, hogy Jilaván, a romániai megsemmisítő munkatáborokban hányan veszítették életüket. A vallatások, kínzások nyomán a börtönökben a becslések szerint százharmincnyegen veszítették életüket. A Szoboszlai Aladár római katolikus plébános neve által fémjelzett perben hárman haltak meg a börtönben elszenvedett verések, kínzások következtében: a tíz év börtönbüntetésre ítélt Szörcey Elek torjai gazdálkodó nem sokkal az 1958. május 30-i, a temesvári „Május 1” munkásklubban kihirdetett ítélet után, a tizenöt év börtönbüntetésre ítélt Pietsch Béla aradi ügyvéd 1958. november 26-án a galaci börtönben hunyt el, a huszonkét év kényszermunkára ítélt Karácsonyi István minorita szerzetest 1962. november 9-én Luciu-Giurgeniben kukoricatörés közben érte a halál, Ráduly Géza paptestvére karjai közé rogyott. A dr. Dobai István nevével fémjelzett perben a huszonöt év börtönbüntetésre ítélt Kertész Gábor zilahi ügyvédgyakornokot, az öt év börtönbüntetésre ítélt Szekeresi Nagy József egykori ákosi falusbírót a börtönben a szó valódi értelmében agyonverték. Az előbbi a vácărești-i börtönkórházban 1963. február 23-án, utóbbi a dési börtönben 1961 augusztusában hunyt el. A csíkkozmási származású Bíró Károlyt, a *Fekete Kéz* nevű szervezet tagjaként hat év börtönbüntetésre ítélte a Kolozsvári Katonai Törvényszék. 1963 nyarán Luciu-Giurgeniben a mezei munkán Hadnagy Istvánnal együtt próbáltak megszökni a megsemmisítő munkatáborból. Elfogták őket, Bíró Károlyt a helyszínen agyonlőtték.

A Székelyföld legelső 1956-os fegyveres szervezkedése

„A tigris karmaiba esett énekes madár sikolyát” – az Illyés Gyulának tulajdonított vallomást –, a magyar forradalmárok segélykérését legelőször a szovétaikból és szászrégeniekből álló fiatalok hallották meg. 1956. október 25-én – miután előző este a Szabad Magyar Rádió adásaiból értesültek a magyarországi, budapesti forradalmi harcokról – döntöttek: „A magyarországi események után láttam, hogy ottan a diákok föllázadtak a rendszer ellen, elhatároztam, hogy lemondunk az Ausztriába való szökésünkről, és úgy döntöttem, kibővítem a szer-

² Der Spiegel. 1966/45. szám, 158–162.

vezetemet, felfegyverkezünk, írógépet, papírt és más kellékeket szerzünk, fölme-
gyünk a szovátai hegyekbe és ottan röpcédulákat fogunk készíteni, amelyeken
keresztül fölláztjuk a népet a rendszer ellen, úgy, ahogyan azt Magyarországon
tették.” (Kelemen Imre, a csoport vezetője az 1956. november 1-jei, 12 és 21 óra
közötti kihallgatása során így vallott a szervezet létrehozásáról.) A szervezkedés
tagjai: Kelemen Imre, Dósa Imre, Fülöp Sándor, Páll István, Lehotzki Jenő, Ke-
lemen László, Fülöp Sándor – szovátaiak –, Magyarai Ferenc, Tofán Mihály és
Tofán Sándor – szászrégeniek –, mindannyian a magyar forradalom kitörésekor
marosvásárhelyi építkezési trösztnél munkások voltak, illetve gépkocsivezetői
tanfolyamra jártak. Lemondtak a korábbi tervükről: felfegyverkezve felszállnak
Temesváron a Bukarestbe tartó repülőgépre, arra kényszerítik a pilótákat, hogy
Ausztriába vezessék a gépet. Az eredeti elképzelés helyett a szülőföldön való
maradást, a lakosság fellázítását, a szocialista rendszer elleni fegyveres harcot
választották. „Csütörtökön délben, 1956. október 25-én, vagyis aznap, amikor
megegyeztünk, Páll Istvánt hazaküldtük Szovátára, hogy szerezzen be csákányt,
két kilogramm szeget, fűrész, fejszét és lapátot, hogy tudjunk magunknak bun-
kert építeni a havasokban. Páll István haza is ment, úgy volt megbeszélve, hogy
vasárnap, október 28-án találkozunk a szovátai kisállomáson, és onnan egyenesen
a havasokba fogunk menni” – vallotta Kelemen Imre a szadista szekus százados-
nak, Bihari Imrének, az 1956. november 4-i kihallgatása során.

A szervezet tagjai komolyan gondolták a felfegyverkezést: a Nyáradmentére,
Deményházára utaztak, ahol Siklódi Józseftől ötven lejért egy spanyol gyártmá-
nyú, működőképes forgópisztolyt vásároltak – töltények nélkül. Majd átgyalo-
goltak Búzaházára, ahol Csont Benjámintól ígéretet kaptak, hogy négyszáz lej
ellenében szerez egy browningot tölténnyel. A fegyvert beviszi Marosvásárhelyre
és átadja Kelemen Imrének. Az volt a tervük: a szervezkedés minden tagjának
legyen legalább egy pisztoly! Ezért képesek voltak éjszaka felásni egy marosvá-
sárhelyi kertet, mert Béni Emília azt mondta: a szállásadója fegyvereket ázott el
a kertjében.

A magyar forradalom és nemzeti szabadságharc – a későbbi Kossuth-díjas
író, a Bolyai Tudományegyetem második csoportjának perében hat év börtönbün-
tetésre ítélt Páskándi Géza pontos definíciója! – csodálatra méltó hatása felülírta a
„szovátai csoport” néven ismert szervezkedés szökési tervét. Azért akartak Ausztriába
szökni, mert az volt „a legközelebbi állam, ahonnan nem dobnak vissza, ha
elfognak a határon”. 1956. október 25-én reggel Kelemen Imre megkérdezte Dósa
Imrét, Fülöp Sándort, Páll Istvánt, Tofán Sándort és Kelemen Lászlót: „...fiúk,
nem lenne jobb, ha mi is úgy tennénk, mint a magyarok? Szerzünk egy nyomdát
vagy írógépet, amelyekkel röpcédulákat fogunk készíteni, fölme gyünk a szovátai
hegyekbe...a röpcédulákon keresztül megszervezzük a falusi népet, hogy lázad-
janak fel a mostani rendszer ellen. (...) Ennek alapján többé egyikünk sem állt
munkába, készültünk, és továbbra is arról beszélgettünk, hogyan fogunk tev-

kenykedni a hegyekben.” (Kelemen Imre 1956. november 4-i, nyolc és tizenkét óra közötti vallatásán rögzített kihallgatási jegyzőkönyv.)

A Szekuritáté beépült a fegyveres szervezkedési kísérletbe. Kelemen Imrét már 1956. október 26-án le akarták tartóztatni, azonban ideig-óráig sikerült megszöknie Marosvásárhelyről. A felgöngyölítésbe bevonták a szervezkedésben részt vevők barakkbeli közös hálófülkéjének két takarítóját, Barabás Rozáliát és Béni Emiliát, akik előtt a fiúk – öreg hiba! – gyanútlanul mindent kifecsegték. Az 1956. november 13-i kihallgatáson – bár Kelemen Imre Barabás Rozáliának, Tofán Mihály Béni Emiliának udvarolt – a fiúk ellen vallottak. Barabás Rozália kijelentette: „A magyarországi események után különböző helyekre utaztak, hogy fegyvert szerezzenek. Végső céljuk az volt, hogy felfegyverkezzenek, csatlakoznak a magyarországi ellenforradalomhoz.” A Szekuritáté egész különítményt mozgósított a fiatalok letartóztatására. Kelemen Lászlót már 1956. október 27-én, a szervezet többi tagját 1956. október 28-án – amikor megbeszélték, hogy a szovátai keskeny vágányú vasút állomásán találkoznak, és onnan indulnak felfegyverkezve a Szováta fölötti hegyekbe – azonos időpontban letartóztatták. Ekkor találták meg Magyar Ferencnél a Deményháza vásárolt forgópisztolyt, ennek alapján a Szekuritáté bizonyítottan találta a „fegyveres felkelés” vádját. A törvényellenesen fegyvert rejtgető deményházi Siklódi József és a búzaházi Csont Benjámint is ellenük vallott. A házkutatás során Kelemen Imre szülői házában megtalálták a használhatatlan, 1955-ben szerzett forgópisztolyt is. A Kolozsvári Katonai Törvényszék marosvásárhelyi kiszállásán a Btk. 227. és 315. szakasza, valamint a 163/1956. számú törvényerejű rendelet előírásai alapján – gyorsított eljárással! – „a népi demokratikus rendszer elleni szervezkedés és tiltott fegyver tartása” vádjával 1956. december 16-án – három nappal Balázs Imre és Timován Vid kolozsvári képzőművész hallgatók hét év börtönbüntetésre való elítélése után! – Kelemen Imre elsőrendű, Dósa Imre másodrendű vádlottat tíz-tíz év szigorított fegyházbüntetésre, Magyar Ferencet és Tofán Mihályt nyolc-nyolc év, Fülöp Sándort és Páll Istvánt öt-öt év, Kelemen Lászlót és Tofán Sándort négy-négy év börtönbüntetésre ítélte. Lehotzki Jenőt felmentették. Kelemen Imre, Kelemen László, Fülöp Sándor nemcsak a hírhedt politikai börtönök világát ismerte meg, hanem megjárta a Duna-delta poklait, a megsemmisítő munkatáborokat is. Dósa Imre és Kelemen László mellékbüntetésként a Slobozia-Fundata-i kényszerlakhelyen is raboskodott. Kelemen Imre 1994-ben kéréssel fordult a Legfelsőbb Bírósághoz. 1998-ban felmentették őket az 1956-os vádak alól, a perújrafelvétel eredményeként a szovátai első csoport nyolc vádlottját rehabilitálták. Hasonló felmentésre nem került sor a szovátai 2-es csoportnál: Gáll Ferencet 1959. október 20-án húsz év, Barabás Ferencet, Drágos Lászlót, Ilyés Sándort és Ötvös Vilmost tizenöt-tizenöt év börtönbüntetésre ítélték – államellenes szervezkedés, a közvagyon megkárosítása, tiltott fegyver és lőszer tartása vádpontok alapján.³

³ ACNSAS, Fond penal, nr. 1131, I-IV., illetve 11–14. kötet.

Baróton a Petőfi Sándor utcai 1956-os emlékműnél felállított kopjafán ötvennyolc név hirdeti az erdővidékiek példamutató szabadságszeretétét. Az ötvennyolc politikai elítéltet a Kolozsvári és a Nagyváradi Katonai Törvényszék összesen 383 év börtönbüntetéssel sújtotta. Az ötvennyolc név között olvasható Bíró Benjámin, Moyses Márton és Kovács János egykori baróti gimnazista neve – a csoportban részt vevő negyedik diák, Bíró Benjámin, csíkszentdomokosi származású, az ő nevét a Hargita megyei ötvenhatos elítéltek névsorában tartják számon! –, jelzésként annak: a négy tizenöt-tizenhat éves diák az 1956-os magyar forradalommal való teljes azonosulás és együttérzés jeleként az egyik legnagyobb hőstettet hajtotta végre: 1956. november 12-ről 13-ra virradó éjszaka a Bihar megyei Érkörtvélyesnél megpróbáltak átszökni a román–magyar határon, hogy segítsenek a forradalmároknak az iszonyatos szovjet túlerővel szemben vívott harcban! Bíró Benjámin és Józsa Csaba sikeresen átszökött a határon, míg Moyses Márton – a csoport szellemi vezetője, az ötlet megfogalmazója – és Kovács János eltévedt, amikor látták, hogy időközben megerősítették a román határ őrzését, visszafordultak, majd megszenvedték a baróti középiskolából való kirúgás drámai következményeit. A négy gyerek – a spártai Leonidász király örök érvényű kijelentésének 20. századi értelmezését adva – „megcselekedték, amit megkövetelt a haza”! A négy baróti gimnazista egy pillanatig sem számolt azzal, hogy a riadókészültségbe helyezett román határőrség, ha elkapja őket, vagy csak észreveszik, hogy a határon próbálnak átszökni, a tűzparancs jegyében, könyörtelenül agyonlövök! Szerencsére a sepsiszentgyörgyi rajoni Szekuritáté sem mozgósította a határőrséget: el sem tudták képzelni, hogy a négy diák nem a háromszéki hegyekbe, hanem a román–magyar határ felé szökik! Bíró Benjámin, Józsa Csaba, Kovács János és Moyses Márton tette így kap történelmi hátszelet!

Szervezkedések, szervezkedési kísérletek

A hatvan évvel ezelőtti történések összegzése során akár erdélyi magyar, valamint a székelyföldi székek szerinti karakterológia sajátosságait is ki lehet mutatni. Amíg a mindig óvatosabb Udvarhelyszéken alig került sor szervezkedésre, az 1848–1849-es önvédelmi harc emlékeit nemzedékről nemzedékre feltett örökségként továbbadó Háromszéken, az 1764. évi Siculucídium drámáját megelőző Csík–Gyergyó–Kászon székben, a Székelyföld fővárosában, Marosvásárhelyen, az egykori Maros székben már a magyar forradalom kitörését követő napokban szervezkedésekre került sor.

A magyar forradalom leverését követő romániai retorzió első áldozatainak egyike is háromszéki volt: 1956. december 21-én tartóztatták le a Nagybaconban 1928. december 1-jén született Boda Gyula gazdálkodót. A Magyar Autonóm Tartomány Katonai Ügyészsége nyilvános izgatás vádjával állította hadbíróság elé, mert „a magyar ellenforradalom napjaiban a néptanácsnál román-, szovjet- és kommunistaellenes kijelentéseket tett”. Gyorsított eljárással – akárcsak

a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet hallgatóit, Balázs Imrét és Tirnován Videt, akiket 1956. október 25-én reggel tartóztattak le, 1956. december 13-án alapfokon hét év börtönbüntetésre ítélték, majd a büntetést az 1957. február 11-én kelt végzéssel öt évre mérsékeltek – négy év börtönbüntetésre ítélték. Jilaván, Szamosújváron és a Duna-delta poklaiban raboskodott. Szabadulása után Nagybaconban és Baróton dolgozott.

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet lefejezése

A román kommunista hatalom által a Bolyai Tudományegyetem ellen indított per szerves részének tekintjük a Kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet (ez volt a hivatalos megnevezése!) hallgatói és tanárai megfélemlítésére, ellehetetlenítésére kezdeményezett retorziót, a letartóztatások, bebörtönzések 1958. március 15-e és 1959. novembere közötti sorozatát. Összesen huszonegy teológust, illetve időközben felszentelt fiatal lelkészt ítélt el a Kolozsvári Katonai Törvényszék. Négy csoportban ítélték el a teológusokat és tanáraikat. Az első csoport ellen az volt a vád, hogy a kolozsvári gimnazista Burchard Márta „rendszerellenes” verseit terjesztették. Alig töltötte be a tizenhetedik életévét, amikor 1959. március 15-én (a Szekuritáté kéjes élvezettel választotta a letartóztatás időpontjaként március 15-ét! – T. Z.) a diáklányt letartóztatták. Két hónapi vizsgálati fogság után 1959. május 25-én a kolozsvári hadbíróóság a Btk. hírhedt 209. szakasza 2. pontja a) betűje, valamint a 325. szakasz 3. pontja c) betűje előírásai alapján tiltott dokumentumok őrzésének, terjesztésének vádjával tizenkét év börtönbüntetésre ítélte. A nők számára kijelölt csíkszeredai és arad-gáji börtönben raboskodott. Az utóbbiból szabadult 1962. szeptember 27-én. Szabadulása után érettségizett, két éven át egyetemre is járt, majd fényképész lett. Ebben a minőségében választotta a kitelepedést az akkori Német Szövetségi Köztársaságba.

Burchard Márta ötvenhatos versei jelentették az ürügyet a kiváló kolozsvári tanárnő, Imre Magda letartóztatására. Valójában ez a letartóztatás, majd a súlyos börtönbüntetés is az erdélyi református egyház ellen irányult: Imre Magda édesapja, az 1947-ben a román állam által nyugdíjba kényszerített, sziklaszilárd és megingathatatlan jellemű Imre Lajos harminc éven át a gyakorlati teológia tanszékének nemzetközi hírnevű, korszak-meghatározó professzora volt, életművében az elmélet és a gyakorlat, a tudományos munka és a lelkipásztori szolgálat szorosan összefonódott. Nem véletlen, hogy egyetemes mércével mérhető munkásságáról, életművéről a holland Magda van der Ende írt nagyszerű doktori disszertációt! Imre Magdát, Oláh Tibor színházi kritikus, műfordító feleségét 1959. április 4-én azért tartóztatták le, mert nem jelentette fel Burchard Mártát ötvenhatos versei miatt. A vád ezúttal is: tiltott írások, dokumentumok őrzése, terjesztése. A Btk. 209. szakasza 2. pontja előírásai alapján tíz év börtönbüntetésre ítélték. Imre Magda nemcsak a csíkszeredai és aradi börtön embertelen világát ismerte meg – miközben a kosárfonást tanulgatta

–, hanem a nagyváradi fegyház egyedi „atmoszféráját” is. A 411/1964-es, amerikai nyomásra született törvényerejű rendelet alapján a szabadulásakor – 1964. április 15. – a büntetés le nem töltött részét ugyan elengedték, de a tanügybe soha nem kerülhetett vissza. Előbb fizikai munkásként, majd a kolozsvári Carbochim vállalat műszaki rajzolójaként, 1976-tól pedig az Erdélyi Református Egyházkerület nyugdíjpénztárának tisztviselőjeként kereste a kenyerét.

A teológuscsoport elsőrendű vádlottja a kiváló szónokként, tollforgatóként, professzorként ismert, nemrég elhunyt Péter Miklós biharvajdai helyettes református lelkész volt, akit 1959. március 22-én tartóztattak le. A Kolozsvári Katonai Törvényszék a Btk. 209. szakasza 2. pontja a) és b) betűje, valamint a 325. szakasz 3. pontja c) betűje előírásai alapján – tiltott dokumentumok, iratok terjesztése vádjával – tizennégy év börtönbüntetésre ítélte. Péter Miklós végig a szamosújvári börtönben raboskodott. A már említett 411/1964-es törvényerejű rendelet alapján szabadult 1964. augusztus 2-án. Belényesen, Érselinden, Mónospetriben, Sütő András szülőfalujában, Pusztakamaráson volt helyettes lelkész, majd Pankotán és Bethlenben parókus lelkész. Az 1989. decemberi rendszerváltás után 2001-ig vallástanár a Kolozsvári Református Kollégiumban, 2002-ben a kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem protestáns teológiai karán, 2002-től a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen docens, tanszékvezető tanár volt. Börtönmélekeit a Miklós László által szerkesztett *Akik imádkoztak üldözöikért. Börtönvalomások, emlékezések* című, az Erdélyi Református Egyházkerület gondozásában Kolozsváron 1996-ban megjelent kiadvány második kötetében közölte.

A protestáns teológusok második csoportjának perében az elsőrendű vádlott a rendszerváltás után „A Hazáért és a Szabadságért” 1956-os Emlékéremmel, a Bethlen Gábor- és Julianus-díjjal, posztumusz Magyar Örökség Díjjal kitüntetett, alsósófalvi származású Fülöp Gábor Dénes református lelkész volt. Ebben a perben ítélték el Adorjáni Dezső evangélikus teológust és Böjte Sándor kolozsvári szerszámlakatost, a „Gaál Gábor” Irodalmi Kör tagját – „a rendszer miatt nem publikálható verseiért” –, a Ferenc-rendi szerzetes, az erdélyi árvák ezrei megmentőjének, Böjte Csabának az édesapját. A Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács bukaresti levéltárában őrzött P(enal) 3427-es jelzetű perirat dokumentumait abszurd drámaként kell olvasnunk! 1959. július 7-én tartóztatták le Fülöp Gábor Dénest, a marosvásárhelyi Vártemplom akkori segédlelkészét. Kezét, lábát megbilincselve külön repülőgéppel (micsoda „luxus”!) szállították a kolozsvári repülőtérrre, onnan a Szekuritáté Árpád utcai börtönébe. A marosvásárhelyi Vártemplom lépcsőjén a letartóztatást Fényes Ferenc százados vezényelte le, aki a református felekezetű gyanúsítottak vallatására „szakosodott”.

„A Teológiát, mint magyar intézetet, nagyon nagy ellenségnek tartották. Valatáim kitaláltak egy hazug történetet, melyben valódi emberek szerepeltek, a barátaim és én is. Ott volt például Adorjáni Dezső, teológustársam, jó barátom. Zseniális zenészember volt. Elfogták, azzal a váddal, hogy 1957. március 15-én a

teológusok reggeli áhítatán a himnuszt játszotta az orgonán. Valójában azon a reggelen a kántor helyett a Farkas utcai világhírű műemléktemplomban kántorizált. Hét évet kapott, csak azért, mert el akarták ítélni. A letartóztatások másik ürügyéül szolgált egy kitalált történet, miszerint volt egy, a Nagy András teológiai professzor házában tartott bibliakörünk. Ezen a bibliaköri összejövetelel a forradalom napjaiban állítólag arról beszéltünk, hogyan lehetne kiszabadítani a magyarországi foglyokat, akiket Budapest felől Kolozsváron át szállítottak a Szovjetunióba. Az én vádpontjaim között is szerepelt ez a bibliakör. Én viszont soha nem voltam Nagy András házában!

Soós Ferencet, akit korábban iszonyú kínzások után halálra ítélték, rá akarták venni, hogy tanúskodjék ellenem. Kicsikartak tőle egy hamis tanúvallomást, de amikor megbilincselten megjelent a tárgyalásomon, visszavonta azt, és védőtánná lett. A fő vádpont ellenem az volt, hogy 1957. március 15-én imádkoztam a magyar néperért és az októberi foglyokért azon a reggeli áhítaton, ahol Adorjáni Dezső a magyar himnuszt játszotta. Tizenegy év börtönbüntetésre, teljes vagyonvesztésre, s ráadásul tízévi teljes társadalmi jogvesztésre ítélték. Valójában 21 év büntetést kaptam” – mondta el e sorok írójának Fülöp G. Dénes. Sajnos a per tárgyalásán Péter Miklós a vád tanúja lett!

A periratból egyértelműen kiderül: Fülöp G. Dénes ellen az egyik fő vádpont az volt, hogy 1956. december 13-án részletes feljegyzéseket készített a már letartóztatott, később hét év börtönbüntetésre ítélt Balázs Imre és Tirnován Vid nyilvános tárgyalásán. Már-már röntgenszerűen beszámolt a koncepció és magyarellenes perek döbbenetes hangulatáról. Bodor Ádámmal, a későbbi Kossuth-díjas íróval ketten vállalták – a megfélemlítések ellenére! – a tárgyaláson való részvételt. Fülöp G. Dénes pontosan lejegyezte az 1956. október 24-i, a Mátyás király szülőházában megfogalmazott ötpontos diákszövetségi követelést is, így válik az általam megtalált dokumentum kortörténeti jelentőségűvé. A perirat az 1000 oldalasra tervezett *A Bolyai Tudományegyetem pere* című, készülő kötetem egyik legfontosabb fejezete.

Soós Ferenc (Kolozsvár, 1935 – Kolozsvár, 1998) az 1958. július 15-i letartóztatásakor a Protestáns Teológiai Intézet harmadéves református teológus hallgatója volt. A Kolozsvári Katonai Törvényszék 1958. november 10-én tartott tárgyalásán a Btk. 207. szakasza 1. pontja, a 209. szakasz 2. pontja b) betűje, összekapcsolva a 318/58. számú törvényerejű rendelet és a Btk. módosított 58. szakasza 1–4. pontja előírásai alapján a 1680/1958-as számú ítéletével – ellenforradalmi terrorista szervezkedés vádjával – halálra ítélték! A fellebbezési kérését elutasították. Az Elnöki Tanács 9/1959. számú rendeletével 1959. január 19-i keltezéssel kegyelmi úton Soós Ferenc halálos ítéletét életfogytiglani kényszermunkára változtatták. Soós Ferenc 1963-ig a szamosújvári börtönben töltötte a büntetését, majd átkerült a börtön mellett létrehozott bütorgyárba, ahonnan 1964. augusztus 1-jén szabadult. A Teológián nem engedték folytatni a tanulmányait,

1998-ban bekövetkezett haláláig tisztviselőként dolgozott Kolozsváron. A per másik elsőrendű vádlottját, Halmai Pál műegyetemi hallgatót is 1958. november 10-én halálra ítélték. A Nagy Nemzetgyűlés Elnöki Tanácsának 9/1959. számú rendeletével az ítéletét 1959. január 19-én életfogytiglani kényszermunkára változtatták. A kihallgatás során elszenvedett bántalmazások következtében (a hivatalos halotti bizonyítvány szerint kétoldali tüdő-tbc-ben) Szamosújváron elhunyt 1960. augusztus 12-én. Rabtársa, Szabó Dezső – az EMISZ-perben húsz év börtönbüntetésre ítélték! – *Halmai Pál balladája* című versében idézte meg emberi nagyságát, fogalmazta meg kései siratóját. Soós Ferenc csoportja perében Bálint Pétert és Székely Lászlót életfogytiglanira, Kisgyörgy Olivért és Kóta Pétert huszonöt év, Farkas Jánost húsz, Valkai Istvánt tíz év börtönbüntetésre ítélték.

Böjte Csaba egyedülálló áldozatvállalása, az árva és elhagyott gyerekek megmentése az általa működtetett árvaházak révén, csak az édesapja golgotajárásának ismeretében kap valóban történelmi hátszelet. A Csíkszentdomokoson 1932. március 15-én született Böjte Sándor Kolozsváron dolgozott szerszámlakatosként. A Gaál Gábor Irodalmi Körben felolvasott verseiért nagyon hamar a Szekuritáté célkeresztjébe került. 1959. június 3-án tartóztatták le. A „rendszerellenes versek” írása, terjesztése mellett a másik vádpont ellene az volt: 1957 nyarán Fülöp G. Dénessel és Jancsik Pál költővel székelyföldi kirándulásra indultak. Bár Fülöp G. Dénes 1959. augusztus 29-i kihallgatásán készült jegyzőkönyv szerint a kirándulás első napjától kezdve az utolsóig nem találkoztak „olyan személyekkel, akikről tudták volna, hogy nacionalista tevékenységet fejtenek ki, sem a magyarországi eseményeket, sem pedig más politikai problémát senkivel meg nem beszéltek”, a székelyföldi kirándulás önmagában „ellenforradalmi tett”-nek minősült!! (Ezek után csodálkozunk, hogy ma, 2015-ben a román sajtó igen jelentős része „úgynevezett Székelyföldről” cikkezik?) Böjte Sándort hét év börtönbüntetésre ítélték. 1959 novemberében a szamosújvári börtönbe került, majd a börtönhöz tartozó bútorgyárban dolgozott. Böjte Csaba dokumentumfilmekben is rögzített visszaemlékezése szerint a börtönben súlyos hasnyálmirigy-gyulladást kapott, de a fájdalom enyhítésére semmilyen gyógyszert nem kapott. Olyan iszonyatos és elviselhetetlen fájdalmai voltak, hogy a hüvelykujjával benyomta a hasfalát! Ez okozta a halálát: 1962. november 4-én szabadult, még dolgozott Kolozsváron, majd 1964. január 2-án, harminckét éves korában elhunyt.

Súlyos veszteségek érték a romániai zsinatpresbiteri evangélikus-lutheránus egyházat, amelynek nyolc lelkészét és teológusát tartóztatták le 1958 végén, 1959 elején. Köztük volt Mózes Árpád (Krizba, 1931. július 25. – Budapest, 2013. május 1.), a romániai magyar evangélikus egyház 1992 és 2004 közötti püspöke, Kiss Béla püspökhelyettes, Antal László, Dani Péter, Dohy Árpád, Gödri Oláh János, Veress Károly. Az elsőrendű vádlott Mózes Árpád, 1956 és 1957 között püspöki titkár, 1958-ban Székelyzsombor megválasztott lelkésze volt. Azzal vádolták: 1956-ban, amikor egy debreceni diákcsoport a Kolozsvári Teológiai

Intézetbe látogatott, a kollégiumban nacionalista magyar nótákat és tiltott egyetemista dalokat énekeltek, a magyarországi „ellenforradalom” idején lelkesedéssel fogadták az ottani eseményeket, számtalan esetben rágalmazták a romániai népi demokratikus rendszert, szidalmazták a Szovjetuniót, amiért a magyar kormány kérésére vérbe fojtotta a magyar forradalmat. Mózes Árpád magánbeszélgetések során kijelentette: a nemzetiségi kérdést csak úgy lehet megoldani, ha Erdélyt visszaadják Magyarországnak, még akkor is, ha a románság lélekszáma jelentős mértékben meghaladja az erdélyi magyarságét. A vádlott – olvasható az ítéletben – rágalmozó módon beszélt az erdélyi magyarság helyzetéről, azt állítva: nem örvendenek ugyanazoknak a jogoknak, mint a románok, a jogok formálisak, csak papíron léteznek, valójában minden kulcsfontosságú állásba románokat neveznek ki. Mózes Árpádot 1958. december 16-án Brassóban tartóztatták le, és a társadalmi rend elleni szervezkedés vádjával állították hadbíróóság elé. Az 1959. május 15-én tartott tárgyaláson 18 év szigorított fegyházbüntetésre és teljes vagyonekobzásra ítélték, a Btk. 209. szakasza, 2. pontja a) és b) betűje előírásai alapján. Kolozsváron, Szamosújváron, a Duna-deltában – Grind, Periprava –, a Brailai Nagyszigeten – Stoenesti, Salcia, Luciu-Giurgeni, Ostrov – raboskodott. Az utóbbi megsemmisítő munkatáborból szabadult 1964. augusztus 3-án. Szabadulása után Nagyváradban, Aradon és Kolozsváron volt lelkész, esperes. Az evangélikus teológusok perében Antal László tatrangi lelkészt tizenhat, Dani Péter magiszterjelöltet tizenöt, Dohy Árpád és Gödri-Oláh János teológust hat, illetve nyolc, Kiss Béla evangélikus püspöki titkárt kilenc, Veress Károly negyedéves teológust hat év börtönbüntetéssel sújtották. Szabadulásuk után Gödri-Oláh Jánosnak nem engedélyezték a teológiai tanulmányok folytatását, a brassói teherautógyárban előbb segédmunkásként, majd autófestőként, nyugdíjazásáig műhelyvezető mesterként dolgozott. Néhány hónapja hunyt el Négyfaluban. Dani Pétert aradi evangélikus lelkészként valósággal kitoloncolták a hatóságok, Németországban telepedett le, ahol nyugdíjazásáig lelkészként dolgozott. Visszaemlékezéseit a Marosvásárhelyen 2006-ban megjelent *Szemtanúk* című kötet közölte. Dohy Árpád 1980-ban autóbaleset áldozata lett. Veress Károlynak csak 1974-ben engedélyezték, hogy levelezéssel befejezze félbemaradt teológiai tanulmányai utolsó évét, 1976 és 2001 között bácsfalusi evangélikus lelkész. Nyugdíjazása után kitelepedett Magyarországra.

Az evangélikus lelkészek és teológusok bebörtönzésével valójában D. Argay György nagy tiszteletnek örvendő evangélikus püspököt, s általa az egyházat akarták lehetetlen helyzetbe hozni. A tartományi pártbizottságon történt kihallgatása során Argay püspök kijelentette: tartóztassanak le engem, de engedjék szabadon a fiaimat! A letartóztatási hullámra az ürügyet az szolgáltatta, hogy a teológusok memorandumban tiltakoztak két tanárunk marxista és dogmatikus beállítottsága ellen és az egyház reformját sürgették.

Amikor Mózes Árpád az utolsó szó jogán megkérdezte az elnöklő Valean Simion hadbíró őrnagytól, mit és mivel vétettek az ország területi integritása ellen, azt a cinikus választ kapta: nem csináltak semmit, de csináltak volna, ha lett volna rá lehetőség! A koncepciós perek sajátos koreográfiájának megfelelően: mondvacsinált vádak alapján ítélték el a lelkészeket és teológusokat hat-tizen-nyolc év közötti börtönbüntetésre.

Bibó László golgotajárása

Bibó László evangélikus teológus 1939. február 26-án Apácán született. Mindössze tizenhét éves (1956-ban nagyon sok fiatal a X. gimnáziumi osztály elvégzése után érettségizett – T. Z.), amikor a Szekuritáté, a postahivatalokkal szorosán együttműködve, kifogta a Kolozsvárról 1956. november 13-án a „Sztálin tartományban élő Bibó Mátyásnak, Apáca község, Nagy utca, 319. szám alá” küldött levelét. (Külön tanulmányt érdemel az 1956 októberében, novemberében írt levelek utólagos sorsa: e levelek nélkül nem lehet rekonstruálni a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen, a Teológián, a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógy-szerészeti Intézetben, a kisvárosok több évszázados gimnáziumaiban, kollégiumaiban már-már fizikailag is tetten érhető forradalmi hangulatot! Nagy Benedek történész hallgató 1956. október 23-án este fél nyolckor megírt levele, Szilágyi Árpád IV. éves geológia–földrajz szakos hallgató 1956. október 27-én az *Irodalmi Újság* szerkesztőségének címzett, valójában a Szekuritáté „postaládájában” landoló, az erdélyi magyarság minden jogsérelmét összegző zsoldárszerű levele, Páll Lajos festő-költő Nyilka Robert marosvásárhelyi festőművésznek 1956. október 23-án megcímzett, az egyetemi autonómia jelentőségét taglaló, valójában soha el nem küldött levele – az egyik diáktársa ellopta és átadta a hírhedt Szekuritáténak! –, Szilágyi Domokos családjának küldött 1956. november 16-i levele páratlan értékű kordokumentumok! Egyben bizonyítékai annak, hogy a fennen hangoztatott „levéltitok szentségét” soha nem sértették meg olyan durván, emberi éleket derékba törően, mint a „létező szocializmus” éveiben!) „Magyarországon folytatódnak a harcok. Közel 100 000 halottról van eddig tudomásunk. Nálunk még nem történik semmi. Az itteni román lakosság minduntalan ellentmond a magyaroknak. A Victor Babeş Egyetem fölfegyverkezett, de ez még egyelőre nem jelent semmit.” (ACNSAS, Fond Informativ, dosar, nr. 5336, I. kötet, f. 21. Lásd még: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Főszerkesztő: Stefano Bottoni. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006, 184. oldal.) Bibó László ezzel, az édesapjának küldött levéllel a Szekuritáté célkeresztjébe került. A megfigyelési akciót irányító, a későbbiekben a teológusok követésére „szakosodott” Onac, Ioan operatív tiszt megjegyzése: „Azonnal ellenőrizni a fegyverekkel kapcsolatos állításokat! Az ügynököt oda kell irányítani, hogy tisztázza: honnan tudja az illető (Bibó László – T. Z.), hogy a Victor Babeş Egyetemen fegyver-

keznek?” A levélnek, a szekus tiszt megjegyzésének a néhány nappal ezelőtti kézdivásárhelyi razzia, a „terroristák”, fegyverek és zászlók utáni kutatás biztosít fájdalmas aktualitást: 1920 óta a titkosszolgálatok, belső és külső hírszolgálatok a romániai magyarokkal kapcsolatos bármilyen rémhírnek, állításnak azonnal hitelt adnak, csak az alkalomra várnak, hogy lecsapjanak!

Bibó László és Veress Károly evangélikus teológusok elleni nyomozásról a Belügyminisztérium Kolozs Tartományi Igazgatóságának egyik, 1958. február 18-án keltezett dokumentuma tájékoztat: „A dosszié megnyitásának indoklása. A rendelkezésünkre álló adatokból kitűnik, hogy fentnevezettek aktív szerepet vállaltak az 1956 novemberében a Mózes Árpád által kezdeményezett ellenséges tevékenységben, amit a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet hallgatói folytattak. Ugyanakkor az adatokból az is kitűnik, hogy a fentnevezetteknek tudomása volt egy Sztálin tartományi ellenforradalmi szervezetről, amelynek szálai a feltételezések szerint Kolozsváron is megtalálhatóak, és amelynek ők is tagjai.” Az Onac, Ioan és Páll Ferenc hadnagy, valamint az ügyosztály vezetője, Martin, Iacob alezredes által aláírt dokumentum az időközben már felgöngyölített, Brassó központú Erdélyi Magyar Ifjak Szervezete – EMISZ – és a kolozsvári evangélikus teológusok kapcsolatát, illetve esetleges tagságát igyekezett felderíteni. Erre utal a Bibó László és Veress Károly megfigyelését, követését elrendelő dokumentum „intézkedési terve”: „Tagjai-e a Sztálin tartományi ellenforradalmi szervezetnek? Kik a tagjai ennek a szervezetnek, és hogy a megnevezettek milyen szerepet játszottak és milyen tevékenységet fejtettek ki ebben a szervezetben? Létezik-e ehhez hasonló szervezet Kolozs tartományban, ha igen, kik rakták le az alapjait és kik a tagjai? Milyen ellenséges tevékenységet fejtettek ki a fent nevezettek hazánk népi demokratikus rendszere ellen? Nyilvántartási kategóriák: a fent nevezettek a Magyar Lutheránus-Evangélikus felekezeten belüli ellenséges elemek kategóriájába tartoznak. (...) Az ellenőrzés időtartama: 1958. február 18. – 1958. március 18.” Több tanulmányban is Bibó Lászlót és Veress Károlyt a brassói EMISZ tagjaiként tüntették fel, valójában őket a Kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet evangélikus hallgatóiként ítélték el. Az „összekeverés” háttérében egy 1958. március 10-i, „Pavel” ügynöktől származó, Papp Adalbert (Béla) szekus hadnagy által lejegyzett, a Brassói Állami Magyar Gimnáziumot célkeresztbe állító kolozsvári ügynökjelentés áll. Ebben olvasható: „1955 és 1956 között a sztálinvárosi (brassói – T. Z.) 4. számú középiskola tanulóit néhány tanár, különösen a nagy népszerűségnek örvendő Szikszai (Szikszay – T. Z.) Jenő magyar szakos tanár nacionalista, transzilvanista szellemben nevelte. Már a VIII. osztálytól Szikszai azzal befolyásolta a tanulókat, hogy nacionalista szellemben mutatta be a Rákóczi által vezetett kurucok függetlenségi harcát. Az 1955–1956-os tanévben kihagyta a tananyagból a szovjet és az 1919-es (magyar) proletárdiktatúra emigráns költőit, helyettük olyan dekadens költőkről adott elő, mint Tóth Árpád, Kafka Margit és Illyés Gyula. Ezeknél az íróknál a nacionalista jellemzőket domborította ki. (...) A forrás is az ő befolyása alá került,

amikor egy cikket írt a csárdásról az iskola faliújságjába, azt állítva, hogy a tánc a magyar életmód és népművészet forrása. (...) A Magyar Népköztársaságban 1956 őszén történt események után Szikszai találkozott a forrással, és azt állította, hogy a hajdani „moszkovita” disszidens írók, mint Háty Gyula és Aczél Tamás képviselik az igazságot. Azt állította, hogy a Bolyai Tudományegyetem tanárai közül csak Szabó (T.) Attila képvisel értéket, a többi a nullával egyenlő. Szikszai nacionalista szellemű nevelésének képviselői a következők: Sándor Balázs (unitárius teológusként az EMISZ – perben huszonöt év kényszermunkára ítélték! – T. Z.), Gál Tibor (a letartóztatásakor, 1959. február 6-án katona volt, az EMISZ-szel való kapcsolata miatt ítélték el nyolc év fegyházbüntetésre! – T. Z.), Fikker Ferenc református teológushallgató („a társadalmi rend elleni szervezkedés” vádjával tizenöt év börtönbüntetésre ítélték! – T. Z.), Bibó László teológushallgató (kilenc év börtönbüntetésre ítélték! – T. Z.), Rab Gyula, aki az ellenforradalom idején és után rendszerellenes magatartást tanúsított, és azt nyilatkozta, hogy vannak még marxisták, akik hamarosan megbuknak.” (ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 5336, I. kötet, f. 15–16. Lásd még: Stefano Bottoni: i. m. 314–315. oldal. Rab Gyula életútjának kutatása folyamatban van!). A brassói származású, minden bizonnyal teológushallgató ügynökjelentése ismételtelen az 1956-ban már meghurcolt, 1977. április 11-én öngyilkosságba kergetett Szikszay Jenő magyartanár görög sorstragédiákra emlékeztető életútjára terelte a figyelmet. E sorok írója 1994-ben a stockholmi Erdélyi Könyv Egylet kiadásában Gazda Józseffel közösen *Kövek egy siratófalhoz* címen önálló kötetet jelentetett meg a „cseausiszta” szörnydiktatúra által kivégzett, „megöngyilkolt” kiváló erdélyi magyarokról, köztük Szikszay Jenő tanár úrról, Visky Árpád sepi-szentgyörgyi színésről is. Sajnos akkor nem állt elegendő információ a rendelkezésünkre. E sorok írója néhány héttel ezelőtt megtalálta Szikszay Jenő hatkötetes megfigyelési és követési dosszióját, amelyek nemcsak Brassó, hanem az erdélyi magyarság legújabb kori történetének – minden túlzás nélkül – döbbenetes dokumentumai, egy diktatúra hiteles látlete! Még az a remény sem veszett el teljesen, hogy megtalálom Szikszay Jenő tizennégy vaskos füzetből álló rendhagyó *Magyar irodalomtörténetét*. A *Háromszék* szerkesztőségével való megegyezés alapján önálló sorozatban közlöm Szikszay Jenő minden emberi képzeletet felülmúló drámáját. Szikszay Jenő öngyilkos lett, a felesége, a két fia is elhunyt – Ambrus Attila, a *Brassói Lapok* főszerkesztőjének, *Az autentikus élet (Szikszay Jenő élete és halála)* című, a kolozsvári Korunk–Komp–Press Kiadó gondozásában 2014-ben nyomdafestéket látott *Titkosan – nyíltan* című kötetben publikált tanulmány szerzőjének közlése szerint.

A nacionalista kurzus útjára lépett román kommunista diktatúra retorziója részeként Bibó László III. éves evangélikus teológust Kolozsváron 1958. október 29-én tartóztatták le. A korábban tiltott határátlépésért (a börtönszargonban ők voltak a „frontieristák” – T. Z.) három év négy hónapos börtönbüntetésre ítélt zárkaügynök 1958. november 10-én már részletes, négylapnyi jelentésben számolt

be Bibó László 1956 októberi–novemberi tevékenységéről: „A magyarországi események idején (...) egy este 9-kor kezdődő gyűlésre hívták az olvasóterembe. Őt személyesen Dani Péter hívta meg (Barcaújfaluban született 1936. november 15-én, egy későbbi ügynökjelentés szerint szerepe volt az evangélikus kar bizonyos tanárai ellen írott beadvány szerkesztésében, az evangélikus teológusok csoportjában tizenöt év börtönbüntetésre ítélték, hat éven át raboskodott Szamosújváron, a Brăilai Nagyszigeten, szabadulása után Nagyszentmiklóson, Székelyzsomboron, majd Aradon volt lelkész. A Németországba való kitelepedése után is nyugdíjazásáig lelkészként szolgált – T. Z.), aki akkor harmadéves teológusként a kollégium „seniora” volt. A gyűlésen mind a 11 (evangélikus) teológus részt vett. A gyűlést Dani Péter vezette, aki kijelentette, hogy az egyetemi hallgatók nem nézhetik tétlenül a Teológián kialakult hangulatot és légkört. Az előadó tanárok nem készülnek fel a kurzusokra, és előadásai a tananyag felolvasásából állnak. A tanítás kimerül a házi feladatok meghallgatásában és lemásolásában. Arra kell kérni a tanárokat, hogy alaposan készüljenek fel az előadásokra. Másrészt a magyar egyetemi hallgatók nagy érdeklődéssel és rokonszenvvel követik a magyarországi eseményeket, míg a tanárok egészen más magatartásról tesznek tanúbizonyosságot, elfogadják az események „hivatalos” értelmezését és ellenséges magatartást tanúsítanak a magyarországi munkások és egyetemi hallgatók harcával kapcsolatosan. A jelenlévők szót kértek és mindenki csatlakozott a Dani Péter által elmondottakhoz, ezeket újabb ötletekkel és állításokkal egészítették ki. (...) Végül a gyűlésen összeállítottak egy öt vagy hat pontból álló kiáltványt, amelyben – Bibó (László) csak ennyire emlékszik – azt kérték, hogy a tanárok készüljenek alaposabban és egyetemi színvonalon az előadásokra, az egyetemi hallgatók elítélték a tanáraiknak a magyarországi eseményekkel kapcsolatosan tanúsított magatartását, és azt szeretnék, ha a tanáraik a magyarországi események megítélésében „hazafias” magatartást tanúsítanának. A kiáltványban név szerint Opferman (Obferman Ernő), Rab (Rapp Károly) és Lengyel Lóránd tanárokat nevezték meg, mint olyan személyeket, akik elhanyagolják az előadásokra való felkészülést, és mint olyanok, akik „negatívan” ítélik meg a magyarországi eseményeket. (...) A kiáltványt mind a 11 jelenlévő (evangélikus) egyetemi hallgató aláírta. Azután az egyezség szerint a dékán asztalára helyezték. Bibó nem tudja, ki helyezte el a kiáltványt a dékán asztalára. A kiáltvány haragot váltott ki a tanárok körében, olyan hírek is elterjedtek, hogy a kiáltványt átadják a hivatalos állami szerveknek. Ennek hallatán az egyetemi hallgatók úgy döntöttek, hogy meg kell semmisíteni a kiáltványt. Bibó már nem emlékszik pontosan a részletekre, hogy mi hogyan is történt, csupán annyit hallott, hogy a kiáltványt „ellopták” és megsemmisítették.

Bibó arról is mesélt, hogy ez idő alatt a Babeş és Bolyai Tudományegyetemek hallgatói által szervezett tüntetésekről is beszélgettek. Azt beszéltek a teológusok körében, hogy a Victor Babeş Tudományegyetem hallgatói fölfegyverkeztek, és arra kérték a magyar diákokat: vegyenek részt velük egy közös, a magyarországi egyetemis-

ták harcával rokonszenvező utcai tüntetésen. Ez a felhívás azonban csak provokáció lett volna, ugyanis a valódi terv szerint a magyar hallgatók haladtak volna elől, és amikor elértek volna a Monostor negyedbe, a helyi (román) lakosok előlről, míg a román diákok hátulról támadtak volna rájuk. A tüntetésre ezért nem került sor.

Bibó azt is elmesélte, hogy őt is beidéztek annak a személynek a kihallgatására, akitől ezt a hírt hallotta. (...) Ahogy ő (Bibó László – T. Z.) állítja: bármelyik kollégáját megnevezhetné, azt meg egyébként sem tudná tagadni, hiszen mindenki beszélt erről a dologról. Végső megoldásként – jelentette ki Bibó – ő meg fog nevezni valakit azért, hogy ne vessék alá kényszerítő intézkedéseknek, és hogy ne tűnjön hazugságnak. (A kolozsvári Victor Babeş Tudományegyetem diákjainak állítólagos „felfegyverkezéséről”, 1958. október 28-ra a kolozsvári stadionba tervezett román–magyar közös tüntetésről az „ötvenhatos” elítéltek közül többen is – köztük a hét év börtönbüntetésre ítélt Dávid Gyula „bolyais” tanársegéd, irodalomtörténész – megemlékeztek. A magyar diákok joggal tartottak a Bibó László által is említett román provokációtól. Raluca Ripan akadémikus, a Babeş Tudományegyetem rektora, egyenesen megtiltotta, hogy a román diákok a magyar egyetemistákkal közös rendezvényeken vegyenek részt. További levéltári kutatásokra van szükség, amelyek megerősítik vagy cáfolják, hogy a legfelsőbb párt- és államvezetés által kezdeményezett provokációról van-e szó? – T. Z.)

A(z) elesett magyar forradalmárokért viselt) „gyászszalaggal” kapcsolatosan, Bibó azt állítja, hogy a magyarországi események során minden evangélikus teológus viselte, és hogy a református teológusoktól kapták. Azt, hogy ki osztogatta a szalagokat, nem tudja. Ő már szeptembertől kezdve az egész év folyamán a kabátja hajtókáján fekete szalagot viselt, ugyanis meghalt a nagyapja. Ha nem jött volna közbe ez a személyes jellegű gyász, akkor is fekete szalagot viselt volna, ahogy a többiek, a magyarországi események iránti együttérzés jeleként. (...) Bibó néhány általa írt versnek a tartalmáról is beszélt például: „A magyar jellem.” (ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 5336, f. 6–10. Lásd: Stefano Bottoni: i. m., 373–375. oldal.)

A Szekuritáté alaposan „felkészült” Bibó Lászlóból. A Mózes Árpád és társai perének három vaskos kötetében – jelzete: P.603 – az imamalmokra emlékeztetően többször is rákérdeztek az ügynökök által szolgáltatott információkra, Bibó Lászlót annak a beismerésére akarták rávenni: a Protestáns Teológiai Intézet diákjai is „Erdély elrablásán, Magyarországhoz való csatolásán” ügyködtek. Az „Erdély-diverzió”, „Erdély elrablásának veszélyé”-vel való ríogatás propagandája máig változatlanul hatásos: a „magyar kártya” kijátszásával akár ötpercenként lehet félrevezetni a románság jelentős részét. Úgy tűnik, mindmáig nem talált értő közönségre, értő fülekre a románok kollektív emlékezetében Grigore Gafencu, Románia 1938 és 1940 közötti külügyminisztere, Románia 1940 júniusa és 1941. június 21-e közötti moszkvai nagykövete, a New York-i Szabad Románok Ligája alapító elnökének a magyar forradalom napjaiban megfogalmazott vallomása:

„A budapesti fegyveres felkelés sokkal inkább, mint a lengyelországi események, megmutatta azt, hogy lehetetlenség békés megegyezés a megszállt országok és a szovjet megszállók között. (...) **Ennek a harcnak a tétje pedig nem csupán a mi országunk sorsa, hanem Európáé, az egész szabad világé.**” (Lásd: *1956 Erdélyben. Politikai elitéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Polis Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2006, 21.) Bibó László „a fennálló társadalmi rend elleni szervezkedés” vádjával állították hadbíróság elé: a Kolozsvári Katonai Törvényszék a Btk. hírhedt 209. szakasza 2. pontja a). betűje előírásai alapján kilenc év börtönbüntetésre ítélte. Előbb a Szekuritáté kolozsvári börtönében, majd Szamosújváron raboskodott 1959. október 1-jéig. Ekkor a Brăilai Nagyszigetre vitték, ahol a Stoenești, Salcia, Grădina megsemmisítő munkatáborokban dolgozott. Innen szabadult 1963. január 29-én. Gödri-Oláh János mellett ő a másik evangélikus teológushallgató, akinek nem engedték tanulmányai folytatását. 1963 és 1974 között az apácai Erdőgazdálkodási Hivatalnál, 1974 és 1976 között a Kovászna Megyei Legelőgazdálkodási Hivatalnál, 1976 és 1997 között a bodoki mezőgazdasági gépesítési állomáson dolgozott. 1997-től nyugdíjazásáig – 1999-ig – a Kovászna Megyei Pénzügyigazgatóság tisztviselője volt. Sepsiszentgyörgyön élt, néhány évvel ezelőtt itt hunyt el. Vérbeli háromszékinek vallotta magát. A készülő 1000 oldalasra tervezett, *A Bolyai Tudományegyetem pere* című kötetben golgotajárását külön alfejezetben taglalom.

A Bolyai Tudományegyetem és a református egyház egyetlen perben

A romániai magyar intézmények, iskolahálózat és az erdélyi magyar történelmi egyházak ellen az 1956-os magyar forradalom ürügyén indított kíméletlen retorziót szemléletesen igazolja a Kósa Bálint székelyvécei iskolaigazgató, biológia-kémia szakos tanár, valamint Kolumbán Bendegúz református lelkész ellen indított koncepciós per. Kósa Bálint, a háromszékiek népszerű metszőművésze – a *Háromszék* 2015. december 2-i számában közölt interjú szerint az idén az Erdővidéki Közművelődési Napok záróakkordjaként a több mint kétezer kiállításon túllevő Kósa Bálint vehette át a megtisztelő Erdővidék Kultúrájáért Díjat. E sorok íróját Kósa Bálinthoz mély barátság fűzi: a vele készített nagyinterjút különleges kincsként őrzöm. Huszonöt évi kutatás után megtaláltam az elveszettnek hitt, öt vaskos kötetből álló Kósa Bálint- és Kolumbán Bendegúz-periratot. Nem EMISZ-tagként, hanem különálló perben ítélték el mindkettőjüket. Kósa Bálint 1932. február 14-én született Olaszteleken. Köpecen, Baróton tanult, a fémipari szakiskolát Sepsiszentgyörgyön végezte, majd Brassóban dolgozott. A kerestetét félrerakta, az így összegyűjtött pénzzel beiratkozott a Bolyai Tudományegyetem természettudományi karára. Az édesapja nem egyezett bele abba, hogy a művész hajlammal megáldott fia a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Intézetben folytassa a tanulmányait. A köpeci származású Bíró Géza képzőművész hallgató – a neve elő-

ször a hét-hét év börtönbüntetésre ítélt Balázs Imre és Tirnován Vid képzőművész hallgatók perében, majd a dr. Dobai István nevével fémjelzett „ENSZ-memorandum”-perben tűnt fel – mutatta be a fametszés világhírű művészenek, Gy. Szabó Bélának. Kósa Bálint eljárt Gy. Szabó Béla előadásaira, a fametszés alapismereteit ott sajátította el. Kósa Bálint – a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Bukaresti Levéltárában őrzött P. 4843-as jelzetű perirat szerint – „a magyarországi ellenforradalom idején intenzív ellenséges tevékenységet fejtett ki a Bolyai Tudományegyetem természettudományi karán, szolidarizáltak az ellenforradalmárokkal, több kiáltványt szerkesztettek, a rendszerrel ellenséges jellegű kapcsolatban volt Kolumbán Bendegúz református lelkésszel”. Kósa Bálint valójában Várhegyi István történész hallgatónak (1957. április 22-én hét év börtönbüntetésre ítélték – T. Z.) a romániai egyetemi reformot sürgető *Határozati javaslatából* inspirálódott, a budapesti műegyetemi hallgatókkal való teljes együttérzés jeleként tizenhat pontból álló kiáltványt szerkesztett. Több példányban terjesztették. A természettudományi kar egyik előadásának szünetében Kósa Bálint elkezdte olvasni az „uszító, szovjet és népi demokratikus rendszer ellenes kiáltványt”. Csak félig olvasta fel, mert közben belépett az előadóterembe a tanár. Ha megsemmisíti a kiáltványokat, talán börtönbüntetés nélkül megússza. Kósa Bálintot azonban más fából faragták: két példányt megőrzött, s azokat magával vitte Székelyvéckére, amikor 1957-ben kinevezték tanárnak a színész Visky Árpád szülőfalujába! Megbecsült és tekintélynek örvendő igazgatója volt a székelyvéckei iskolának, amikor megjelentek a Magyar Autonóm Tartomány Bihari Imre vezette szekus pribékjei. 1959. július 9-én tartóztatták le. Corpus delictiként nemcsak a megtalált tizenhat pontos kiáltvány diadalittasan lobogtatott két példányát vitték el, hanem az „ellenforradalminak” minősített Brehm *Az állatok világa* tizennyolc kötetét is. A jogtörténetben is egyedülállóan „ellenforradalminak” minősítette a Bihari Imre vezette különítmény a Kósa Bálint és felesége házasságát igazoló karikagyűrűt is, mert a belső felére rávésték: „Amália 1956. november 7.” Ami 1956 októberében, novemberében az erdélyi magyarok körében készült, az csakis „ellenforradalmi” jellegű lehetett. Az „ellenforradalmi” karikagyűrűt azonnal elkobozták! Kósa Bálintot három év börtönbüntetésre és négy év jogvesztésre ítélték.

Kósa Bálint a *Háromszék* által 2015. december 2-án közölt interjújában sommásan így emlékezett vissza az elítélésére. „Az ’56-os magyarországi forradalom feletti ujjongásomért és néhány megjegyzésemért feljelentettek, 1959-ben letartóztattak. Karon ülő fiamtól és terhes feleségemtől sem búcsúzhattam el. Marosvásárhelyen négy és fél hónapig vizsgálati fogságban voltam a Szekuritáténál. Három évre ítélték el. Szamosújvárról való szabadulásom után nem mehettem vissza a tanügybe. A feleségemet is kirakták. Köpecbányán kaptunk állást, a feleségemet bérelszámolónak vették fel, én fél évig munkásként dolgoztam, utána a minőségi ellenőrző osztály vezetője lettem.” Kósa Bálint a börtönbéli „kaland” után csak a családnak, a munkájának és a művészetnek élt. 1971-ben befejezte az olaszteleki

háza építését, hazaköltözött. 1991-ben vonult nyugdíjba a köpeci bányavállalattól. Azóta ontja a metszeteket, egyik kiállítása a másikat éri.

Az Olvasó joggal kérdi: a Szekuritáté milyen jogi csűrés-csavarással kapcsolta össze Kósa Bálint tanár és Kolumbán Bendegúz református lelkész perét, hogyan fogták rájuk a két tagból álló szervezet vádját? A válasz pofonegyszerű: Kolumbán Bendegúz 1905. május 9-én szintén Olaszteleken, Kósa Bálint szülőfalujában látta meg a napvilágot. Közeli rokonok, a felesége, Kolumbán Anna, született Markó Anna, arra kérte Kósa Bálintot, hogy a férje keresztelje meg Székelyvéckén az elsőszülött fiát. A többi már rutinszerű kérdés volt: a vádirat szerint Kolumbán Bendegúz már 1949-ben, kendilónai lelkészként ellene volt a kollektivizálásnak, arra kérte a híveit, hogy ne lépjenek be a frissen megalakult kollektív gazdaságba. A Szekuritáté fenyegetéssel, zsarolással tanúk sorát kényszerítette arra, hogy saját kézzel írt vallomásaikkal igazolják: a tiszteletes úr a régi rendszert siratta, a Mezősége, Kendilónán nagyon sok földje, busás jövedelme volt, a szocialista rendszer mindezt elvette. A koncepciók kirakatperek „sajátos koreográfiáját” ebben a perben is nyomon követhetjük: a tárgyalások során Kolumbán Bendegúz református lelkész hiába idéztetett be a marosvásárhelyi törvényszékre olyan tanúkat, akik igazolták, hogy kiállt a kollektív gazdaság, a kollektivisták mellett, a Koszta Imre hadbíró őrnagy által vezetett bírói tanács – Ambrus Rudolf hadbíró százados volt az egyik népi ülnök – egyszerűen leseperte a védelem által benyújtott bizonyítékokat, tanúvallomásokat. Az 1959. november 20-án kihirdetett 1487/1959-es számú jogerős ítélet alapján – nyilvános lázítás vádjával – Kolumbán Bendegúz református lelkészt hat év börtönbüntetésre és öt év jogvesztésre ítélte, Kósa Bálint esetében megerősítették az alapfokon meghozott ítéletet. Az igazi dráma az ítélet kihirdetése után következett: Kolumbán Bendegúz felesége, Kolumbán Anna válókeresetet nyújtott be, a házasság felbontása után felvette a lánykori Markó Anna nevet, továbbra is Olaszteleken maradt. Kolumbán Bendegúz Marosvásárhelyen, Szamosújváron, majd a Duna-deltában, a peripravai munkatáborban raboskodott. Kiszabadulása után Mezőméhesen volt református lelkész. 1968. október 5-én hunyt el. Kósa Bálint bizonyára a perirat közlése során szembesül azzal a szomorú ténnyel, hogy székelyvéckei tanártársai mind ellene vallottak. Senki nem akadt a tantestületből, aki legalább egyetlen mondat erejéig kiállt volna mellette... Ez is 1956 erdélyi öröksége... Kósa Bálint és Kolumbán Bendegúz neve Baróton, a Petőfi utcai '56-os emlékműnél felállított kopjafára vésett ötvennyolc név között olvasható. A kopjafa az erdővidékiek szabadságszeretetének állított emléket...

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben 1959-ben valóságos terrorhullám sepegt végig. Csatlós János és Csatlós Katalin marosvásárhelyi lakosok (Sáros utca 8. szám) így siratják teológus fiukat: „Csaba fiunkat 1959. március 14-ről 15-re virradó éjszaka hurcolták el a kolozsvári Református Teológia bentlakásából, mint negyedéves hallgatót. Ugyanakkor elhurcoltak – ha jól tudjuk – nyolc vagy kilenc (kilenc – T. Z.) teológust, köztük Márton Attilát, Miklós Istvánt, Soós Ferencet. A

vád az volt ellenük, hogy a Román Népköztársaság megdöntésére és a Román Munkáspárt megbuktatására szervezkedtek – szószerinti megfogalmazásban: »a fennálló társadalmi rend elleni szervezkedés« –, az 1956-os magyarországi forradalmi események idején a fiunk is gyászszalagot hordott, az ottani harcokban elesett magyar ifjakra emlékezve. A vádiratban az is szerepelt: együtt érzett a »bűnös és galád« magyarországi ifjakkal. A tárgyalás során meg is kérdezte a fiunkat a bírói tanács elnöke: »Hogyha Kolozsváron is sor került volna egy olyan »bűnös« lázadásra a rendszer ellen, mint Magyarországon, részt vett volna a felkelésben?« A fiunk azt felelte: »Ha a többi magyar ifjú ment volna, akkor ő is velük tartott volna.« Erre a hadbíró kijelentette: »az akarat egyenlő a tettel, tehát ez súlyosbító körülménynek számít.« A nyolc év börtönbüntetésen kívül még öt év politikai jogvesztésre, teljes vagyonek kobzásra ítélték, és kizárták Románia összes főiskolájáról.

Hogy Csaba fiunk 1959. május 22-én történt elítélése után milyen utat vagy utakat tett meg, milyen és hány börtönben raboskodott, és milyen körülmények között kötött ki a szamosújvári politikai elítéltek börtönében, nem tudjuk, mert erről a fiunk sohasem beszélt, sem nekünk, a szülőknél, sem a testvéreinek, sem a későbbi feleségének. Nem akarta szeretteit szenvedéseinek és kínzásainak fel-emegetésével terhelni.”

A Kolozsvári Katonai Törvényszék a kolozsvári református teológusok perében az 1959. május 25-én hozott 211/1959. számú ítéletével Elekes Istvánt a magyarországi események kommentálásáért és tiltott könyvek tartásáért tizennégy év kényszermunkára, Gergely Borbála érszőlősi tanítónőt – Burchard Márta verseinek a teológusok körében való terjesztéséért – kilenc év, Gráma János református teológust az *Ő, én szép nemzetem* című verséért nyolc év, Imre Magdát tíz év, Márton Attilát két ötvenhatos verséért, tiltott kiadványok terjesztéséért, Burchard Márta által írott versek feljelentésének elmulasztásáért hét év, Miklós Istvánt Burchard Márta verseinek terjesztéséért öt év, Nagy Endrét öt év, Szabó Ibolyát szatmárnémeti tanulóként négy év, Székely Lajos negyedéves református teológust Burchard Márta ötvenhatos verseinek terjesztéséért hét év börtönbüntetésre ítélte.

A Kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet, és közvetve az erdélyi unitárius egyház elleni megtorlásként a két, evangélikus és református teológus per között – 1959. április 24-e és november 5-e között – tartóztatták le az *unitárius tanárok pere* néven ismert, hét közismert teológusprofesszorból, kiváló szónokból, lelkészből álló csoportot. Az elsőrendű vádlott Simén Dániel (Korond, 1903. február 7. – Kolozsvár, 1969. február 25.) teológiai professzor, főjegyző, azaz püspök helyettes. Törvényszerű, hogy korondiként, unitáriusként fokozott figyelemmel tanulmányoztam a periratot, az elítéltek szabadulása után összeállított megfigyelési és követési, illetve hálózati dossziékat. A per előzménye: a Csifő Nagy László unitárius püspöki titkár köré csoportosult munkatársak sejtik, hogy beszélgetéseiket lehallgatják. Mivel nagyrésztük angliai – rendszerint oxfordi –, amerikai posztgraduális teológiai továbbképzésen vett részt, anyanyelvi szinten

beszéltek angolul, így egymás között is angolul kezdtek beszélgetni. A szekus lehallgató tiszt fogta a fejét, egyetlen szót sem értett a beszélgetésből. Ügynökre volt szükségük a csoportosulás leleplezésére! A választás Simén Dánielre esett, aki 1928 és 1933 között előbb Berkeleyben (Kalifornia), a Pacific School for the Ministry lelkészsképző intézetben folytatta tanulmányait – ahol 1931-ben Master of the Theology fokozatot szerzett –, 1931 és 1933 között Chicagóban a Meadville Lombard Teológiai Intézetben tanult, kiválóan beszél angolul, püspökhelyettes, társai messzemenően megbíznak benne. Simén Dánielt zsarolni lehetett: 1940 októbere és 1944. október 18-a között az Imrédy Béla volt miniszterelnök, a Magyar Nemzeti Bank elnöke által alapított Magyar Megújulás Pártja kolozsvári csoportjának – Abrudbányai Fikker János unitárius teológiai tanár, dékán után – vezetőhelyettese volt. A Szekuritáéhoz az információt minden bizonnyal a püspökségen is dolgozó, mindenkiről és mindenről jelentő „Incze Walter”, vagyis Izsák Vilmos juttatta el, akinek gátlástalan és mindenkinek ártó ügynöki tevékenységéről Oláh Sándor közölt háromrészes tanulmányt a *Székelyföldben*.

Simén Dániel – Páll Jánosnak a Transindex hírportálon 2011-ben megjelent *Zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájában I.* című tanulmánya szerint (itthon.transindex.ro/?cikk=13678) – 1940 után az unitarizmus nemzeti vallássá tételének egyik fő ideológusa. Simén Dániel szerint – írja Páll János – az unitarizmus az ősmagyar vallás reinkarnációja, annak évszázados, évezredek „lelki érettségének” az eredménye, mely a reformációkor jelentkezett: az „ősmagyar hit megszabadulva a ráaggatott, sőt rákényszerített külső sallangtól s az ezzel járó sok gátló, nyomasztó érzéstől, megfürödve az evangélium tiszta szellemében, önmagára talált és meggyógyult”. Simén Dániel fordításában 1937-ben jelent meg magyar nyelven Simons Minot *Egy modern istenhit* című, korszakos jelentőségű műve.

Az unitárius belső ellenzékre „specializálódott” Páll Ferenc szekus főhadnagy 1955. október 19-én kidolgozta a Kolozs tartományi Szekuritáté főnöke, Nedelcu Mihail ezredes által jóváhagyott szervezési tervet. Ennek alapján Simén Dánielnek a Szekuritáté operatív tisztjei egy fiktív, hivatalos pecséttel, aláírásokkal ellátott ügyészségi idézést adnak át, hogy 1955. október 31-én jelenjen meg a nagyváradi ügyészségen és nyújtson tájékoztatást a Magyar Népköztársaságban letartóztatott volt pártbeli főnöke, Abrudbányai Fikker János tevékenységével kapcsolatosan. A Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Bukaresti Levéltárában – CNSAS – lévő R130708-as számú hálózati dossziében őrzött dokumentum szerint: Simén Dániel számára mindez teljes mértékben elfogadható volt, úgy gondolkodott: Abrudbányai Fikker János maga kérte, hogy tanúskodjon mellette. „Incze Walter” – Izsák Vilmos –, „Gálfi” – Rázmány Mór –, „Szász Gheorghe” – Székely György – ügynököket állították rá Simén Dánielre: „pontosan számoljanak be arról, a célszemély hogyan reagált a Szekuritáté által átadott idézésre?” Az eredeti terv az volt: a hírhedt „fekete kocsi” egészen Bán-

ffyhunyadiig követi a Kolozsvárról induló vonaton utazó Simén Dánielt, ott leszedi a vonatról és visszahozzák Kolozsvárra, a Szekuritátéra, és ott beszervezik. A Szekuritáté megféleldeztetett arról, hogy halottak napja következik, így Bánffyhunyadiadon nem tudják letartóztatni a vonaton. Nagyváradig követték, ott ültették át a vászonfedelű terepjáróba, visszahozták Kolozsvárra, 1955. október 31-én, 22 óra 30 perckor érkeztek meg a Szekuritáté Árpád utcai székházába. Azonnal kihallgatták a Magyar Megújulási Pártban kifejtett tevékenységével kapcsolatosan. Annyira tökéletesen kidolgozták a szervezési tervet, hogy Simén Dániel felesége, Simén Aranka, semmit sem sejtett a férje letartóztatásáról. Simén Dánielt egész éjszaka, november elsején, másodikán kegyetlenül vallatták, nem hagyták aludni, nem adtak neki enni, nem adtak neki vizet. November 2-án megtört – teljesen kimerülve az eszközökben nem válogató vallatásoktól –, előbb saját kezével megírta a szervezési kötelezvényt: csak úgy tud hozzájárulni a szocialista rendszer előtti rehabilitációjához, ha jelenti a püspökségen észlelt ellenséges tevékenységeket, jelent azokról az ellenséges elemekről, akik megpróbálják „aláaknázni” („incearcă, sau vor incerca de a submina regimul existent în RPR”) a Román Népköztársaságban lévő rendszert. Megfogadta, ügynöki tevékenységéről senkinek nem beszél, még a feleségének sem, és „Jóska” fedőnéven fogja aláírni a jelentéseit. Ezt követően aláírta a szervezési kötelezvény legépelte változatát, majd ott, helyben megírta az első általános, senkinek sem ártó jelentését.

Simén Dániel a szervezés sokkjából felocsúdva, hamar rájött: múltbeli, a Magyar Megújulás Pártjában kifejtett tevékenységével, a kolozsvári lapokban megjelent, többnyire kulturális tevékenységekről szóló írásaival továbbra is zsarolható, ezért azt a taktikát választotta, hogy megjelent a tartó tiszt által kijelölt titkos találkozókön, de nem jelentett semmit! 1956. június 25-én Mureşan, Ioan, Kolozs tartományi szekus hadnagy már azt jelentette: „Jóska ügynököt 1955. november 2-án Székely Márton és Páll Ferenc főhadnagy szervezte be, de (...) a szervezés után is megmaradt ellenséges elemnek, megállapították (a Szekuritáténál – T. Z.), hogy a népi demokratikus rendszer megveszekedett ellensége, ezért nem is akart információkat közölni arról a közegről, ahol állandóan jelen volt.” Már 1956. június 6-án megszületett a határozat: „bár „Incze Walter” és „Szász Gheorghe” ügynökök jelentették, hogy a „Jóska” körüli elemek – Csifő Nagy Lászlóval az élen – ellenséges tevékenységet folytatnak, mindezekről tud, de rosszakaratú ügynöknek bizonyult, éppen ezért az RNK Belügyminisztériuma 1956. március 14-i, 15-ös számú rendelete alapján „Jóska” ügynököt kizárjuk az informatív hálózatból.”

Szekuritáté csak az ürügyre várt, hogy lecsapjon Simén Dánielre, megtorolja a neveltségessé tett ügynöki buzgóságot. Erre a megfelelő pillanatot az jelentette, hogy 1956. november elején a Kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézetben a magyarországi „ellenforradalmat” elítélő nyilatkozat aláírásánál elutasító magatartást tanúsított. A másik ok a retorzióra: Simén Dániel vezetésével az unitárius fakultás a fiatal teológusoknak, lelkészeknek stencilezett *Prédikációs*

füzeteket állított össze. Budapestről, a pestszentlőrinci unitárius lelkész felkereste Simén Dánielt, az asztalon meglátta a *Prédikációs füzetek* egy példányát, majd megjegyezte: Magyarországon milyen nagyszerűen tudja kamatoztatni a lelkészi munkájában! Utólag nagyon nehéz eldönteni: szándékosan vagy titkosszolgálati sugallatra, a bőröndje legtetejére helyezte az ominózus füzetet. Amikor a román vámósok Biharpüspökínél ellenőrizték a csomagokat, azonnal kiszúrták a gyanús nyomtatványt. A lelkész elmondta: Simén Dániel teológiai professzortól kapta! Még azon éjjel megkezdték a letartóztatásokat. Simén Dánielt a Kolozsvári Katonai Törvényszék az 1960. április 6-i tárgyaláson, a 167/1960-as számú ítélettel – egyházi kiadványok engedély nélküli sokszorosításáért – hét év börtönbüntetéssel sújtotta. Ugyanebben a perben Erdő János professzort, a későbbi, 1995 és 1996 közötti erdélyi unitárius püspököt – a prédikációk engedély nélküli sokszorosításában való közreműködésért – négy év, Lőrinczi Mihály teológiai tanárt – a vádirat szerint 1956. november 26-án ő kezdeményezte azt a teológiai tanári gyűlést, amelyen egy korábban elfogadott, „az ellenforradalmat elítélő” nyilatkozatot helyesbítő dokumentumot szavaztak meg – hét év börtönbüntetésre ítélték. Gellérd Imre kiváló szónokot, siménfalvi unitárius lelkészt, prédikációk engedély nélküli sokszorosításának vádjával ugyancsak hét év börtönbüntetéssel sújtották. Gellérd Imre szabadulása után nem térhetett vissza a gyülekezetébe, Homoródszentmártonban lett lelkész, ahol megírta a doktori dolgozatát, de annak megvédését, a doktori cím elnyerését az állami egyházügyi hatóságok nem engedélyezték. Ráadásul egyik híve – nem kizárt, hogy a Szekuritáté „sugallatára” – késsel rontott rá. Az állandó zaklatások elől 1980. január 3-án az öngyilkosságba menekült. Kiváló prédikációit ma a Teológián tanítják. Székely László hasonló formátumú prédikátor, lelkész volt Verespatakon. 1959. szeptember 24-én tartóztatták le és nyilvános izgatás vádjával négy év börtönbüntetésre ítélték. Bálint Ferenc magyarszováti unitárius lelkész a tanárok perében öt év börtönbüntetést kapott. Ugyancsak ennek a pernek az áldozata Kelemen István, a Protestáns Teológiai Intézet főtitkára. Az unitárius tanárok peréről dr. Gellérd Judit, Gellérd Imre lánya, *A Liberté rabja. Dr. Gellérd Imre (1920–1980)* címmel írt vas-kos kötetet. E sorok írója *Az erdélyi unitárius egyház ellehetetlenítése* című készülő kötetében – minden részletre kiterjedően, jegyzetekkel ellátva – külön fejezetben taglalja a teljes periratot, a szabadulás után megnyitott megfigyelési, követési dossziékat és az ügynöki tevékenységet igazoló hálózati dossziékat.

Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége – EMISZ

A résztvevők számát tekintve ez volt a legjelentősebb, 1956-hoz kapcsolódó erdélyi szervezkedés. A koncepciós perek forgatókönyvének megfelelően: mondvacsinált, „az ország biztonságát veszélyeztető, a társadalmi rend elleni szervezkedés” vádjával ítélték el hetvenhét, zömmel szakközépiskolás magyar fiatal, esti tagozatos diákot, néhány lelkészt, teológust. Az erdélyi magyar szervezkedési kí-

sérlet – akárcsak a Szoboszlai Aladár római katolikus plébános nevével fémjelzett kirakatper tíz kivégzettjének iszonyatos drámája, a negyvenhét elítélt 1300 évi börtönbüntetése – akkor kap igazán történelmi hátszelet, ha a kivégzettek, elítéltek számát összehasonlítjuk Románia legújabb kori történetében a Nagy Nemzetárulási Per – Procesul Marii Trădării Naționale – Ion Antonescu marsall, „kondukátor” nevéhez kapcsolódó háborús bűnösök perével: 1946-ban huszonnégy személyt állítottak a bukaresti népbíróság bírói tanácsa elé. A bíróság elnöke a kommunista Lucrețiu Pătrășcanu volt. A per 1946. május 6-án kezdődött, május 17-én hoztak végleges ítéletet: tizenhárom személyt ítélték halálra, közülük hat személyt in contumaciam, azaz: távollétében. Lucrețiu Pătrășcanu javaslatára három személy halálos ítéletét Mihály király életfogytiglani kényszermunkára változtatta. 1946. június 1-jén négy személyt, köztük Ion Antonescu marsallt, Mihai Antonescu volt külügyminisztert kivégezték. Még megdöbbentőbb az összehasonlítás a bukaresti és a kolozsvári népbíróság ítéletei között. A Bukarestben hozott 187 elmarasztaló ítéletből a 49 halálos ítélet többségét királyi kegyelemben részesítették. Kolozsváron az 502 elmarasztaló ítéletből 105 volt halálos! Az 502 ítéletből 445-öt magyar, 33-at román, 20-at német anyanyelvűek, négyet zsidók ellen hoztak. Háborús bűnökért, Románia második világháborúba sodrásáért, mintegy 350.000 zsidó, több százezer román katona haláláért, a zsidóellenes pogromokért, az ország gazdasági tönkretételéért, katasztrófába sodrásáért felelős politikusok, katonai vezetők közül – a jogerős ítélet alapján – ugyanannyi személyt sújtottak halálbüntetéssel, mint a többpártrendszer, a magyar–román konföderáció gondolatát fölvető Szoboszlai-féle szervezkedés vádlottjai közül! Szoboszlai Aladárt és kilenc sorstársát könyörtlenül kivégezték, holott csak szóbeszéd szintjén vitatták az „erdélyi kérdés”-t, a román–magyar államszövetség tervezetét. A román bíróságok a magyar vádlottak esetében 1920 óta mindig a legszigorúbb büntetést szabják ki. Ezt illik tudni minden romániai magyarnak. A kézdivásárhelyi Beke István és Szöcs Zoltán letartóztatását, a borítékolható súlyos ítéleteket, a „székely terrorizmus” vádját ebben az összefüggésben kell a nagyvilág közvéleménye elé tárni.

Az EMISZ tagjai Brassóban tanuló háromszéki, Homoród menti, Segesvár környéki szakközépiskolások, a ma Áprily Lajos nevet viselő római katolikus főgimnázium esti tagozatára járó diákok voltak. Csatlakoztak hozzájuk unitárius és római katolikus lelkészek, teológusok, tanárok, szakmunkások, gazdálkodók. Az EMISZ kapcsán mintegy ezer embert hurcoltak meg, közülük hetvenhét személyt állítottak hadbíróóság elé, ítélték el négy és huszonöt év közötti börtönbüntetésre. Az EMISZ központja Brassó volt, amely egészen 1959-ig nagyon erős magyar szakmai iskolaközpont. Az EMISZ elítélése ürügyén még az írmagját is kiirtották a brassói magyar nyelvű szakoktatásnak. „1956. november 4-én és 5-én döntöttük el, hogy egy szervezetet kell alakítani, kell legyen egy magyar ifjúsági szervezet, mert már megundorodtunk a sok hazugságtól. Az EMISZ-t az iskolában, a mostani Áprily Lajos Főgimnázium második emeletén, a X. B. osztályban hoztuk

létre. (...) Ott csináltuk az osztályban, tovább maradtunk órák után, megtárgyaltuk a magyarországi eseményeket, hogy mik is történnek, eldöntöttük, hogy nem megyünk Budapestre, de szervezetet fogunk létrehozni. (...) A szervezet alapszabályát később Orbán Laci lakásán állítottuk össze. Elővettük az Ifjúsági Szövetség alapszabályát, és annak alapján írtuk. Ott, ahol azt írták, harcolunk az amerikai imperialisták ellen, mi beírtuk: harcolunk a szovjet imperialisták ellen, és harcolunk az itteni kommunista helytartóik ellen. (...) Az alapszabályban benne állt, többek között, hogy a kommunista gyűléseket bojkottáljuk, a vallási és nemzeti ünnepeket szigorúan megtarjuk.” (Lay Imre visszaemlékezése.)

A szervezkedést megkönnyítette, hogy 1956 nyarán a brassói szakmunkástanulók közül többen is Magyarországon jártak, „első kézből” értesültek az ottani erjedési folyamatokról. Közéjük tartozott Lay Imre, a szervezet későbbi titkára: „1956. október 23-tól a fülünk a rádióra nőtt”. Azt remélték, hogy a magyar forradalom hatására Romániában is megmozdulásokra kerül sor. Hogy mindez ne érje őket váratlanul, szervezkedni kezdtek. Tanácstalanok voltak, ezért elmentek a magyartanárukhoz, Opra Benedekhez, aki figyelmeztette őket a szervezkedésből származó veszélyekre, majd azt tanácsolta: ha mindezt a magyar kultúra érdekében teszik, akkor vonják be az erdélyi magyar szakmunkás fiatalokat és a szervezet létrehozását kérvényezzék a hatóságoktól.

Az EMISZ-per levéltári dokumentuma százegy vaskos kötet, a megfigyelési, követési és ügynök dossziékkal mintegy százezer oldal. A levéltári dokumentumok alapján, a magyarországi Tolna-Mözsön elhunyt Orbán László, a Domoszlón jegyzőként dolgozó dr. Kóta Péter feljegyzéseiből, a Romániában élő egykori tagok visszaemlékezéseiből összeáll az EMISZ hiteles története. Az 1956-os magyar forradalom leverése után a brassói fiatalok elhatározták: létrehozzák a szervezetet. Az EMISZ céljai között szerepelt: az erdélyi magyarságot ért atrocitások összegyűjtése – Szárazajtától és Földvártól kezdve a szervezet létrehozása idején is zajló letartóztatási hullámig (Vinczi János és Erzse István fejben memorizálta a panaszokat) –, külfölddel való megismertetése, a szovjet csapatok Romániából való kivonásának követelése. Távlati programjuk szabad választások kiírását, az „erdélyi kérdés” méltányos rendezését tartalmazta. „Brassó, 1957. Néhány forró homlokú ifjú dugja össze a fejét ebben a három nemzetiség lakta városban. Tudták, határozottan vallották: 1956. október 23-a szabadságharc volt. Az erdélyi magyarságot is rombolni kezdte a „szocialista nemzetköziség” román ízü politikája. Valamit tenni kell, legalább fékezni ezt a nemzeti szétmállasztást. Diákok, egyetemisták, munkásifjak szervezték meg az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetségét Brassó központtal. A szövetség behálózta a Barcaságot, Háromszéket, Csíkot, Udvarhelyszéket, Medgyest, Segesvárt, Kolozsvárt. Programot fogadott el és megválasztotta képviselőjét. Elnök: Orbán László, társelnökök: Vinczi János és Sándor Balázs, titkár Lay Imre, jegyző Mátyás Ernő, pénztáros Lay György. Munkájuk nyomán a konfirmálók újra népviseletben állottak az Úr asztalához,

Székelyföldön ismét faragták a székely kapukat, fékeztek a vegyes házasságokat, írásban és szóban serkentették a nemzeti öntudatot, amely elsőrendű üggyé vált: számos ifjú és koros immár büszkén vallotta magát magyarnak. Színjátszó csoportok, kórusok alakultak ebben a szellemben. Fehéregyházán 1957. március 15-én – a Szekuritáté ügynökeinek vizslató tekintetétől kísérvé – Petőfi Sándor emlékére és tiszteletére másfél órás műsort tartottak a Turulmadaras emlékműnél.” (Orbán László alapító elnök visszaemlékezése). Hasonló bátor tette a romániai retorzió körülményei között sehol nem került sor! A túlélők sok mindent állítanak Orbán Lászlóról. E sorok írója az egyetlen, aki áttanulmányozta, kijegyzetelte, lefénymásoltatta Orbán László hatkötetes, több ezer oldalas szekus-dossziéját! Nem találtam a több társa által megfogalmazott, az ügynök vádat igazoló hálózati dossziét, a saját kézzel írt beszervezési kötelezvényt. Ellenben van olyan dokumentum, hogy Márton Áron, Erdély legendás püspöke, a huszadik század legnagyobb magyarja, Lőrinczi Mihály unitárius teológus professzor feleségével együtt a püspöki palotában fogadta Orbán Lászlót, két napon át tárgyalt velük, nagyon jónak találta az EMISZ művelődési programját, a pillanatnyi helyzetet, a hatalom visszaéléseit rögzítő felmérés-tervezetét! Orbán László elérte azt, amit a tanárok nem: a tanyabokrokról, apró falvakból induló, súlyos helyesírási gondokkal küzdő szakmunkás tanoncokat rávette, hogy mindenki megírja a szülőfaluja, közössége történetét! Többen vers- és prózaírással is próbálkoztak. A tizenkét év börtönbüntetésre ítélt Dudicska Albert levélben kérte az EMISZ vezetőségét: akadályozzák meg a Techirghiolon élő testvérbátyja vegyes házasságát! A marosvásárhelyi hadbírósi tárgyaláson a levelet a románellenesség corpus delictijeként lobogtatta Macskási Pál mellényszabóból lett hadbíró őrnagy.

Az alapító tagok 1957 februárjának végén letették az esküt. Minderre Orbán László szüleinek a kertjében került sor. Az asztalra rátettek egy piros-fehérezöld zászlót, majd Orbán László halkán mondta az eskü szövegét, a tagok rátették kezüket a zászlóra és rendre megismételték az eskü szövegét: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában!” Orbán László egy zöld fedelű füzetbe írta be a tagok névsorát. Olyan erdélyi magyar ifjúsági szervezetet akartak létrehozni, amely összegyűjti az erőszakos kollektivizálás túlkapásait, a kötelező beszolgáltatással járó visszaéléseket, a lakosságot rettegésben tartó „fekete autó”-k okozta traumákat. A belső ellenzékhez tartozó értelmiség, a módosabb gazdák egy része a Duna-csatornánál, a bărăgani kényszerlakhelyen raboskodott. A „szocialista humanizmus” nevében égbekiáltó törvénytelenégeket, gyilkosságokat követtek el. Gondoljunk a falvak szélén agyonlőtt gazdákra, köztük Sántha Lajos vadasdi tanítóra, a kiváló labdarúgó, edző, Bölöni László nagyapjára, akinek egyetlen bűne az volt, hogy nem akart a szérún csépelteni! Az EMISZ tagjai a rendszer minden gazemberségére, atrocitására fel akarták hívni a hazai és a nemzetközi közvélemény figyelmét.

Az EMISZ himnuszának szövegét Lay Imre írta, zenéjét Nyitrai Deák Berta szerezte: „Erdélyi Magyar/ Ifjak Szövetsége,/ Szép székely hazánk/ Egyetlen reménye./ Te vagy megváltónk,/ Magyarok Krisztusa,/ Hulljon rád, mint eső/ Istenünk áldása./ Vegyed Te kezedbe/ Szép hazánk sorsát,/ Ne hagyj elveszni/ A székely nép honát./ Szervezkedjünk, ifjak,/ Mind egy csokorba,/ Tűzd Petőfi szavát/ Szép lobogónkra!/ Szabadság e honnak,/ Drága szép Erdélynek./ És örök dicsőség/ Az ég Istenének./

1956. november 4-e után az orosz nyelvtanár tudomására hozták: az orosz nyelvet többé nem tanulják! Brassó akkor is hatalmas olvasztótégely volt. Fokozatosan sorvadt, részben asszimilálódott az ottani magyarság. Éppen ezért az EMISZ tagjai próbálták meggyőzni a fiatalokat a vegyes házasságok hátrányairól, lelassítani az asszimiláció folyamatát. A vegyes házasságok és az abortusz elleni küzdelmet Nyitrai Mózesné Deák Berta homoródkarácsonyfalvi unitárius lelkesítő javaslatára iktatták a programjukba. Minden erdélyi magyar településben EMISZ-szervezetet akartak létrehozni.

1957. március 15-én huszonnégy magyar fiatal gyűlt össze a fehéregyházi turulmadaras emlékműnél. A vonaton, útban Segesvár felé, találkoztak a Lay-fivérek unokatestvérével, Lay Güntherrel. Ő is velük tartott. A Mátyás Ernő által készített fénykép alapján azonosították. A marosvásárhelyi hadbírószobán tárgyaláson ráfogták: az volt a feladata, hogy német nyelvtudása révén tartsa a kapcsolatot a nyugati imperialistákkal. Valójában a börtönben tanult meg magyarul. Tizennyolc év kényszermunkával sújtották. Orbán László beszédében összehasonlította az 1848-as és az 1956-os forradalmat, kihangsúlyozta a két forradalom eszmei azonosságát. A fiatal tanoncok, esti tagozatos diákok Petőfi-verseket szavaltak, éltették 1848 és 1956 örökségét, a Petőfi-múzeum emlékkönyvébe pedig beírták a nevüket. „Szorgos kezek” később kitépték a bejegyzéseket. A fiatalok rendkívül büszkék voltak bátor tetteikre! Számukra 1848 és 1956 a világszabadság eszméjét jelképezte. Ennek bukását siratták Fehéregyházán.

Sándor Balázs úgy lett az EMISZ alapító tagja, hogy unitárius teológusként 1956. november elején Brassóban az unitárius lelkészt, Kővári Jakabot helyettesítette. Ekkor találkozott és ismerkedett meg Orbán Lászlóval. Együtt határozták el az EMISZ létrehozását. Orbán Lászlóval úgy egyeztek meg, hogy a brassói központot vezesse az alapító elnök, a kolozsvárit pedig Sándor Balázs. Sándor Balázs a magyar forradalom vérbefojtása után értelmetlennek tartotta a szervezkedést, nem válaszolt Orbán László leveleire. Orbán László már-már megszállottan mindent feljegyzett, így a Szekuritáté számára gyerekjáték volt a felgöngyölítés. Külön története van a kék borítékba helyezett levélnek: a román államszocializmus idején egy ártalmatlan, elégetett levél is bűnjelnek számított! Harai Pál későbbi kanonokot, medgyesi esperes-plébánost, a Szent István plébániatemplom építőjét, Vitályos Balázs plébánost a feljelentés elmulasztásáért tíz-tíz év fegyházbüntetéssel sújtották.

Az EMISZ tagjainak nem volt gyűléstermük. Orbán László levelet írt a brassói római katolikus plébánosoknak, amelyben azt kérte: biztosítsanak egy kis termet, ahol időnként összegyűlhetnek, elbeszélgethetnek. Lay Imrét bízta meg a levél átadásával. Lay Imre nem volt templomba járó, ezért átadta a barátnőjének, Bajzárt Máriának, aki továbbította a lelkészeknek. Harai Pál így emlékezett vissza a történetekre: „Levelet kaptam, amit nem adtam át a Szekuritátának. Az is megtörténhetik, hogy a levél provokáció – ez felvetődött bennünk. Ugyanis úgy volt címezve: »Fő-tisztelendő Vitályos Balázsnak, Harai Pál kezén keresztül«. Én a levelet felbontatlanul átadtam Vitályosnak. Megérezte, hogy baj van. Elolvasta, s azt mondta: »Na, nekem már befellegzett!« Vitályos Balázs riadalma nem volt alaptalan: 1946-ban egyszer már letartóztatták, azzal a váddal, hogy »államtitkokat« – valójában az erdélyi római katolikusok lélekszámára vonatkozó közismert adatokat – szolgáltatott ki idegen állampolgároknak. Akkor megúsza két év vizsgálati fogsággal. Megjijedtünk! Brassóból a Szoboszlai-perben 1957. november 2-án már letartóztatták Ráduly István plébánost és huszonkét év szigorított fegyházbüntetésre ítélték. Hajdu Géza Leander Ferenc-rendi szerzetest pedig a Fodor Pál-féle »felforgató magyar nacionalista ellenforradalmi szervezet« perében 1957. november 27-én tartóztatták le és ítélték el tíz év börtönbüntetésre. A levelet megmutattuk Vasvári Aladár főesperesnek, aki elolvasta, majd széttépte és elégette.” (Részlet Harai Pál Szászmedgyesen 2010-ben megjelent *Börtönévek papi emlékei* című memoárkötetéből.) Mindhárom brassói plébánost letartóztatták. Vasvári Aladár főesperest egy év vizsgálati fogság után szabadon engedték. Az EMISZ tagjait a Kolozsvári Katonai Törvényszék marosvásárhelyi kiszállásán 1959. március 9-e és 19-e között három csoportban ítélte el. A hatalom aljas módon kivárta, hogy a diákok nagykorúvá váljanak, s felnőttekként hozzanak ellenük elrettentő ítéleteket.

Orbán László ellentmondásos személyiség volt: szónoki tehetséggel megáldott fiatalember, járatos az irodalomban, a napi politikában, a művészetben. Az unitarizmust megváltó vallásnak tekintette. Utólag megmagyarázhatatlan: teológiai végzettség nélkül helyettesíthette a lelkészeket, a kántorokat. Mindenkivel segítőkész, előzékeny, meghallgatta a hívek panaszait. Társainak imponált: állandó konfliktusban állott a néptanácsitkár, dogmatikus kommunista édesapjával. A mérleg másik serpenyőjében azonban ott található emberi gyengeségei: felületessége, csak szélsőségekben mozgó emberi habitusa. Ha dicsérték, önelégültté vált, önbizalma ilyenkor nem ismert határt. Ha ráijesztettek, hamar megbicsaklott. Túlzott ambíciói sok kárt okoztak. Ma már egyértelmű: az EMISZ lebukásához nemcsak az ominózus levél járult hozzá, hanem az a nagy naivság is, mellyel a brassói diákok a szervezetüket felépítették, működtették. 1958-ban lavinaszerűen tartóztatták le a szervezet tagjait. Nyitrai Mózes, egykori homoródkarácsonyfalvi unitárius lelkész így emlékezett vissza:

„1958. augusztus 8-án Oklándra mentünk a feleséggel a moziba. A mozi-
ból kijövet egy-két mondat erejéig kiértékeljük a látottakat. (...) A paplak előtt sö-

tét emberárnyék a holdvilág alatt. A Rácpatak medrében, mely a papi lakás mellett van, egy gépfegyver nekiirányítva a kapunak. Az udvaron egy másik gépfegyver. (...) Egy zöld fedelű könyvet (jegyzőkönyvet) kértek tőlem. Egy zöld fedelű füzet. Adjam elő. Magatartásomból elhitték, hogy fogalmam sincs, miről van szó. A feleségemhez fordultak, ha ő tud róla, adja elő. Kicsit habozott, aztán előadta a füzetet, látva, hogy csak vesztünkre van a félrebeszélés. Orbán Laci önképzőkörének jegyzőkönyve volt, melyet hozzánk rejtett el, mivel a Petőfi-ünnepély után egy párszor bevitték a vallatóba, s hogy a jegyzőkönyvben szereplőket így mentse a letartóztatástól. Nem lehetett! Ki kellett adnia mind a százegynéhányat, akiket beszerveztek. Ki kellett adnia »Jóanyámat« (Nyitrai Mózesné – T. Z.), aki azt a relief koszorút készítette. Meg kellett mondani, hogy készült a szervezkedés. El kellett ismernie, hogy a magyar események készítették a szervezet létrehozására és hasonlókról álmodoztak gyerektársaikkal. Így lett belőle a veszedelmes EMISZ.”

1958. augusztus 8-án tartóztatták le Kelemen Imre kerületi unitárius esperest, Végh Mihály homoródújfalvi unitárius lelkészt. Nyitrai Mózes családjából négy személyt szállítottak a marosvásárhelyi Szekuritátéra. Előzetesen már letartóztatták Orbán Lászlót, az EMISZ más vezetőit, majd rendre a teljes tagságot. A Nyitrai családnál tartott házkutatáskor nemcsak a jegyzőkönyv került elő, hanem az EMISZ Nyitrai Mózesné által varrt két szalagja is: „A haza mindenek előtt!”, „A szabadság kiragad a halálból!”

1959. március 9-e és 19-e között a marosvásárhelyi törvényszék épületében zajlott a letartóztatott 77 személy monstre pere. Ezúttal is a Kolozsvári Katonai Törvényszék bírói tanácsa és Macskási Pál hadbíró őrnagy döntött ifjú életek további sorsa fölött. Orbán László, Opra Benedek, Nyitrai Berta, Sándor Balázs, Vinczi János egyenként 25 évi szigorított börtönbüntetéssel fizettek EMISZ-tagságukért. Az akkori igazságszolgáltatás cinizmusát bizonyítja, hogy a vádiratban „fegyveres szervezkedést” emlegettek, holott a házkutatások során még rozsdás fegyvert sem találtak. A szervezet tagjait 5–20 év közötti börtönbüntetéssel sújtották. Legtöbbjüket azért, mert nem jelentették fel társaikat. Fiatal, munkaképes tagsága volt az EMISZ-nek. Nagy részük a Duna-delta, a Duna-szigetek megsemmisítő-táboraiiban, Peripráván, Grinden, Salceán, Luciu-Giurgeni-ben, Galacon, a „Gironde” és „Ileni Levendi” rabhajón, Sfistofcán töltött nehéz börtönéveket:

Orbán László, Opra Benedek, Nyitrai Berta, Sándor Balázs, Vinczi János 25 év, Borcsa Mihály (tisztelhetlen EMISZ-es) 20 év (elhunyt), Ambrus János 20 év (elhunyt), Lay Imre 20 év, Balogh-Sipos Mihály 20 év, Erzse Imre 20 év, Sós Lajos 20 év, Deák Géza 20 év, Mátyás Ernő 20 év, Albert Mihály 18 év, Ferencz Tibor 18 év (elhunyt), Nemes József 18 év (elhunyt), Máthé József 18 év (elhunyt), Ördögh Dezső 18 év (elhunyt, Amerikában élt), Lay György 18 év, Lay Günther 18 év, Aczél Ferencz-Károly 17 év, Sebestyén Géza 17 év, Korbuj Péter 17 év, Tiboldi Dénes 16 év, Kelemen Imre 15 év (elhunyt), Kelemen Csongor 15 év, Bálint

(Papp) Mihály 15 év, Simon Márton 15 év, Kajcsa István 15 év, Balázs Géza 15 év (elhunyt), Gáll Tibor 15 év, Kölönte Tamás 15 év, Kovács Ferenc 15 év, Dobay Szilveszter 15 év, Krivorik Máté 15 év, Biró Károly 15 év, Deák Gyula 15 év, Fosztó Zoltán 15 év, Kántor Gyula 15 év, Simon Gyula 15 év, Bedő Gábor 13 év, Fazekas Sándor 12 év, Biczó János 12 év, Simon Gyula 12 év (elhunyt), Kósa Mihály 12 év (elhunyt), Dudicska Albert 12 év, Patakfalvi János 12 év, Gergyai Mihály 12 év, Szacsvai György 12 év, Szöcs József 12 év, Varga Sándor 12 év, Bencze József 10 év, Hadházi Béla 10 év, Bódi János 10 év, Szabó Dezső 10 év, Sós Fitori Sándor 10 év (elhunyt), Bibó László 9 év, Olosz Vilmos 9 év, Nyitrai Levente 7 év, Berecz Gyula 6 év, Máthé József 6 év, Szász Gergely 6 év, Tana József 6 év, Ady Béla 5 év, Bede István 5 év, Kajcsa András 5 év (elhunyt), Préda Imre 5 év, Kósa Bálint 3 év, Erzse István 3 év.

A Kádár János vezette magyar párt- és állami küldöttség 1958 februári romániai látogatása során a küldöttség tagja, Kállai Gyula, miután hangsúlyozta marosvásárhelyi beszédében, hogy Magyarországnak semmiféle területi igénye nincs, a következő kijelentést tette: „Mi eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, most személyesen is tapasztalhattuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége, a politikai, gazdasági és kulturális élet minden területén.” Pedig a terrorhullám a látogatás időpontjában sem szünetelt, a letartóztatások folytatódtak. Velitsek Endre, marosvásárhelyi agrármérnök, Halábory Zsolt, Vaszkó András felháborítónak találták az ilyen kijelentéseket. A marosvásárhelyi főtéri Rózsa cukrászdában Kádár János és kísérete 1958. február 25-i marosvásárhelyi látogatásakor, az előbb idézet Kállai Gyula-beszéd elhangzása után, Nagy Samu így rendelte a szokásos italt: „Kérek egy karabélyt, hogy lőjem le ezt a hóhért!” Már mint Kádár Jánost! Pechjükre a cukrászdában tartózkodott egy szekus tiszt, aki azonnal mozgósította a rohamosztagot. Ahogy kiléptek a cukrászdából és elindultak a Poklos-patak felé, fékezett mellettük a hírhedt „fekete autó”, és azonnal letartóztatták őket. Nagy Sámuel, a marosvásárhelyi cukorgyár könyvelőjét hivatal elleni merénylet vádjával 1958-ban Bukarestben – a súlyos perek esetében mindig Bukarestben zajlottak a vallatások – másodfokon életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. Velitsek Andrást – „az idegen államfő elleni merénylet” előkészítése feljelentésének elmulasztásáért tíz év börtönbüntetéssel sújtotta a Kolozsvári Katonai Törvényszék.

Tovaszállt a remény, amelyet a romániai, erdélyi magyarok az 1956. évi magyarországi forradalomhoz fűztek. A Fodor Pál nevével fémjelzett per tárgyalásán mondotta a nagytekintélyű Odorik Atya: „A mi bűnünk az, hogy reménykedtünk! Ha Romániában a remény bűn, akkor jogosan ítélték el!”

MILOVÁN SÁNDOR

*Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség,
politikus, jegyzetíró*

KÁRPÁTALJA A FORRADALOM ÁRTERÜLETÉBEN

Arról szeretnék beszélni, hogy Kárpátalja népe hogy élte meg az 1944 és az 1956 közötti időszakot. Nemcsak a magyarok, hanem a ruszinok, zsidók, szlovákok és románok számára sem volt ez egyszerű időszak. Mielőtt rátérnék erre, egy mondatot arról, hogy ma 2016. november 4-e van, a szovjet tankok hatvan évvel ezelőtt bevonultak Budapestre. Mi találkoztunk velük Kárpátalján már 23-a előtt is: 22-én Nagyszőlősön nem lehetett átmenni az utca másik oldalára, mert végeláthatatlan sorokban húztak a tankok Tiszaújlak felé. Aztán egy részükkel én találkoztam még egyszer a szőlősi vasútállomáson: félig-meddig letakarva, kiégve, szétroncsolva várták a hazaszállítást. Konyev marsall három napot kért Hruscsovtól, hogy végez a forradalommal. Na, ez nem jött be.

Visszatérve Kárpátaljához, ide a szovjet csapatok úgy vonultak be, mint a Csehszlovák Köztársaság egy régiójába: a magyarokat és a németeket azonnal vitték málenkij robotra, de a lakosság többi részével nem művelték azt, amit Németországban vagy Magyarországon. Gondolok itt a nők megerőszkolására, rablásokra, férfiak ok nélküli legyilkolására, vagy a járókelők fogolymentekbe való beerőszkolására. A szovjet katonáknak kiosztott emlékérmek is országonként különböztek: Prága vagy Varsó felszabadításáért, Berlin és Budapest bevételéért kapták, így aztán Kárpátalján a németek és a magyarok az orosz bejövétel napjától kezdve érezték, a kommunista rendszer valóságos amputáció volt, amit talán még ma sem hevertünk ki.

A ruszinok, szlovákok, zsidók és románok lassan értették meg, hogy a felszabadító ölelésből nincs menekvés. Ez a helyzet nem azonos azzal, mint amikor bejöttek a románok, majd kimentek és bejöttek a csehek, aztán ők is kivonultak és bebicikliztek a magyarok, és mindezt a gazdák, a mesteremberek a kapura könyökölve nézték, a jószág az ólban, a segéd a műhelyben, a kereskedő a szembeni boltban ugyanúgy bámészkodott: bejöttek, hát bejöttek. Lecserélték a zászlókat: ennyi változott. Az oroszok bevonulása más volt: a jószágot be kellett adni a kolhozba, a szekeret, ökröket, lovat, fogatot elvették, ha nem nyilvánítottak kuláknak, egy tehén maradhatott, ha gazdag voltál, a házadat is elvették. A műhelyt, üzletet államosították.

A ruszinok egy nagy része várta az orosz testvéreket: az önkéntesek toborzása erőszakkal ment ugyan, de a helyiek különböző pozíciókba kerültek. Azonnali földosztás történt. Ez a helyzet hamar megszűnt: egy-két év, és a helyieket benti főnökök váltották fel, a kiosztott földeket be kellett adni a kolhozba, elindult a haj-sza a görögkatolikus papok ellen, a mesterembereket beszorították az „artyilok”-

ba, a zsidók egy ideig még Magyarországon és Románián keresztül menekültek a lepezett zsidóüldözés elől, de a zöldhatáron legéppuskázott öt huszti zsidó ember és vezetőjük halála jelezte, hogy a vasfüggöny végleg lezárult. Kárpátalja népe nemzetiségétől függetlenül, 1956-ra megtörve, félelemben, mondhatnám valódi szovjet lágerlakóvá lett a lágerélet minden kellékével: főnökök, kollaboránsok, mármint „kápók”, kivételezettek, besúgók a beletörődött tömegekkel bezárulva. Kárpátalján nem volt forradalmi hangulat. A rádiót, akinek volt, mindenki hallgatta. A szovjetek még abban az időben csak középhullámú készülékeket hoztak forgalomba, Amerikát és Jugoszláviát hallgattuk, mert zavarták az adásokat. A szomszédomnak volt egy tizenöt lámpás Philips világvevője, azon a Szabad Európát is lehetett fogni. Átjártam hozzá hírekért. Egy alkalommal – már október negyedike után – benéztem a szobába, ahol a rádió volt, a szomszéd nem volt benn, hanem a rádióra borulva zokogott egy ember. Megismertem, behúztam az ajtót, kimentem az udvarra, a szomszéd ott matatott valamit. Kérdezem tőle: „Mit sír az ott bent?” „Siratja a forradalmat.” „Micsoda?” „Várta az oroszokat, nem is tartja magát magyarnak, pedig az apja magyar volt.” A szomszéd gúnyosan mosolygott. Azt gondolta, hogy az oroszok csak a gazdagokat, a magyarokat és az urakat bántják majd. Miután elvették a házában működő műhelyét, segédjét és őt bekényszerítették az állami cégbe, elvették a hegyen lévő kis szőlőparcelláját, és bért kértek a saját házának azon részéért, ahol a műhely volt, így aztán az oroszok gazdagot, urat és magyart csináltak belőle. 1944-ben egy rövid ideig még jöttek az amerikai élelmiszersegélyek, de utána beköszöntött a szegénységnek egy olyan korszaka, amit addig nem ismert a kárpátaljai lakosság. Mindenfajta élelmiszerről éjjel-nappal sorok álltak. Lassan kisült az igazság azokról a fiatalokról, akik a magyar világ elől szöktek a szovjet paradicsomba és Szibériában kötöttek ki. Egy külön fejezetet érdemelne az államkölcsonjegyzés, ami természetesen önkéntes volt: a jómódú embereket hatalmas összegekkel sújtották. Nem volt tanácsos méltatlankodni, mert nem hogy ilyenért, de egy rossz helyen elmondott viccért is börtön járt. Megindult az általános támadás az egyházak ellen is. Ezekben az években félelem uralkodott az emberekben. A megmozdulás, amit mi produkáltunk, a fiatalságunk okozta veszélyérzet hiányából fakadt.

Egy ukrán újságíró nyaggatott a kérdéssel, hogy miért Magyarországon tört ki a forradalom, hisz a többi népi demokráciában is ugyanaz a rendszer működött, és voltak is megmozdulások, de az igazi ütős forradalom miért Magyarországon lángolt fel? Igaza volt, hogy mi, magyarok büntetésből kaptuk a kommunizmust a nyakunkba, mert rossz oldalon álltunk. A lengyelek és csehek a győztesek oldalán álltak. Számukra a jutalom volt a szovjet megszállás.

Megpróbáltam megmagyarázni, hogy nekünk régi vajúdo és pikáns viszonyunk van a kommunizmussal. Oroszország után csak nálunk győzött a proletárforradalom, hasonló módon, mint Oroszországban, pancser szocdem bábák azt hitték, hogy demokrácia születik, de a patákra nem figyeltek, azt hitték, hogy kinövi

a gyerek – hát nem nőtte ki. Több mint száz napon át dühöngött Magyarországon a kommunista terror. A végén egy szerelvény, megrakva főkolompóssal, távozott a Szovjetunióba. Ott elvégezték az erőszak és terror magasiskoláját, és ezt a begyakorolt szakmát hozták a háború után Magyarországra. Egy részükkel, mint például Kun Bélával is, végzett az elvtársi gyanú, de a többség hozta magával a bosszúvágyat. Míg a többi nyugati közreműködéssel leigázott ország kommunistái csak tanulták a demokratikus jelszavak és a szocialista demagógia paravánja mögött működtetni a mindent pusztító terrort, addig a magyar kommunisták ezt már mesterfokon űzték.

Azt gondolom, a huszadik századi embert pusztító és lelket nyomorító nagy versenyben a fasizmus csak a második helyezést kaphatja meg: a kommunista eszme megérdemelten és jogosan kerül a dobogó legfelső fokára.

Sokat töprengtem azon, hogy mi volt a sátáni eszme igazi erőssége. Hallgatva itt az előadásokat, sokan majdnem kimondták, Váradi Natália körülírta és majdnem bele is trafált. Engem Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse döbentett rá a lényegre. Mi, határon túli magyarok sokat köszönhetünk neki és nagyon tiszteljük, de Illyés Gyula egy baloldali ember volt: nem tapasztalhatta meg a terror igazi véres arcát, viszont a csodálatos verset a harag, a düh és az elkeseredés diktálta. Ilyen verset csak egy lelki megrázkódtatás vagy csalódás diktálhat. Illyés Gyulát a szovjet hatalom megvezette. Meghívták, és mint baloldali költő részt vett a szovjet írók kongresszusán. 1934-ben hosszabb utazást is tett az országban. Erről könyvet is írt. Ecsetelte, hogy micsoda bőségben élnek a szovjet munkások: ebédjük felével is jóllakott, ellátogatott a kolhozokba, ahol az igazságos elosztás mellett viszonylagos jólétet tapasztalt. Később biztos megtudta, hogy mialatt ő ezeket látta, tapasztalta és leírta, a Szovjetunióban milliók haltak éhen és Ukrajnában napirenden volt az emberevés.

Ha Illyés Gyulát véresre verik az Andrássy út 60. alatt, vagy Recsken nyomorékká teszik, vagy ha a gulágon fagy le a keze-lába, ha látta volna az éhségtől felpuffadt ukrán parasztyerekeket, akkor sem tudott volna ilyen mélyre hatolni a szovjet rendszer bugyraiba. Mindez nem történt meg vele, és mégis megírta a megrázó verset, ami a zsarnokságról szól, de minden sorában ott van a kommunista zsarnokság, a kommunista terror varázsigéje, a HAZUGSÁG, és ahol hazugság van, ott hazugság van a bölcsőben, a koporsóban és a hitvesi ágyban is.

Ahol hazugság van, ott forradalomnak nevezzük a puccsot, demokráciának a diktatúrát, felszabadításnak a leigázást, önkéntesnek a kényszert, hadifogolynak a deportáltat, és málenyikij robotnak Szibériát. A Szovjetunióban a hazugság ott volt mindenütt: az Illyés Gyula zsarnokságával ikerpárban a hazugságvallásban istenkáromlás volt kételkedni, de nem is lehetett még akkor sem, ha az ártatlanul megvádolt és letartóztatott népellenesség a feleséged, és tudod, hogy síríg hú a kommunista eszméhez, te pedig feláldozod a hazugság oltárán, még akkor is, ha a Szovjetunió külügyminisztere vagy.

A zsarnokság, az önkény és a terror régi műfaj az emberiség történetében, de miután erőre kap és győztesnek hiszi magát, önként letépi az addigi hazugság álarcát és megmutatja igazi arcát. A kommunista ideológia soha. Ő mindig kitart a hazugság mellett. Ez a gátlástalanul hazug rendszer az első naptól az utolsó napig kínozza a kárpátaljai népet. Az első nap az apa elhitte a három napot, és maga mellé vette fiát, aki még csak tizenhat éves volt és nem volt köteles munkára menni, mégis mind a ketten odamaradtak Szibériába. Visken a felsorakozott kétszázötven férfi a háromnapi munkára indulva nótaszóval hagyta el a községet, mert elhitték a három napot.

Ezek voltak az első napok. Az utolsó napokban hosszú sorokban állt a kárpátaljai nép a bankok előtt: egymást taposva vitte be a keserves munkáért kapott pénzét a bankba és elhitte, hogy ott megőrzik értékeit, de a rubel semmivé vált – ez volt a szovjet rendszer búcsúcsókja.

A becsapott, megcsalt milliók döbbenet néztek utána. Ez a rablás sikerült a legjobban: ki lett fosztva a hajóskapitánytól kezdve az egyetemi tanáron át a takarítónőig mindenki. A nemzetiség sem számított, mert ugyanazt a koldusbotot kapta a magyar, mint amelyet az orosz kezébe nyomtak: megvalósult a sokat emlegetett internacionalizmus.

DR. VÁRADI NATÁLIA

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi tanszék,
történész

KÁRPÁTALJA AZ EGYETÉRTÉS, SZOLIDARITÁS ÉS RETTEGÉS ÁRNYÉKÁBAN 1956-BAN¹

Az 1956-os forradalom kárpátaljai kutatása a rendszerváltást követően indulhatott meg Ukrajnában és ezen belül Kárpátalján. Azonban még mindig csak a tényfeltárásnál járunk, mivel a volt szovjet levéltárak dokumentumainak egy része még mindig titkosított, nem hozzáférhető. Ám ha lassan is, de azért folyamatosan felszínre kerülnek olyan Kárpátalján őrzött levéltári adatok, amelyek bizonyítják az igazságtalanságot, a szovjet diktatúrának való teljes kiszolgáltatottságot, a magyar forradalmárok hősiességét, szenvedését, a kárpátaljai magyarság kiállítását, de sajnos azt is, hogy a „magyar” nem mindig jelenti a „magyar”-t, az identitástudatot, az érzést, hogy magyar lévén kiállok a nemzetemért, népemért, még akkor is, ha az elnyomó gépezet, a fennálló politikai hatalom azt megtorolja.

A második világháború után a határok lezárása, az utazások korlátozása, az utazáshoz szükséges dokumentumok beszerzésének nehézségei miatt a Szovjetunióban rekedt magyar nemzetrészek kapcsolata szinte teljesen megszakadt az anyaországgal és az anyaországtól elcsatolt más régiókkal is. A hazai és külföldi világról, eseményekről a lakosság általában csak a szovjet sajtó alapján tájékozódhatott, ami viszont a Szovjet Kommunista Párt szócsöve volt.

1956-ban Kárpátalján már előfizethető volt néhány magyarországi újság, folyóirat, így a kárpátaljai lakosság figyelemmel kísérhette az anyaországban végbemenő eseményeket, többek között a Rajk-per áldozatainak rehabilitálását. Nagy érdeklődéssel figyelték a helyi lakosok az *Irodalmi Újság* éles hangú cikkeit, amelyekben elítélték a Rákosi–Gerő-klikk tetteit.² Ennek ellenére a szemtanúk visszaemlékezéseiből kiderül, hogy a forradalom kitörése mindenkit váratlanul érintett.

Az 1956-os forradalom idején a magyarországi eseményekről szóló riportok – amelyek a szovjet központi és a kárpátaljai sajtóban jelentek meg, vagy a rádióban hangzottak el – a figyelmet főképpen a magyar kommunisták

¹ Készült az 1956-os Emlékbizottság megbízásából.

² Csanádi György: Sorsfordító évek sodrásában. PoliPrint, Ungvár, 2004. 224.

kivégzésének, a szovjet katonák meggyilkolásának, a párt- és állami intézmények elfoglalásának eseményeire terelték.³

A forradalom leverését követően a Kádár-kormány mindent megtett annak érdekében, hogy Magyarországon újra minden a régi kerékvágásban menjen, és ehhez szovjet segítséget is bőven kapott. Dokumentumok bizonyítják, hogy a magyar kormány kérésére szovjet szakemberek és pártfunkcionáriusok – 40-50 fő – érkeztek Magyarországra, akiknek az volt a feladata, hogy segítsék a magyarországi hatalmi szerveket.⁴

A „nem anyagi szovjet segítségnyújtásról”, azaz a 40-50 fő Magyarországra küldéséről természetesen a helyi lapok nem számolnak be. A magyar kommunisták elleni vérengzések mellett írnak még arról, hogy milyen hatalmas anyagi segítséget nyújt Moszkva Magyarországnak a „rend helyreállításának” céljából. Emellett sem a központi, sem a helyi újságokban nem jelenhettek meg olyan cikkek, amelyek a kárpátaljai magyarság forradalommal való szimpatizálásának legcsekélyebb jelét sejtették volna. A lakosság sem Kárpátalján, sem Magyarországon nem szerezhette tudomást azokról az egyéni vagy csoportos akciókról, amelyek a magyarországi események hatására szerveződtek Kárpátalján.

A 40-50 fő között voltak kárpátaljai lakosok is, akikkel több oldalas űrlapot töltettek ki, hogy megbizonyosodjanak afelől, hogy megbízható, hithű pártembereket küldenek a „rendrakásra”.⁵ Akinek Magyarországon rokoni, baráti kapcsolatai voltak, az nem számított megbízhatónak, ezért számos kárpátaljai nem létező magyarországi rokonokat tüntetett fel a kitöltendő űrlapban, hogy elkerüljék a kötelező részvételt a „rend helyreállításában” Magyarországon.

A kárpátaljai magyar otthonokban 1956 októberének végén egész nap szólt a rádió, mindenkit érdekelt, mi zajlik az anyaországban. A helyi magyarság főként a Kossuth Rádiót vagy a Szabad Európa Rádiót hallgatta, persze azt sem engedélyl. Az adásokat pedig folyamatosan zavarták.⁶

³ Kutatásaim során áttekintettem a Vörös Zászló, Cservonij Prapor, Pravda, Zakarpatszka Pravda, Szovetszkoje Zakarpatyja, Mology Zakarpatyja, Kárpát Igaz Szó című újságokat, amelyek 1956-ban négyoldalas lapok voltak és hetente többször is megjelentek. A forradalom eseményeivel a kárpátaljai sajtóban sokat foglalkoztak. Az általam megvizsgált sajtóban a forradalomról szóló híreket (1956 végén, valamint 1957 elején) több mint 200 cikk öleli fel. Az újságok csaknem minden számában jelent meg cikk a magyarországi helyzetről. A főcímek, amelyek a forradalom napjaiban Magyarországgal kapcsolatban megjelentek, általában a következők voltak: Az ellenforradalom vérengzése Magyarországon, A magyarországi népel lenes kaland meghiúsulása, Magyarország dolgozói leszámolnak az ellenséggel, A dolgozók helyeslik kormányuk erélyes politikáját, A fasiszta banditák megtámadták a pártbiztoságok helyiségeit, A magyarországi helyzethez, A fasiszták állati módon leszámoltak a hazafiakkal, Hogyan törtek hatalomra az ellenforradalmárok, Ki vezette a pogromisták csoportjait, Az ellenforradalom szálai nyugatra vezetnek, Magyarország dolgozói a szocializmusért harcolnak stb.

⁴ Gál Éva–Hegedüs B. András–Litván György–Rainer M. János (szerk.): Jelcin-dosszié. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Századvég, 1956-os Intézet, Budapest, 1993. 145. (A továbbiakban Jelcin-dosszié.)

⁵ Interjú Csanádi Györggyel – beregszászi lakos, aki 1956-ban a Vörös Zászló című lap főszerkesztője volt. 2004.

⁶ Interjú Milován Sándorral, a nagyszőlősi politizáló csoport egykori elítéltjével. 2005.

A magyar forradalom idején, az anyaországban zajló történések hatására Kárpátalja sokat sanyargatott magyar lakossága azt remélte, hogy elkezdődött a szovjet diktatúra összeomlása.

A magyar forradalomról nyilvánosan azonban nem sokan mertek beszélni, mivel az bűncselekménynek, szovjet kommunista rendszerellenesnek számított. Az emberek féltek a megtorlásoktól – hiszen az 1944-es elhurcolások, a málenkij robot emléke még mindenkiben elevenen élt –, ezért igazi szervezkedésnek minősíthető megmozdulásról, lázadásról, az anyaországihoz hasonló forradalmi cselekvésekről, fellépésekről Kárpátalján nem beszélhetünk.

A forradalommal kapcsolatos iratokat Kárpátalján két levéltárban őrzik, a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (KTÁL) és Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Levéltárában (UÁHL). Az előbbiben az úgymond „enyhébb, könnyű esetek” iratait, míg az utóbbian a „súlyos bűncselekmények” iratait, azaz az 1956-os forradalomra vonatkozó KGB⁷-dokumentumokat őrzik.

Az 1956-os szabadságharccal egy időben, valamint a forradalmat követő néhány hónappal később, Kárpátalján kisebb-nagyobb csoportosulások, röplapterjesztő középiskolások, fiatalok fejezték ki szolidaritásukat a magyarországi fiatalokkal és tetteikkel. Ilyen csoportok működtek például Nagyszőlősen, Beregszászban, Ungváron, Papiban, Kaszonyban, Munkácson, Muzsalyban, Nagybégányban, Gálocson, Fertősalmáson, Csapon, Csepén, Lucskán, Salánkon, Rahón. A helyi lakosság szolidaritási tettei – amelyekkel kifejezték, hogy ők is elutasítják a kommunista rendszert – a meghatározó jellemzője a kárpátaljai reagálásoknak a forradalomra. Bár többnyire teljesen spontán érzelmi megnyilvánulásokról beszélünk, néhány olyan megmozdulásra is sor került, amelyek figyelemre méltó szervezői munkát igényeltek.

Több kárpátaljai megpróbált átszökni a határon is, hogy segítsen a forradalmároknak, aminek eredménye szigorú büntetés lett.

Jelen tanulmányban, terjedelmi okok miatt, mindössze azt a három politizáló csoportot ismertetem vázaltszerűen, amelyek iratanyagát az UÁHL-ban őrzik.

A nagyszőlősi szovjetellenes politizáló ifjúsági csoportosulás középiskolás fiatalokból állt. 1956 őszétől 1957 júliusáig röplapokat terjesztettek, titkos összejövetelek szervezésével vádolták őket. Röplapjaikban kinyilvánították, hogy „Csatolják vissza Kárpátalját Magyarországhoz”, és hogy „Az orosz hadsereg vonuljon ki Magyarországról.”⁸ A fiatalokat – Milován Sándort, Varga Jánost, Illés Józsefet, Dudás Istvánt, Kovács Zoltánt – 3–6 évi börtönbüntetésre ítélték.⁹ Sokan közülük a Mordvin ASZSZK-beli Gulag-táborokban töltötték le a rájuk mért büntetés egészét vagy egy részét. A legnagyobb büntetést, 6 évet, Illés József

⁷ Állambiztonsági Bizottság

⁸ Kovács Elemér: Az igazság mindenek felett! Kárpátaljai ötvenhatosok: Varga János. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2016. 28.

⁹ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Levéltára (a továbbiakban UÁHL), Fond 2598. Opisz 1. No. 3385.

kapta. A börtönévek alatt sok szenvedésen mentek keresztül, de megaláztatásuk a hazatérés után sem ért véget. Állandó megfigyelés alatt tartották őket.¹⁰

Mezőkaszonyban az Ormos család terjesztett röplapot: István és Mária (testvérek), unokatestvérük, Szécsi Sándor, valamint barátaik. Amikor Budapesten kitört a forradalom, a rádióban hallottak után eldöntötték, hogy segítenek magyar testvéreiknek. Felkeltette figyelmüket az, hogy a faluhoz közel eső magyarországi Barabás község lakói a kaszonyiaktól kérnek segítséget. Átkiabáltak a határon, fegyveres felkelésre buzdították a környékbelieket. Plakátokon, röplapokon terjesztették a kérést, politikai harcra, a magyarországiak megsegítésére buzdították a helyi magyarságot.¹¹ Kézírással kibocsátott plakátjukon Petőfi Sándor *Nemzeti dal*ának közismert sorát idézik: „*Talpra, magyar...*”¹² A helyi hatóság hamar eltávolította a plakátokat és jelentést írt a KGB beregszászi járási hivatalának. 1957. november 2-án mindhármukat letartóztatták. Azzal vádolták őket, hogy a Kárpátaljai Magyar Forradalmi Egyesület tagjai voltak, amit arra alapoztak, hogy az egyik megtalált röplapon a „*Hazádnak rendületlenül*” kezdetű felhíváson ez volt a lap alján. Az egy évig tartó, sorozatos kihallgatás után 1958. január 2-án ítélték el őket 4–6 évre.¹³

A gálócsi csoport 1956 végén alakult meg. A három fiatal, Perduk Tibort, Pasztellák Istvánt és az alig 13 éves Molnár Lászlót röplapterjesztéssel, továbbá a második világháborúból visszamaradt fegyverek, lőszeres és robbanóanyagok összegyűjtésével vádolták meg.¹⁴ Pedig elmondásuk alapján csupán annyi történt, hogy egy kiszáradt kútban találtak rá az elrozsdásodott, használhatatlan fegyverekre. Elítélték a bevonuló szovjet hadsereget.¹⁵ Az egyik röplapjuk szövege így kezdődött: „A véres kezű szovjet diktátorok vérbe fojtották a magyar forradalmat.”¹⁶ A csoportot 1958-ban tartóztatták le. A hatóságok a csoport vezetőjének Gecse Endre református lelkészt tartották.¹⁷

Természetesen a csoportok röplapterjesztő tevékenysége hamar lelepleződött, hiszen főként tapasztalatlan fiatalok, iskolások voltak a csoportok tagjai, és a besúgóhálózat is nagyon jól működött. A lakosságot pedig erősebben megfigyelték, mint valaha.

A letartóztatásokat követően a „politizáló” csoportok tagjai ellen a fő vád: „ellenforradalmiság”, „rendszerellenesség”, „fegyverrejtegetés”,¹⁸ amiért több év börtönbüntetés járt.

¹⁰ Interjú Milován Sándorral, a nagyszülősi politizáló csoport egykori elítéltjével. 2005.

¹¹ Dupka György–Horváth Sándor: '56 Kárpátalján. Dokumentumgyűjtemény. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 52.

¹² UÁHL, Fond 2558. Opisz 1. No. 3395.

¹³ Uo.

¹⁴ UÁHL, Fond 5608. Opisz 1. No. 3429.

¹⁵ Interjú Molnár Lászlóval, a gálócsi politizáló csoport egykori elítéltjével. 2016.

¹⁶ Dupka–Horváth 1993. 32.

¹⁷ UÁHL, Fond 5608. Opisz 1. No. 3429.

¹⁸ UÁHL, Fond 2558. Opisz 1. No. 3395.

Az 1956-os forradalom hatására történt kárpátaljai megnyilvánulások kutatását megnehezíti, hogy biztosnak tekinthető forrás általában azokról a tettekről maradt fenn, amelyek résztvevői ellen bírósági per indult, vagy titkosszolgálati, illetve állampárti hangulatjelentések készültek. Előfordultak azonban olyan esetek, amelyekről a hatóságok nem szereztek tudomást, ezért bizonyító erejű forrás nem maradt fenn róluk. Ezekről az eseményekről általában csak a visszaemlékezőkkel készített interjúkból tudunk.

A forradalom idején kényszerből, kemény ráhatással több kárpátaljai magyar az anyaországban tolmácsként, sofőrként, orvosként, katonaként volt jelen. Aki megtagadta a szolgálatot, annak fenyegették a családját és rettegésben tartották.

1956-ban sok kárpátaljai magyar szolgált a szovjet hadseregben, többek között azért is, mert minden 18. életévét betöltött fiatalnak kötelező volt a sorkatonai szolgálat. Így voltak magyar nemzetiségűek azokban a katonai alakulatokban is, melyeket a forradalom leverésére Magyarországra irányítottak. A visszaemlékezőkkel készített interjúkból kiderül, hogy sok katona nem is tudta, hova szállítják őket bevetésre. Jó példával szolgálnak erre a Barna György naplójában olvasottak is, aki 1956-ban katonai szolgálatot teljesített és így került Magyarországra. A naplójában olvasottak szerint iszonyú megrázkódtatás és lelki sanyargatás volt ez számára, még akkor is, ha ő maga egyik bevetésen sem kellett részt vegyen.¹⁹ Amikor rájöttek, hogy a magyar forradalom vérbefojtására akarják őket felhasználni, voltak köztük olyanok, akik megtagadatták a harcot a forradalmárok ellen, dezertáltak, ezért rájuk börtönbüntetést szabtak ki.²⁰

A lakosság számára érthetetlen volt az is, hogy amikor a rádió bejelentette, hogy megkezdődött a szovjet csapatok kivonása Magyarországról, Kárpátalján nem csökkent a Magyarország felé tartó tankok áradata, visszafelé pedig egyetlen tank sem haladt át a városon. Miattuk a forgalom szinte teljesen megbénult.²¹

Nemcsak a belső szovjet területekről vezényeltek át egységeket. A szovjet–magyar határhoz közel fekvő Beregszászban állomásozó ezredet már október 24-én riadóztatták a Magyarországon történtek miatt. Azonnal elrendelték a hadgyakorlatot.

Az '56 után született pártiratokból számos információ derül ki a helyi magyarság reagálásairól az '56-os forradalomra.

Csak három példa erre:

- a) 1958. október 31-én Bubrjak J., az UKP Beregszászi Járási Bizottságának titkára jelentést tesz az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága Pártszervek Osztályához: „[...]megállapítást nyert az állami titkok, adatok kifecsegése tényeinek egész sora. Így, 1956 végén a beregszászi járási postairoda nemzetközi telefonvonalak részlegének technikusai, Lődár E. a budapesti főpostán

¹⁹ Barna György szemtanú naplója.

²⁰ Dupka György: '56 és Kárpátalja. Intermix Kiadó, Ungvár –Budapest, 2006. 64–65. / Csanádi 2004. 226.

²¹ Csanádi 2004. 225.

dolgozó gyanús személyeknek kifecsegte a szovjet csapatok Beregszászon keresztüli áthaladásáról informáló adatokat [...]”²²

b) Az UKP Kárpátontúli Területi Bizottsága titkárának, Vas I.-nak: „1958. március 17-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába történő választás titkos szavazása után a szavazóláda felnyitásakor a beregszászi járási Vári községben a következő cédulát találták: „[...] Kommunisták ez az utolsó választásokat! Meg kell halnotok kutyák, és elszámolni tetteitekért. Hadd vezéreljen minket a magyar Isten, mint elnyomottakat, ezt hozzuk mi, Vári község magyarjai, tudtotokra. Éljen Nagy Ferenc [valószínűleg Imre], aki kiáll a magyarokért! Éljen örökké!” [...]”²³

c) „A magyarországi események kibontakozásának idején, a Beregszászi, Nagyszőlősi és Rahói járásokban, valamint Ungvár városában, vagyis ott, ahol magyarok élnek, szovjetellenes események zajlottak le [...]. Találtak olyan szórólapokat, melyek a szovjet pártmunkásokat fenyegették, ezenkívül találtak még fenyegető leveleket, melyek üdvözlik a „Szabad Magyarországot”. Megpróbálták megzavarni az Októberi Ünnepek rendben történő lezajlását is.” [...]”²⁴ – olvasható az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága 1956. november 14-én kelt jegyzőkönyvében.

A forradalmat követően keményen munkára fogták – főleg propaganda téren – a járási pártfunkcionáriusokat. Ezt bizonyítja a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban őrzött, a forradalommal kapcsolatos dokumentumok jelentős része.

November 4-én a beregszászi járás minden településén beszélgetéseket folytattak a lakossággal, azzal a céllal, hogy megmagyarázzák a lakosságnak a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány programbejelentését, valamint a Nagy Imre-kormányból kivált 4 politikus levelének lényegét.²⁵

Mivel a helyi mozgalmakban főleg diákok vettek részt, arra a következtetésre jutottak, hogy a nevelői munkára, oktatásra kell odafigyelni a magyar lakosság körében. És még nagyobb propagandát kell folytatni.²⁶ Ennek érdekében ellenőrök jártak ki a magyar iskolákba, beültek egy-egy órára – főleg történelemórára – és ellenőrizték a tanárokat, diákokat.

Néhány forrás a fent említettek alátámasztására

Jevdokimov alezredes, az USZSZK Minisztertanácsa mellett működő UKGB beregszászi járási meghatalmazottja jelentést írt Bubrjak elvtársnak, az UKP Beregszászi Járási Bizottsága titkárának: „[...] Az iskolákban végzett kellő

²² Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban KTÁL) beregszászi részlege. Fond 15., 7. lajstrom, 36. számú ügydarab.

²³ KTÁL beregszászi részlege. Fond 15., 7. lajstrom, 36. számú ügydarab.

²⁴ KTÁL ungvári részlege. Fond 1. Opisz 1. No. 2816.

²⁵ KTÁL beregszászi részlege. Fond 15., 15. lajstrom, 13. számú ügydarab.

²⁶ KTÁL ungvári részlege. Fond 1. Opisz 1. No. 2816.

nevelési munka hiányára utalnak a szovjetellenes tevékenységek esetei 1956-ban a Kaszonyi Középiskola volt tanulói részéről [...]. Járásunk tanári karában jelentős számban található olyan tanítók, akik papi, kulák vagy kereskedői családból származnak, valamint a kicsapongások miatt korábban elítélt egyének családjából valók, vagy akik a magyar megszállók tetteistársai voltak [...]"²⁷

„[...]Javítani kell az ideológiai munkán, főleg a Beregszászi járásban, mivel ez egy nemzetiségi járás. Ellenállást kell tanúsítani a „burzsoá nacionalizmussal” szemben, amely különösen megmutatkozott az 1956-os magyar események periódusában” [...] – követeli Jevdokimov Sz., a KGB megbízottja a XII. beregszászi járási pártkonferencián.²⁸

A beregszászi járási lakosság körében végzendő nevelőmunka erősítése céljából – mivel ebben a járásban élt a legtöbb magyar nemzetiségű személy – a területi központból a járásba irányítottak 6 „lektort”, akik előadásokat tartottak az embereknek. Ezek, valamint a járási pártbizottság tagjai október végén és november elején a Beregszászi járásban 26 előadást tartottak és 72 beszámolót. Ezenkívül mintegy 100 előadást olvastak fel a falusi „lektorok” is. November 4-én a járás minden településén beszélgetéseket folytattak a lakossággal azzal a céllal, hogy megmagyarázzák az embereknek a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány programbejelentését.²⁹

Az UKP járási bizottsága tárgyalt minden pártszervezet titkáraival, hogy azok jobban figyeljenek oda a politikai munka megerősítésére, a rendületlenségre, fegyelemre, bizalom növekedésére és a kolhozvagyron védelmére.

Az UKP Beregszászi Járási Bizottsága vezetőségének 1957. február 19-i ülésének jegyzőkönyve szerint nemcsak az iskolában kell aktívabb propagandát, szovjet nevelést folytatni, hanem a társadalom más szférájában is, mint például az egészségügyi dolgozók körében vagy az egyháznál.³⁰

A hatóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy a kárpátaljai lakosság elítélje a Magyarországon zajló eseményeket. Ukrán Kommunista Párt Kárpátontúli Megyei Bizottságának 7-10. számú jegyzőkönyve az Ukrán Kommunista Párt titkárságának határozatát tartalmazza, amely szerint „Össze kell állítani egy gyűjteményt a fasiszta banditák vérengzéséről Magyarországon, amit 3000 példányban kell kiadni. Az anyag összeállítására az Ukrán Kommunista Párt Kárpátontúli Megyei Bizottságának agitációs és propagandaosztálya van megbízva.”³¹

A gyűjtemény elkészült *Az ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* címen. A könyv a helyi lapok cikkeit foglalja össze, természetesen azokat,

²⁷ KTÁL beregszászi részlege. Fond 15., 7. lajstrom 36.számú ügyszer.

²⁸ KTÁL beregszászi részlege. Fond 15., 5. lajstrom, 28.számú ügyszer.

²⁹ KTÁL beregszászi részlege. Fond 15., 15. lajstrom, 13.számú ügyszer.

³⁰ KTÁL beregszászi részlege. Fond 15., 5. lajstrom 36.számú ügyszer.

³¹ KTÁL ungvári részlege. Fond 1. Opisz 1. No. 2780.

amelyekben a felkelők „gaztetteiről, gyilkolásáról, kínzásairól” szólnak, ezzel is hangsúlyozva, hogy milyen kegyetlen a nyugatról irányított „ellenforradalom”.³²

Majd egy évvel később, 1957-ben ugyanezzel a tartalommal, képekkel, címmel jelenik meg Bukarestben az Állami Politikai Könyvkiadóban kiadott négykötetes könyv a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala által.

Közvetlenül a forradalom után a Szovjetunió vezetése számára az elsődleges szempont a szabadságmozgalom továbbterjedésének megakadályozása volt. A forradalom leverését követően Kárpátalján sem hagyták abba az „ellenforradalmárok” felkutatására irányuló akciósorozatukat a szovjet hatóságok.

A kommunista párt és államvezetés attól tartott, hogy a magyarországi forradalmi eszmék átterjednek Kárpátaljára is, s ezáltal itt is hasonló megmozdulásokra kerül sor. Sztarovojev ezredes október 31-én a következőt jelenti: „A reakciós erők a továbbiakban jelentősen kibővítették követeléseiket, amelyeket nagyjából a következőkben lehet összefoglalni: ... Kárpátalja visszacsatolása Magyarországhoz.”³³ Annak ellenére, hogy a forradalmárok ezen követelése semmiféle írásban rögzített programban nem szerepel, Kárpátalján a legszigorúbb intézkedéseket vezették be, hogy a forradalmi eszmék terjedését, a forradalmi hangulat kialakulását megakadályozzák. Növelték a határőrség létszámát, elrendelték a gyorshadtestek riadókészültségét. Erről a követelésről az általam megkérdezett kárpátaljaiak semmit nem tudtak.

Kárpátalján a szovjet hatalom azonban nem reagált általános magyarellenes hisztériakeltéssel a forradalomra, valószínűleg azért, mert a hatóságok tartottak egy esetleges összmagyar megmozdulástól, a magyarellenes hisztériakeltés esetleges sikertelenségétől, illetve visszajára fordulásától.

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár forradalommal kapcsolatos dokumentumai leginkább kihallgatási jegyzőkönyvek, bírósági döntések arról, hogy a helyi, kárpátaljai szimpatizánsok közül ki hány évre kerüljön börtönbe koholt vádak alapján, vagy jelentéktelen tettekért.

Feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy igen gyakran szerény próbálkozásokat nagyítottak fel óriásivá, hogy ártatlan embereket zárjanak börtönbe, elrettentésképpen a többiek számára.

A kárpátaljai visszaemlékezőkkel készített interjúkból kiderül, hogy voltak olyan kárpátaljai magyarok, akik szívvel-lélekkel magukévá tették a felkelők eszméit, és rettenthetetlenül, mint azok ott Budapesten, kihívást intéztek a rendszerhez. A büntetőlágerekben letöltött évek és a további üldöztetések sem ingatták meg az eszményeikbe vetett hitüket.

³² Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, Ungvár, 1956.

³³ Jelcin-dosszié. 1993. 76–80.

Annak ellenére, hogy Kárpátalján a magyarság körében a magyarországihoz hasonló forradalmi megmozdulásokra, fegyveres harcokra nem került sor, az itteni magyarság ideig-óráig visszanyerte önbizalmát, s reménykedett a totalitárius diktatúra megszüntetésében, a kötelező beszolgáltatások eltörlésében, a házkutatások, megtorló intézkedések, deportálások felszámolásában.

A jelenlegi tények szerint a kárpátaljai 1956-os események szinte kizárólag a magyar kisebbség megmozdulásaira korlátozódtak. Annak ellenére, hogy a kárpátaljai események többsége szimbolikus szolidaritásvállalás, az eddigi levéltári dokumentumok feldolgozása alapján elmondható, hogy összesen 46 fő ellen zajlott bírósági eljárás, 18 főt ítélték el, akik összesen 24 évet töltöttek börtönben, 8 főt kizártak az egyetemről, 1 református lelkész, Gecse Endre pedig kihallgatás közben elhunyt. Többen a magyar forradalom ürügyén, a kárpátaljai magyarság megfélemlítése céljából a megtorlási kampány áldozatává váltak.

A II. világháborút követően Kárpátalja magyarságának életszínvonala rendkívül alacsony volt. Az egyházak pedig pusztán létükkel is kihívást jelentettek a kommunista ideológia egyeduralmával szemben. A teljhatalmat szerzett kommunista vezetés ezért egyik legfontosabb teendőjének azt tartotta, hogy a vallásos emberek számát csökkentse, az egyházak tevékenységét a maradék hívek hitéletének gondozására korlátozza.³⁴

Kárpátalján a forradalom idején nem állt egyházi vezető a református egyház élén, ami három esperességre tagozódott. A három esperes Bari Gyula, Gencsy Béla és Lajos Sándor volt. Ezek közül a rangidős: Bari Gyula. Minden lelkészről adatokat gyűjtöttek, az aktívabb egyházi személyeket figyelték. Ez mind csendben folyt, de köztudott dolog volt.³⁵

A megtorlásoknak lett vértanú áldozata a gálocsi református tiszteletes, Gecse Endre, akit az ungvári börtönben halálra kínoztak.

Gecse Endre lelkész fiaként született Gállocsban, 1907. június 7-én. Sárospatakon végezte a gimnáziumot, majd ugyanitt a főiskolát teológia szakon, ahol 1928-ban kapott diplomát, és 1931-ben kezdte el egyházi pályáját Gállocsban.³⁶ 1945-ben a paplaktól ki kellett költöznie, a szovjet hatóságok ugyanis elvették azt és a hozzá tartozó melléképületeket is. A lelkész ettől az időtől kezdve tíz évig egyik vagy másik híve házában húzta meg magát. A lelkészlakban a szobák közti közfalat kivették, és klubhelyiséget alakítottak ki belőle színpaddal, a többi helyiségben községháza és könyvtár működött. A tiszteletes azonban nem zúgolódott, csak határtalanul hitt az Úr gondviselésében. Legtovább Tárczy István Ungvárra elköltözött lakos régi földpadlós házában lakott, szerény körülmények között. Volt egy kerékpárja, amellyel télen-nyáron járt istentiszteletet tartani Pallóba, Bátfára,

³⁴ Bohán Béla SJ: Adalékok a Szatmári Egyházmegye XX. századi történetéhez. In Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 2007. 19. évf. 3–4. szám.

³⁵ Gulácsy Lajos: A mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időről. Magánkiadás. 2009. 61.

³⁶ Gortvay Erzsébet (szerk.): „Jó Pásztor volt.” Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezete. Emlékkönyv. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003. 7–8.

Tarnócra – Gálocsból. Ő volt a községben az ateista világszemlélettel szemben álló ideológia egyetlen szemmel látható bizonyítéka.³⁷ Nagy szeretettel és odaadással készítette elő a gálócsi templomszentelést 1957 decemberében – agitált, gyűjtött, szervezett – s a templom sikeres felszentelése után egy héttel el kellett hagynia szülőfaluját. Egy este egy tehergépkocsi az árokba kényszerítette, miután a szomszéd faluban végzett szolgálat után hazafelé igyekezett.

Ezután Husztra költözött, ott szolgált. 1958. december 2-án letartóztatták, Ungvárra, a KGB börtönébe szállították, ahol vallatás közben agyonverték³⁸, ugyanis nem volt hajlandó elismerni, hogy „1956–1958-ban Gálocsban magyar nacionalista szellemben szovjetellenes propagandát fejtett ki, és fegyveres felkelésre szólította a fiatalokat”³⁹.

A „gálócsi politizáló csoport” tagjaival – akik kisiskolásként 1956-ban a szovjetellenes röplapok terjesztése mellett második világháborús fegyvereket is rejtegettek – készült interjúk alátámasztják Gecse Endre igazát: nem politizált, nem vett részt a csoport tevékenységében, nem rejtegetett fegyvereket, nem szervezkedett, csak a könyvárába jártak hozzá a fiatalok könyvekért vagy olvasni.⁴⁰

„Könyvtárából – mely többször megcsönkítva is jelentős és érdekes volt – adott kölcsön könyveket az érdeklődőknek. Fiatal gyerekeknek is. Vallását, nemzetét papi esküjéhez híven legjobb tudása szerint minden erejével igyekezett szolgálni. Sikeresen. Tartotta a lelket a pásztor nélkül maradt gyülekezetekben”⁴¹ – emlékszik vissza Csirpák Emil, a mártír anyai ági unokaöccse.

A hatalom egy nagyszabású kirakatpért akart kreálni a gyerekek akciójából. Mindenáron találni kellett egy felnőttet a csoport vezetőjének, így mivel a tiszteletes egyébként is zavarta létezésével a szovjet rendszert, belekeverték az ügybe, ártatlanul, a már korábban Husztra költözött református lelkészt. Lelkileg nem tudták megtörni, de egy hónappal letartóztatása után, 1959. január 7-én behalt a kínzásokba.⁴²

Felesége – Rózsa Leona – utoljára ezen a napon látta. Holtan. Elvitték a hatóságok emberek férje temetésére. „Közel nem szabad volt hozzá menni, csak az arca látszott, az egyik halántéka kék volt. Lelkészt nem engedtek hozzá hívni... Őt, aki számtalan ember felett mondott beszédet és imát, ima nélkül hantolták el” – emlékszik vissza az özvegyasszony.⁴³

Az ügyészségen egyetlen bizonyíték Hitler *Harcom* c. kötete volt, amelybe beleírták a nevét. Amerikai kapcsolatát is felrótták, ami abból adódott, hogy a

³⁷ Pasztellák István: Emlékeim Gecse Endre gálócsi református tiszteletesről. In Gortvay Erzsébet (szerk.): „Jó Pásztor volt”. 2003. 36–37.

³⁸ Gortvay 2003. 9.

³⁹ Interjú Molnár Lászlóval, a gálócsi politizáló csoport egykori elítéltjével. 2016.

⁴⁰ Interjú Perduk Tiborral, a gálócsi politizáló csoport egykori elítéltjével. 2016.

⁴¹ Csirpák Emil: Emlékeim anyai nagybátyámról, Gecse Endre egykori gálócsi lelkészéről. In Gortvay Erzsébet (szerk.): „Jó Pásztor volt.” 2003. 11–16.

⁴² Interjú Molnár Lászlóval, a gálócsi politizáló csoport egykori elítéltjével. 2016.

⁴³ Özv. Gecse Endréné: Életrajzunk. In „Jó Pásztor volt.” 2003. 19.

huszti gyülekezetből a lelkész kapott egy palástot, amelyet Amerikából küldött anyagból készítettek.⁴⁴ Pedig nem politizált, s bűne csupán annyi volt, hogy megszállottként romos templomokat varázsolt újjá és teljes odaadással végezte papi hivatását.⁴⁵

Jól tudták a hatalom birtokosai – az egyházak a kisebbségi sorban élők számára a hit ápolása, vallásuk gyakorlása mellett, nemzeti kultúrájuk, nyelvük, hagyományaik, családi és nemzeti szokásaik megőrzésének zálogai is.⁴⁶

Az 1956-os forradalom után 60 évvel egyre több igazságot tudunk meg a forradalom napjairól. Eddigi kutatásaim alapján az 1956-os forradalommal kapcsolatos KGB-iratok 30 kötetből állnak és több ezer oldalt tesznek ki. A dokumentumok nagyobb része kézzel írott, nehezen olvasható. A dokumentumok az alábbiak szerint csoportosíthatók: a Szovjetunióba szállított forradalmárok névsoraira, az őket kísérő katonák, tisztek, sofőrök névsoraira, a fogva tartottak kihallgatásáról készült jegyzőkönyvekre, feljegyzésekre, a forradalomárokknál talált néhány irat orosz fordítására, a forradalmárokknál talált tárgyak listájára, a KGB-nyomozók, az ungvári börtön vezetőjének megállapításait tartalmazó iratokra, a hatóságok egymás közötti levelezéseire, a Magyarországról ide érkezett magyar nyelvű iratokra, ezek orosz nyelvű fordításaira, a Vörös kereszt elfogott munkatársainak kihallgatási jegyzőkönyveire, a kárpátjai magyar forradalommal szimpatizálók kihallgatási jegyzőkönyvére, a bebörtönzésről szóló dokumentumokra, valamint fotókra és röplapokra.

Az iratok egyik fontos részét képezik az 1956-os forradalom idején a Szovjetunióba deportáltak névsorai, ami korántsem tekinthető véglegesnek. A lista különböző jegyzőkönyvekből, névsorokból áll össze. A jegyzőkönyvekben, listákban szerepelt magyar nevek és más adatok oroszul, gyakran kézírással, esetenként grafitceruzával vannak leírva, ezért sokszor kiolvashatatlanok.

A deportáltak pontos nevének rögzítésénél gondot jelent, hogy a cirill betűkészlettel nem lehet leírni a magyar ékezetes magánhangzókat, továbbá a „cz”, „th”, „ch”, „sch” stb. betűkapcsolatokat, de az oroszban nincs w, y és ly betű sem. A rövid és hosszú magán- és mássalhangzók, valamint a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok közötti különbséget sem mindig érzékelték a leírók. Például a cirill o betűvel leírt hang a magyarban lehet o, ó, a és á, esetleg ö, ő. Gyakran problémát jelent a g és a h betűk közötti különbség felismerése, ugyanis ezeket gyakran felcserélve használják. Mivel a letartóztatotaknál leggyakrabban semmilyen hivatalos irat nem volt, ezért a nevek bemondás után rögzítették azokat.

A letartóztatottakról szóló jegyzőkönyvek többnyire előre megadott forgatókönyv alapján készültek, hazug történeteket konstruáltak a gyanúsítottakról, megfigyeltekről. Mindezek ellenére a források értékesek, fontosak.

⁴⁴ Interjú Molnár Lászlóval, a gálóczi politizáló csoport egykori elítéltjével. 2016.

⁴⁵ Reformátusok Lapja, 1989. november 12.

⁴⁶ Zalatnay István: Etnikai közösség: kihívás és feladat az egyházak számára régióinkban. In Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 3.sz.

A kihallgatás zömében orosz nyelven folyt, amit tolmácsok fordítottak. A tolmácsok főként kárpátaljai magyarok voltak, akik sajátos helyzetükből adódóan mindkét nyelvet – orosz, magyar – nagyon jól beszélték.

Többféle összesítő névsor készült, pl.: *Azon letartóztatottak névsora, akik Magyarországról érkeztek*⁴⁷; *Bandacsoportok névsora a magyar ellenforradalmárok soraiból*⁴⁸; *Azon magyar állampolgárok névsora, akik Magyarországra lettek küldve*⁴⁹ stb.

Az összesített névsorokon kívül készültek olyan jegyzékek, melyek csak egy-egy transzport tagjait sorolják fel, akár a Szovjetunióba, akár már a Szovjetunióból Magyarországra. Ezek a listák azt is tartalmazzák, hogy mely magyarországi városokból hány főt deportáltak, vagy hogy hány fő került haza, Magyarországra. A deportálásokat egy-egy gyűjtőhelyről irányították az ungvári börtönbe, ahonnan egyeseket még tovább, Drohobics, Sztrij területére vezettek át. Ilyen gyűjtőhely volt például Budapesten, Veszprémben, Pécsen, Szombathelyen, Debrecenben, Miskolcon vagy Nyíregyházán. Ezek a következő cím alatt szerepelnek: *Azon magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok, akik Budapestre lettek küldve*⁵⁰; *Azon magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok, akik Nyíregyházára, Szombathelyre lettek küldve*⁵¹; *Azon magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok, akik Veszprémbe lettek küldve*⁵²; *Azon magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok, akik Székesfehérvár, Kaposvár, Dombóvár, Tamási, Pécs városokba lettek küldve*⁵³; *Azon magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok, akik Debrecen, Miskolc városokba lettek küldve*⁵⁴ stb.

A magyar hatóságok jó ideig tagadták a deportálásokat, azonban az az állítás, miszerint a magyar hatóságok nem tudtak a deportálásról, megdőlt, hiszen több iratanyagból, mint például a Veszprémbe visszaküldött forradalmárok iratanyagából is kiderül, hogy a Veszprémi Megyei Börtön átvettette a foglyokat a szovjet Klimenko alezredestől: „A fenti 30, azaz harminc személyt és személyi okmányait 24 borítékban (:24 személyre:) átvettem. A kísérő személyzet és a fogvatartásuk alatt az őrző személyzet ellen kifogást, panaszt nem emeltek. Veszprém, 1956. december 16-án 21 óra 30 perc. Ratkó Sándor r.hdgy. Megyei Rendőrfőkapitány mb.”⁵⁵

A deportáltakkal kapcsolatos dokumentumok tehát arról tanúskodnak, hogy a magyarországi ÁVH és a kárpátaljai KGB szoros együttműködésben végezték a deportálásokat.

⁴⁷ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 16. és 17.

⁴⁸ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 18.

⁴⁹ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 15.

⁵⁰ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 2.

⁵¹ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 8.

⁵² UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 9.

⁵³ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 10. és 11.

⁵⁴ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 12.

⁵⁵ UÁHL, Fond 43. Opisz: 1. No. 9.

A szovjet hatóságok által készített névsorok a fogoly nevét, apjának keresztnévét (nem az édesanyja nevét, hanem a szláv szabályoknak megfelelően az édesapáét), születési évét (a hónap, nap nincs feltüntetve) és helyét tartalmazzák, valamint azt, hogy mikor és melyik településen fogták el, esetenként, hogy milyen párt tagja az adott személy, vagy hogy melyik katonai alakulathoz tartozik, mi a szakmája, vagy hol tanul. Mindebből kiderül, hogy nemcsak a jobboldali párt tagjait, hanem számos MDP- és DISZ-tagot is a Szovjetunióba deportáltak. Van olyan lista is, amely a név mellett tartalmazza a kihallgatási jegyzőkönyv rövid tartalmát, pl.: hogy bűnösnek találták-e, vagy sem, hogy egyáltalán részt vette-e a forradalomban, vagy csak véletlenszerűen lett letartóztatva.⁵⁶

A deportáltak jelentős részét 1956 decemberében szállították vissza Magyarországra.

Egy-egy kihallgatási jegyzőkönyv első oldalára rendszerint egy kis cédulát ragasztottak, amelyen olyan utasítások olvashatóak, mint például: „Átadni, hogy tisztázzák a lázadásban való részvételét”, „Átadni a magyar hatóságoknak kivizsgálásra” stb. Ezek arra utalnak, hogy a szovjetek további kivizsgálást vártak a magyarországi hatóságoktól.

Számos adatot és dokumentumot találunk a deportálásokról két orosz hungarológus, Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin közösen összeállított könyvében: *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*.⁵⁷ Ebből kiderül, hogy Szerov tábornok szóvá teszi, hogy Münnich felvetette azt a kérdést, hogy vessenek véget a megyékben foganatosított letartóztatásoknak, mivel válaszul a munkások sztrájkolnak, és hogy különösen nagy az elégedetlenség amiatt, hogy a letartóztatottakat Szibériába szállítják. De Szerov szerint nem kell engedményeket tenni, mivel a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a „reakcióknak tett legkisebb engedmény is újabb követeléseket és fenyegetéseket von maga után”.⁵⁸

A dokumentumok tanúsága szerint Szerov tábornok 1956. november 11-én azt jelenti Hruscsovnak, az SZKP KB főtitkárának, hogy november 10-ig 3773 főt tartóztattak le. A letartóztatottak közül több mint 700 főt katonai fedezettel Csap állomásra irányítottak.⁵⁹ November 13-án Szerov ismét jelentést tesz Hruscsovnak, miszerint november 10-én és 11-én 83 főt, a hadművelet első napja óta 4056 főt tartóztattak le, közülük 767 főt Csap állomásra irányítottak, róluk nyomozati anyagot készítettek.⁶⁰

Szerov és Andropov 1956. november 14-én előre közölték a K-vonalon az SZKP Központi Bizottságával, hogy Münnichnek azt fogják mondani, hogy azért akartak letartóztatni és a szovjet–magyar határ közelében lévő épületben

⁵⁶ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 15.

⁵⁷ Vjacseszlav Szereda–Alekszandr Sztikalin (szerk.): *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1993.

⁵⁸ Jelcin-dosszié 1993. 132.

⁵⁹ Szereda–Sztikalin 1993. 145–158.

⁶⁰ Uo. 158.

elhelyezni egy kis csoportot, mert Magyarországon nincs olyan, a foglyok elhelyezésére kellően felkészült börtön, ahol biztosítani lehetne az objektív vizsgálat lefolytatását. Ezek után Szerovék utasítást adtak arra, hogy a jövőben a letartóztatottakat zárt gépkocsikon szállítsák, megerősített konvojokkal.⁶¹

A foglyokat zárt vagonokban vagy zárt teherautókon szállították ki a Szovjetunióba, hogy azok ne is tudják, hová viszik őket, és útközben segítséget se tudjanak kérni. A deportáltak között voltak nők és gyerekek is.

A nyíregyházi vasutasok, utasok és a vasúti állomások környékén élő emberek elmondása alapján szerzett tudomást a magyar szabadságharcosok többsége a szovjet börtönökbe való deportálásokról. A marhavagonokba zárt magyarok az állomásokon történő megálláskor vagy áthaladáskor a *Himnusz*t énekelték és nevüket, lakcímszámukat tartalmazó cédulákat dobtak ki a szellőzőrácsra keresztül.⁶²

A fentiekhez hasonló cédulákat találtak a kárpátaljai lakosok a Csap–Ungvár vasútvonalon, amelyek közül a legfontosabbak azok, amelyek segítségért kiáltanak gyermekeik megmentéséért.⁶³ Ugyanis a buzgó ÁVH gyerekeket is küldött a Szovjetunióba, akiket az onokóci gyermekotthonban akartak elhelyezni. De a vagonokból kidobott céduláknak köszönhetően kárpátaljai szülők jelentkeztek a gyermekek örökbefogadásáért, hogy azokat a forradalom után vissza tudják juttatni vér szerinti szüleikhez. Természetesen a szovjet hatóságok tagadták, hogy gyerekeket helyeztek el a gyermekotthonban, de ennek a lépésnek köszönhetően a gyerekeket visszaszállították Magyarországra.⁶⁴

1956. november 19-én Szerov ismét jelentést tesz Hruscovnak, miszerint a forradalom ideje alatt az állambiztonsági szervek 1278 főt vettek őrizetbe, közülük 102-t letartóztattak. Elkoboztak 293 géppuskát, 33 445 lőfegyvert (puskát, karabélyokat, géppisztolyokat és pisztolyokat), valamint 57 500 gránátot. A hadművelet ideje alatt 4700 főt vettek őrizetbe, közülük 1400-at letartóztattak. 860 főt szállítottak Ungvárra és Sztrijbe, ahol fogva tartják őket. Hozzáteszi, hogy az őrizetbe vettek és letartóztatottak útnak indítása során az első napokban előfordultak olyan esetek, amikor a katonai egységek parancsnokai a Különleges Ügyosztályon és az állambiztonsági szervek képviselőin kívül önállóan indítottak útnak őrizetbe vettek Csap állomásra, a Belügyminisztérium táborai pedig a velük való egyeztetés nélkül, a szóban forgó személyek nyomozati anyagai nélkül vették át őket. Így az ungvári gyűjtőtábor parancsnoka vette át azt a 68 ipari tanulót, akiket az egyik Budapesten állomásozó hadosztály parancsnoka indított útnak. I.

⁶¹ Uo. 152–153.

⁶² Dr. Fazekas Árpád: 1956 Szabolcs-Szatmárban a valóságban. Történelmi Igazságtétel Bizottság, Nyíregyháza, 1994. 37.

⁶³ Interjú Paládi Máriával – beregszászi lakos, szemtanú és Rohály Gyulával – ungvári lakos, szemtanú. 2003.

⁶⁴ Dupka–Horváth 1993. 61.

Sz. Konyev elvtárs utasítására a serdülők e csoportját visszavitték Budapestre, és szabadon engedték.⁶⁵

Holodkov belügyminiszter-helyettes november 7-étől 13-ig Ungváron tartózkodott, ahol a magyar „ellenforradalmi felkelés” letartóztatott és a szovjet hadsereg egységei által odaszállított résztvevőinek fogadásával és elhelyezésével foglalkozott. Majd az itt tapasztaltokról Dudorovnak jelentéseket tesz: „A foglyok jelentős részére vonatkozóan nem voltak megfelelően kitöltött dokumentumaik. A rendelkezésre álló anyagok alapvetően a helyi magyar hatóságok, a szovjet hadsereg elhárító szervei, a katonák jelentései, illetve a letartóztatottak bemondása alapján készített listák voltak. A foglyok többségénél hiányoztak a letartóztatáshoz szükséges dokumentumok, sőt némelyek még a listákon sem szerepelnek... figyelembe véve, hogy a letartóztatottak között 14-17 éves kamaszok, közöttük lányok is vannak, feltételezhető, hogy a letartóztatások egy része nem volt megalapozott.”⁶⁶

Több névsor végén kézírással megjegyezték a listák készítői, hogy a forradalmároknál a letartóztatáskor semmilyen személyes irat nem volt⁶⁷, illetve felsorolják azokat a tárgyakat, amelyeket náluk találtak.

Az UÁHL-ban őrzött KGB-dokumentumok egyik listája szerint – amelynek címe: *Az 1956-ban Magyarországról érkezett letartóztatottak névsora* – 848 főt szállítottak az ungvári börtönbe.⁶⁸ Ez a szám viszont nem tekinthető pontos adatnak. Ezen összesített lista és a hozzá tartozó dokumentumok szerint november 4–15. között szállították a forradalmárokat Ungvárra. Sokszor a szovjetek sem tudták, hol vannak a letartóztatottak. Pl.: Klimenko alezredes elküldött egy névsort Glebov ezredesnek, amelyen 140 név szerepelt, mire az visszaírta, hogy a listán szereplők közül mindössze 16-an vannak náluk, a többről ő nem tud.⁶⁹ Az említett összesített lista szerint a deportáltak közül 329-et Ungvárra, 463-at Sztrijbe szállítottak, 54-et pedig azonnal visszaküldtek Magyarországra.

Ma még nem tudjuk pontosan, hogy hány ezer fő járta meg a szovjet börtönöket. A deportáltak számára vonatkozó adatok még tisztázásra várnak, főként, hogy Holodkov belügyminiszter-helyettes Dudorov belügyminiszternek tett jelentésében 4–5 ezer letartóztatotról tesz jelentést.⁷⁰ A Viktor Juscsenko, Ukrajna elnöke által 2007. július 10-én Sólyom László köztársasági elnöknek átadott lista pedig közel háromezer nevet tartalmaz.⁷¹ A teljes listát magam nem láttam, de a jelenleg rendelkezésemre álló dokumentumok alapján elmondhatom, hogy több mint ezer forradalmár járta meg a szovjet börtönöket.

⁶⁵ Uo. 161–164.

⁶⁶ Uo. 154–160.

⁶⁷ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 2.

⁶⁸ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 16.

⁶⁹ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 12.

⁷⁰ Szereda–Sztikalin 1993. 155.

⁷¹ Kárpáti Igaz Szó, 2007. július 14.

Szűcs Sándor, a Záhonyi MÁV állomásfőnöke egyike volt azoknak, akiket az ungvári börtönbe vittek és vallattak. Elmondása szerint sorsuk itt csak akkor fordult jobbra, amikor a fiatal magyar felkelőknek a Szovjetunióba történt tömeges deportálása lelepleződött, főleg a vasutasok és a környék lakosságának segítségével, és azonnali visszahozatalukat a nyíregyházi üzemek munkástanácsai 1956. november 15-én elemi erővel követelték Münnichtől. Így először a tatabányai bányásziskola 16-17 éves tanulóit, majd a nőket – a Nyugati pályaudvar takarító személyzetét – engedték haza, utána a férfiakat. Ezeket az embereket visszafelé a beregsurányi határátkelőn vitték át Magyarországra, leponyvázott teherautón.⁷²

A deportáltak közé véletlenül keveredtek olyan katonák, rendőrök is, akik a pártbizottság épületét őrizték. Közülük többen az ungvári tartózkodásuk ideje alatt segítették a kihallgatók munkáját. Belcsenko 1956. december 2-án elrendeli, hogy hallgassák ki őket. Meg akarta tudni, hogy hogyan támadták meg őket, és kiket gyilkoltak meg a felkelők, s hogy kiket ismernek közülük.⁷³ Az egyik össze-sített listából kiderül, hogy összesen 231 katonát tartóztattak le különböző katonai alakulatokból.⁷⁴

Az iratokban a letartóztatottak, deportáltak között szerepel 3 német állampolgár – Horst Wragge, Otto Franke, Inge Harfe –, ők a Vöröskereszt munkatársai voltak, akiknek kihallgatása Magyarországon zajlott, és akiket viszonylag hamar visszaszállítottak Ungvárról Magyarországra.⁷⁵

A deportáltak között van a tőköli tárgyalóküldöttség iratanyaga is, főként az 1., 14. és 21. kötetekben. Így többek között a dokumentumok között szerepel a Forradalmi Katonai Tanács orosz nyelvű névsora.⁷⁶

Arról, hogy hogyan bántak a foglyokkal a börtönben, több feljegyzés is van. A kihallgatások alatt nem verték, nem ütlegették őket, de gyakran kopaszra nyírták őket, azért, hogy ne kapják el a tetűt, orvosi, fogorvosi ellátásban részesültek stb., azonban arról nincs adat, hogy a szovjet börtönben magyar forradalmár elhunyt volna.

2006. október 20-án a Magyar Köztársaság Ungvári Főkonzulátusa szervezésében az ungvári börtön falán emléktáblát avattak, ott, ahol a kárpátaljai forradalmárok, a magyar forradalommal szimpatizálók mellett több száz magyar állampolgárt tartottak fogva az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően. A megemlékezésre eljöttek az egykori szabadságharcosok, elítéltek, akik a szabadságukat áldozták azért, hogy a következő nemzedék szabadon élhessen, s akik drága áron váltották meg ezt a szabadságot.⁷⁷

⁷² Kelet-Magyarország, 1991. október 22.

⁷³ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 9.

⁷⁴ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 15.

⁷⁵ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 21.

⁷⁶ UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 22.

⁷⁷ Kárpátalja, 2016. október 27.

Egyre több adat bizonyítja, hogy az ÁVO-sok Kárpátaljára menekültek a forradalom napjaiban. A KGB tájékoztató jelentései alapján az SZKP KB elnöksége ideiglenesen engedélyezte a magyar szabadságharcosok elöl menekülő BM karnati tiszteinek és családtagjaiknak, a magyar kommunista funkcionáriusoknak a kárpátaljai befogadását.⁷⁸

A menekültekről a Kárpátaljai Megyei Tanácsnak kellett gondoskodnia, összesen 132 főről, akik Ungváron és Munkácson tartózkodtak. Munkácson tartózkodott többek között Szobek András – egykori begyűjtési miniszter, Matolcsi János – egykori földművelésügyi miniszter, Bethlen Oszkár – a *Szabad Nép* egykori főszerkesztője, Csáki István – az MDP Szolnok megyei pártiskolájának egykori vezetője, az MDP Szolnok megyei pártbizottságának egykori másodtitkára, dr. Háy László – a Magyar Nemzeti Bank egykori elnöke, Fodor Zoltán – az MDP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője és még sokan mások. Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Hegedüs András, Révai József, Kovács István, Piros László, Bata István, Egri Gyula, Andics Erzsébet, Bíró Zoltán, Bíró Ferenc, Bíró Dezső és számos más vezető beosztású pártvezető és azok családjai pedig Moszkvában tartózkodtak. Összesen 50 fő. Valamennyien szállást, étkezést és orvosi ellátást kaptak.⁷⁹ Ez derül ki B. Ponomarjov, az SZSZKSZ Kommunista Pártja Központi Bizottságának külföldi kommunista pártokkal való kapcsolattartásért felelős vezetőjének az 1956. november 17-i jelentéséből.

Ukrajna Kommunista Pártja Kárpátalja Megyei Bizottsága titkárának 1956. november 16-i jelentéséből kiderül, hogy csak november 16-án 52 vezető beosztású párttag és katona érkezett Munkácsra két csoportban.⁸⁰

A Kárpátalján tartózkodott tisztek részt vettek az ungvári börtönben az 1956-os elhurcolt magyarok kihallgatásában. Köztük volt a nyíregyházi Végh György, ÁVH-s őrnagy főosztályvezető⁸¹ (a szovjet dokumentumokban Vig)⁸² is, aki mielőtt elindult volna, a következő utasítást adta helyettesének, Petényi Józsefnek: „Úgy határoztunk, Jóska, hogy elmegyünk! Vigyázz mindenre, nehogy az ügynöki hálózat névsora kijusson a közönség közé!”⁸³

60 évvel ezelőtt ez a küzdelem nem volt hiábavaló, hisz enyhült a rezsím. A forradalmárok több mint fél évszázaddal ezelőtt fellobbantották az igazság fáklyáját. ’56 történései ma is igaz értéket közvetítenek, amiből erőt meríthetünk. Akiket

⁷⁸ Dupka György: A szovjet hatóságok megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991). A kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos története levéltári források, egyéb dokumentumok alapján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2014. 127.

⁷⁹ Zdanovics A.–Bilyinyin V.–Gaszanov V.–Korotajev V.–Laskul V.: Vengerszkije szobityija 1956 goda glazami KGB i MVD SZSZSZR. Szbornyik dokumentov. Objegyinyonaja redakcija MVD Roszii, Moszkva, 2009. 178.

⁸⁰ Uo. 179–181.

⁸¹ UÁHL, Fond 43., Opisz 1. No. 12.

⁸² Fazekas 1994. 37.

⁸³ Kelet-Magyarország, 1993. augusztus 3.

elítéltek, akik a szovjet börtönök falai között raboskodtak, azoknak egyetlen bűnük volt: határtalanul szerették hazájukat.

A rendszerváltás óta már Kárpátalján sem vonják kétségbe az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentőségét, résztvevőinek történelmi érdemeit, sőt több kárpátaljai '56-ost is kitüntettek. A kutatásban sokasodik az a matéria, amely egyértelműen bizonyítja az esemény nagyszerűségét és kikerülhetetlen korszakosságát a magyar történelemben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

- Ukrajna Állambiztonsági Hivatala Levéltárnának (UÁHL) ungvári archívuma.
Fond 2558., Opisz 1. No. 1247.
UÁHL, Fond 2558. Opisz 1. No. 3379.
UÁHL, Fond 2558. Opisz 1. No. 3395.
UÁHL, Fond 5608. Opisz 1. No. 3429.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 1.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 2
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 8.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 9.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 10.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 11.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 12.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 15.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 16.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 17.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 18.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 22.
UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 15.
Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) beregszászi részlege. Fond 15., 7. lajstrom, 36. számú ügyszerab.
KTÁL beregszászi részlege. Fond 15., 15. lajstrom, 13. számú ügyszerab.
KTÁL beregszászi részlege. Fond 15., 5. lajstrom, 28. számú ügyszerab.
KTÁL beregszászi részlege. Fond 15., 5. lajstrom 36. számú ügyszerab.
KTÁL ungvári részlege. Fond 1. Opisz 1. No. 2816.
KTÁL ungvári részlege. Fond 1. Opisz 1. No. 2780.

IRODALOM:

- Bohán Béla Sj: Adalékok a Szatmári Egyházmegye XX. századi történetéhez. In Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 2007. 19. évf. 3–4. szám.
- Csanádi György: Sorsfordító évek sodrásában. Ungvár, 2004, PoliPrint.
- Dupka György: '56 és Kárpátalja. Ungvár – Budapest, 2006, Intermix Kiadó.
- Dupka György: A szovjet hatóságok megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991). A kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos története levéltári források, egyéb dokumentumok alapján. Ungvár–Budapest, 2014, Intermix Kiadó.
- Dupka György–Horváth Sándor: '56 Kárpátalján. Dokumentumgyűjtemény. Ungvár–Budapest, 1993, Intermix Kiadó.
- Dr. Fazekas Árpád: 1956 Szabolcs-Szatmárban a valóságban. Nyíregyháza, 1944, Történelmi Igazságtétel Bizottság.
- Gál Éva–Hergedüs B. András–Litván György–Rainer M. János (szerk.): Jelcindosszié, Szovjet dokumentumok 1956-ról. Budapest, 1993, Századvég, 1956-os Intézet.
- Gortvay Erzsébet (szerk.): „Jó Pásztor volt.” Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezete. Emlékkönyv. Ungvár–Budapest, 2003, Intermix Kiadó.
- Gulácsy Lajos: A mélységből a magasba. Bizonyoságtétel az elmúlt időkről. Magánkiadás. 2009.
- Kovács Elemér: Az igazság mindenek felett! Kárpátaljai ötvenhatosok: Varga János. Ungvár–Budapest, 2016, Intermix Kiadó.
- Vjacseszlav Szereda–Alekszandr Sztikalin: Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Budapest, 1993, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Zalatnay István: Etnikai közösség: kihívás és feladat az egyházak számára régióinkban. In Régio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 3.sz.
- Zdanovics A.–Bilyinyin V.–Gaszanov V.–Korotajev V.–Laskul V.: Vengerszkije szobityija 1956 goda glazami KGB i MVD SZSZSZR. Szbornyik dokumentov. Moszkva, 2009, Objegyinyonnaja redakcija MVD Roszii.

SAJTÓ:

- Kárpátalja, 2016. október 27.
- Kárpáti Igaz Szó, 2007. július 14.
- Kelet-Magyarország, 1993. augusztus 3.
- Reformátusok Lapja, 1989. november 12.
- Vörös Zászló, 1956. október 31.

ADATKÖZLŐK:

Interjú Csanádi Györggyel – beregszászi lakos, aki 1956-ban a Vörös Zászló című lap szerkesztője volt. 2004.

Interjú Milován Sándorral – a nagyszőlősi politizáló csoport egykori elítéltjével. 2005.

Interjú Molnár Lászlóval – a gálócsi politizáló csoport egykori elítéltjével. 2016.

Interjú Paládi Máriával – szemtanú, beregszászi lakos. 2003.

Interjú Perduk Tiborral – a gálócsi politizáló csoport egykori elítéltjével. 2016.

Interjú Rohály Gyulával – szemtanú, ungvári lakos. 2003.

MELLÉKLETEK

1. a. sz. melléklet

A fotó – készült a kiskorúak javítótáborban 1959-ben – Milován Sándor tulajdona

2. sz. melléklet

Illés József, a nagyszőlősi politizáló csoport elítéltjének levéltárban őrzött fotója

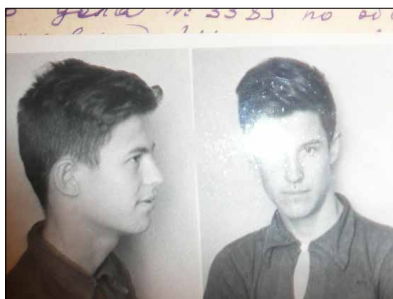
UÁHL, Fond 2598. Opisz 1. No.3385.

1. b. sz. melléklet

Milován Sándor, a nagyszőlősi politizáló csoport elítéltjének levéltárban őrzött fotója

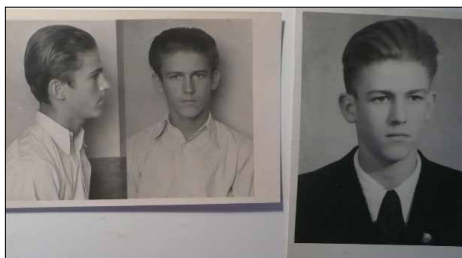
UÁHL, Fond 2598. Opisz 1. No. 3385.

3. sz. melléklet

Varga János, a nagyszőlősi politizáló csoport elítéltjének levéltárban őrzött fotója

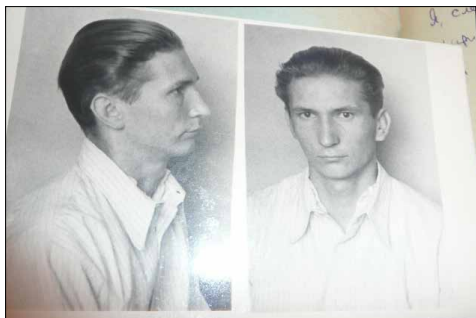
UÁHL, Fond 2598. Opisz 1. No. 3385.

4. sz. melléklet

Dudás István, a nagyszőlősi politizáló csoport elítéltségének levéltárban őrzött fotója

UÁHL, Fond 2598. Opisz 1. No. 3385.

5. sz. melléklet

Szécsi Sándor, a mezőkaszonyi politizáló csoport elítéltségének levéltárban őrzött fotója

UÁHL, Fond 2558. Opisz 1. No. 3395.

6. sz. melléklet

Ormos Mária, a mezőkaszonyi politizáló csoport elítéltségének levéltárban őrzött fotója

UÁHL, Fond 2558. Opisz 1. No. 3395.

7. sz. melléklet

Ormos István, a mezőkaszonyi politizáló csoport elítéltségének levéltárban őrzött fotója

UÁHL, Fond 2558. Opisz 1. No. 3395.

8. sz. melléklet

Gecse Endre, a gálócsi politizáló csoport mártírja

UÁHL, Fond 5608. Opisz 1. No. 3429.

9. sz. melléklet

Pasztellák István, a gálócsi politizáló csoport elítéltségének levéltárban őrzött fotója

UÁHL, Fond 5608. Opisz 1. No. 3429.

10. a. sz. melléklet

Molnár László, a gálócsi politizáló csoport tagjának levéltárban őrzött fotói: megmutatja, hol rejtették a fegyvereket.

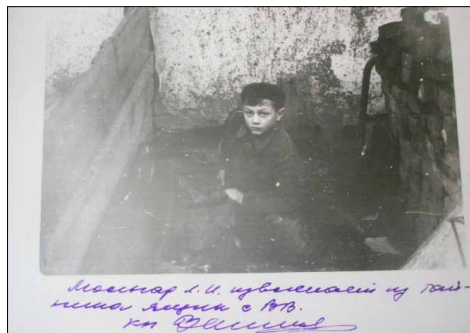
UÁHL, Fond 5608. Opisz 1. No. 3429.

10. b. sz. melléklet

Molnár László, a gálócsi politizáló csoport tagjának levéltárban őrzött fotói: megmutatja, hol rejtették a fegyvereket.

UÁHL, Fond 5608. Opisz 1. No. 3429.

11. sz. melléklet

Perduk Tibor, a gálócsi politizáló csoport elítéljének levéltárban őrzött fotója

UÁHL, Fond 5608. Opisz 1. No. 3429.

12. sz. melléklet

Az ungvári 1. sz. megyei börtönben fogva tartottak névsora

UÁHL, Fond 43. Opisz 1. No. 16.

1	2	3	4
146.	НОВОСЕЛ Мартин Владимович	1927 г., с. Раговец /Егоровская/	14.7.1.50г., г. Будапешт
147.	НОВИЧ Иштван Яковович	1928 г., гор. Будапешт	14.7.1.50г., г. Будапешт
148.	НОВИЧ Иштван Деметрович	1919 г., обл. Тольна, г. Тольна	14.7.1.50г., г. Будапешт
149.	ОРБАН Волтан-Тибор Яндрович	1923 г., г. Митляк	14.7.1.50г., г. Будапешт
150.	ОРБАН Лайош Яндрович	1928 г., г. Будапешт	10.7.1.50г., г. Будапешт
151.	ОЛАК Беа Лайович	1929 г., с. Комотала, обл. Боргод	14.7.1.50г., г. Будапешт
152.	ОЛАК Иштван С/общества	1927 г., г. Будапешт	14.7.1.50г., г. Будапешт
153.	ОЛТОРЕН Белло Иштванович	1934 г., г. Будапешт	11.7.1.50г., г. Будапешт
154.	ПАРИ Иштван Янкофич	1926 г., с. Чапач, обл. Зом-бар	8.7.1.50г., г. Дорочен
155.	ПАЦЕР Марья Йозефина	1928 г., г. Будапешт	10.7.1.50г., г. Будапешт
156.	ПЕЖОУ Янос Яковович	1927 г., Бригатакерт, обл. Бачинкунгалом	14.7.1.50г., г. Будапешт
157.	ПЕЖЕВ Нуре Иренач	1936 г., г. Карпат	14.7.1.50г., г. Будапешт
158.	ПЕТЕРИ Иштван Яковович	1927 г., г. Будапешт	14.7.1.50г., г. Будапешт
159.	ПЕТРЮШИ Андран Белла Лайович	1926 г., Уйпешт IV	14.7.1.50г., г. Будапешт
160.	ПЕТРЮШАН Оскар Оскарвонч	1917 г., с. Солокас Нестра/Эгросла	11.7.1.50г., г. Сомбатей
161.	ПЕВНИСКИ Марья Атилиена	1926 г., г. Будапешт	10.7.1.50г., г. Будапешт
162.	ПЕВНИИ Ласло Ферендович	1926 г., г. Ракошпалата, Печская тупа	14.7.1.50г., г. Будапешт

**MEGKÖTÉSEK NÉLKÜL 1956-RÓL
PROGRAM**

2016. november 4.

8:30 Regisztráció. II. RFKMF átriuma (földszint, 100. terem)

9:00 Megnyitó. II. RFKMF Győr terem (3. szint, 301. terem)

Vendégek köszöntése: dr. Váradi Natália, a rendezvény szakmai szervezője.

II. RFKMF

Ünnepi beszédet mond:

Dr. Bocskor Andrea európai parlamenti képviselő, a Kulturális és Oktatási Bizottság alelnöke

Buhajla József, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának főkonzulja

Szalipszki Endre, Magyarország Beregszászi Konzulátusának főkonzulja

Dr. Orosz Ildikó, a II. RFKMF rektora, megyei képviselő

Dr. Brenzovics László, a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány elnöke, parlamenti képviselő

Dr. Sallai József, a Nagy Imre Társaság Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezetének alelnöke

Moderátor dr. Csatóry György, a II. RFKMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője

1956-RÓL ÁLTALÁNOSAN

9:30 Dr. Rainer M. János: Az 1956-os magyar forradalom – hatások és következmények, különös tekintettel Kelet-Európára. Budapest, a Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány (1956-os Intézet) főigazgatója. Széchenyi-díjas történész, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

9:50 Dr. M. Kiss Sándor, kandidátus: '56 és a magyar társadalom. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, történész, professzor emeritus, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum főigazgató-helyettese, a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány kuratóriumának tagja.

A FORRADALOM

10:10 Dr. Palasik Mária: „Fontosabb dolgok van ma nektek, mint a mechanika”. A budapesti műegyetemisták az 1956-os forradalomban. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Kutatási Osztály, osztályvezető. Habilitált doktor, a történettudomány kandidátusa.

10:30 Dr. Szakolczai Attila: Az október 28-i fordulat közvetlen előzményei. Budapest Főváros Levéltára, főlevéltáros.

10:50 Dr. Völgyesi Zoltán: A magyar vidék 1956-os társadalmi programja a követelések tükrében. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, főosztályvezető, történész.

11:10 Eörsi László: A csepeli szabadságharc. Budapest, OSZK–1956-os Intézet, történész.

11:30 Besenyi Vendel: Jászberény 1956-ban. Budapest, Nagy Imre Társaság, helytörténész.

11:50 Kérdések, hozzászólások.

12:00 Milován Sándor '56-os kárpátaljai politikai meghurcolt kitüntetése a Magyar Kormány által.

12:15 Bannerkiállítás az 1956-os forradalomra vonatkozó digitalizált KGB-dokumentumokból.

Helyszín: II. RFKMF átriuma. A kiállítás szakmai összeállítói dr. Váradi Natália, dr. Molnár D. István.

12:30 Állófogadás a főiskola átriumában.

A MEGTORLÁS

13:20 Dr. Galambos Sándor: Forradalom a bokrokban. Tirpák gazdák pere. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, főlevéltáros.

13:40 Dr. Krahulcsán Zsolt: A megtorlás arcai. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztálya Vizsgálati Osztályának személyi összetétele, 1956–1962. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Kutatási Osztály, tudományos kutató.

14:00 Somlai Katalin: Kettős hatalom a megszállás után: munkástanácsok és forradalmi bizottságok utóvédharcai. Budapest, OSZK–1956-os Intézet–Oral History Archivum, történész.

14:20 Dr. Sarusi Kiss Béla Mihály: 1956-ra vonatkozó források és projektek Budapest Főváros Levéltárában. Budapest Főváros Levéltára, főosztályvezető.

14:40 Kérdések, hozzászólások.

14:50 Kávészünet a főiskola átriumában

1956 HATÁRON TÚL

15:10 Dr. habil. Simon Attila: Miért volt mozdulatlan Szlovákia és a szlovákiai magyarság 1956-ban. Selye János Egyetem, Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja (Szlovákia), tudományos munkatárs.

15:30 Tófalvi Zoltán: „A tigris karmaiba esett énekes madár”, Magyarország jai-kiállítását először az erdélyi magyarok hallották meg. Az 1956-os magyar forradalom hatására született erdélyi magyar szervezkedések. Történész, író (Románia).

15:50 Dr. Kovács Attila: '56-os magyar menekültek Jugoszláviában, különös tekintettel a Szlovéniában menedéket talált menekültekre. Nemzetiségi Kutatóintézet, Ljubljana (Szlovénia), tudományos munkatárs.

16:10 Kiss Igor: Jugoszlávia és a magyarok 1944–1956 között. Pécsi Tudományegyetem, doktorandusz.

16:30 Molnár Tibor: Az 1956-os forradalom hírei az újvidéki Magyar Szó hasábjain. Történelmi Levéltár, Zenta (Szerbia), főlevéltáros.

16:50 Milován Sándor: Kárpátalja a forradalom árterületében. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, politikus, jegyzetíró.

17:10 Dr. Váradi Natália: Az 1956-os forradalom a kárpátaljai levéltári dokumentumok tükrében. Beregszász, II. RFKMF, történész.

17:30 Kérdések, hozzászólások, zárszó.

18:00 Színházi előadás „Mert a haza nem eladó...” címmel a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színházban. Rendező: Gál Natália.

19:30 Vacsora a Helikon Hotelben. Fellép a Sodró együttes.

2016. november 5.

7:30 Reggeli a Helikon Hotelben.

8:30 Szakmai tanulmányút, szervezett közös utazással Ungvárra, a KGB épületéhez és a börtönhöz. Az 1956 novemberében ide deportált, itt raboskodott '56-osok emléktáblájának, emlékművének megkoszorúzása.

11:00 Helytörténeti séta a munkácsi várban.

13:00 Ebéd a Vadász Csárdában.

15:00 Hazautazás.

Holozsai László
'56-os
kárpataljai
politikai
meghurcolt

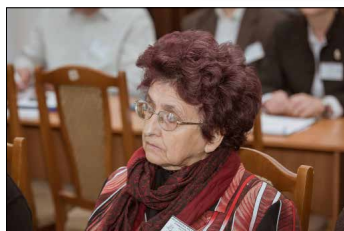

Milován Sándor,
a KMKSZ
tiszteltbeli
elnöke, '56-os
kárpataljai
politikai
meghurcolt

Holozsai József
'56-os
kárpataljai
politikai
meghurcolt

Perduk Tibor
'56-os kárpataljai
politikai
meghurcolt

Molnár Ágota,
kárpataljai
'56-os meghurcolt
hozzátartozója

Molnár László
'56-os
kárpataljai
politikai
meghurcolt

Gulácsy Lajos,
a Kárpataljai
Református Egyház
nyugalmazott püspöke

Bocskor Andrea
 európai parlamenti képviselő,
 a Kulturális és Oktatási Bizottság
 alelnöke ünnepi beszéde közben

Váradi Natália,
 a II. RFKMF Történelem-
 és Társadalomtudományi
 Tanszékének tanára, a konferencia
 szakmai szervezője és a bannerek
 szakmai összeállítója előadás
 közben

Orosz Ildikó,
 a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora, megyei
 képviselő ünnepi beszéde közben

Buhajla József,
 Magyarország Ungvári
 Főkonzulátusának főkonzulja
 ünnepi beszéde közben

Tófalvi Zoltán
történész, író (Románia)
előadás közben

Molnár D. István,
a II. RFKMF Földtudományi és Turizmus
Tanszékének tanára, a KMKSZ Beregszászi
Alapszervezetének elnöke, az '56-os
bannerek szerkesztője,
Molnár László,
a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
kulturális titkára,
Sin József,
a KMKSZ Beregszászi Középszintű
Szervezetének elnöke
(balról jobbra)

Szakolczai Attila,
Budapest Főváros
Levéltárának
főlevéltárosa, előadás
közben

Rainer M. János,
a Magyar Forradalom
Történetének Dokumentációs
és Kutatóintézete Közalapítvány
(1956-os Intézet) főigazgatója
előadás közben

Szalipszki Endre,
Magyarország Beregszászi Konzulátusának
főkonzulja,
Milován Sándor
'56-os kárpátaljai politikai meghurcolt,
Brenzovics László,
a KMKSZ elnöke, parlamenti képviselő,
Németh Zsolt,
az Országgyűlés Külügyi bizottságának elnöke

(balról jobbra)

A bannerkiállításon

Milován Sándor
'56-os kárpátaljai politikai meghurcolt
kitüntetése átvétele közben.
Németh Zsolt,
az Országgyűlés Külügyi Bizottságának
elnöke átadja Ader János köztársasági
elnök nevében a Magyar Érdemrend
Tisztikeresztjét
(balról jobbra Németh Zsolt,
Milován Sándor, Brenzovics László)

Brenzovics László,
a KMKSZ elnöke, parlamenti
képviselő ünnepi beszéde
közben

Németh Zsolt,
*az Országgyűlés Külügyi
 Bizottságának elnöke,*
Milován Sándor
*'56-os kárpátaljai politikai
 meghurcolt,*
Brenzovics László,
*a KMKSZ elnöke, parlamenti
 képviselő,*
Gulácsy Géza,
*a KMKSZ Munkácsi Középszintű
 Szervezetének elnöke*
 (jobbról balra)

Eörsi László
 történész (Budapest, OSZK–1956-os Intézet) előadás közben

Milován Sándor,
Molnár László
*'56-os kárpátaljai politikai
 meghurcoltak*
 (a háttérben balról jobbra
 Bocskor Andrea,
 Orosz Ildikó, Szalipszki Endre)

'56-os emlékmű
– Mihajlo Kolodko
ungvári szobrászművész
alkotása Beregszászban,
a vasútállomás előtti
téren

Sallai József,
a Nagy Imre Társaság Szabolcs-Szatmár-Bereg
Megyei Szervezetének alelnöke
ünnepi beszéde közben

A bannerkiállításon

Наукове видання

Без обмежень про 1956 рік

РЕДАКТОР:
Вароді Наталія

ВЕРСТКА:
Товтін Вікторія

Підписано до друку 16.03.2017 р. Гарнітура Таймс.
Ум.друк.арк. 13,65. Формат 70x100/16. Тираж 200 прим.

Видавництво: ТОВ «РІК-У»

88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

М-50 Без обмежень про 1956 рік / матеріали міжнародної наукової конференції Карпатського басейну у м. Берегове, 4 листопада 2016 р. – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. – 168 с.

ISBN 978-617-7404-39-1

Збірник містить матеріали (доповіді та фотографії) наукової конференції Карпатського басейну «Без обмежень про 1956 рік» (4 листопада 2016 р., м. Берегове), організованої Закарпатським угорським інститутом ім. Ференца Ракоці II та Благодійним фондом «ГЕНІУС».

ББК: 63.3 (4 Уго)
УДК: 061:943.9 «1956»